

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

JOURNAL OF THE NEAR EAST UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY

Yıl 5, Cilt 5, Sayı 2, Güz 2019

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of The Near East University Faculty of Theology

p-ISSN: 2148-6026 / e-ISSN 2687-4121

Bu dergi DergiPark ve İsam tarafından taranmaktadır.

Yakın Doğu Üniversitesi Adına Sahibi
Owner on Behalf of Near East University

Doç. Dr. Murat TÜZÜNKAN

Onursal Editör / Honorary Editor

Prof. Dr. Ümit HASSAN (Rektör/President)

Baş Editör / Editor in Chief

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz Söylemez

Editörler / Editors

Doç. Dr. Ahmet Erhan Şekerci – Dr. Ahmet Koç

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz Söylemez, Doç. Dr. Ahmet Erhan Şekerci,

Doç. Dr. Ümit Horozcu, Dr. Muhammed Mücahit Asutay,

Dr. Ahmet Koç, Dr. Serkan Uçan

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Mümtaz Ali (International Islamic University, MALEZYA)

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz Söylemez (Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, KKTC)

Prof. Dr. Talip Atalay (KKTC Din İşleri Başkanı, KKTC)

Prof. Dr. Muhammed Babaammî (Metodoloji Enstitüsü Müdürü, CEZAYİR)

Prof. Dr. İsmail Bardhi (Dean School of Islamic Theology of Skopje, ABD)

Prof. Dr. İbrahim Çapak (Bingöl Üniversitesi Rektörü, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Şenol Bektaş (Yakın Doğu Üniversitesi, KKTC)

Prof. Dr. İlyas Çelebi (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Şinasi Gündüz (Uluslararası Balkan Üniversitesi Rektörü, MAKEDONYA)

Prof. Dr. Enis Hurşit (Refah Üniversitesi Rektörü, PAKİSTAN)

Prof. Dr. Ali Karadağı (Katar Üniversitesi, KATAR)

Prof. Dr. Raşit Küçük (Din İşleri Yüksek Kurulu, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar (Ankara Üniversitesi, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Ömer Özsoy (Frankfurt Üniversitesi ALMANYA)

Prof. Dr. Burhanettin Tatar (Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz (Sebahattin Zaim Üniversitesi, TÜRKİYE)

Prof. Dr. Hakan Olgun (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE)

Doç. Dr. Ahmet Erhan Şekerci (Yakın Doğu Üniversitesi Öğretim Üyesi, KKTC)

Doç. Dr. Muhammed Reyyan (Ürdün Üniversitesi, ÜRDÜN)

Doç. Dr. Mehmet Ümit (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, TÜRKİYE)

Doç. Dr. Yusuf Suiçmez (Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, KKTC)

Dr. Recep Duran (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, TÜRKİYE)

Yönetim Yeri / Head Office

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İletişim / Contact

Yakın Doğu Bulvarı, PK: 99138, Lefkoşa-KKTC

+90 392 223 64 64 (5472); ilahiyatdergi@neu.edu.tr

Baskı / Printing

Yakın Doğu Üniversitesi Matbaası/Aralık 2019

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi yılda iki defa yayın yapan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan yazılar izin alınmadan kısmen ya da tamamen başka bir yerde yayınlanamaz.

The Near East University Journal of the Faculty of Theology is a bi-annual peer reviewed journal. All responsibility originating from articles and other texts published in the journal belongs to the author. It is not permissible to partially or entirely reproduce any text or article published in the journal.

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN.....168

Araştırma Makaleleri

Ümit HOROZCU-Ahmet Celalettin GÜNEŞ
BAŞKASI MERKEZLİ DIŞSALLIK ÖLÇEĞİ (BMDÖ)'NİN
GELİŞTİRİLMESİ: GÜVENİRLİK VE GEÇERLİLİK
ÇALIŞMASI.....171

Volkan NURÇİN
İNGİLİZ İDARESİ'NDE KIBRIS'TA DİN GÖREVLİSİ YETİŞTİREN
BİR KURUM: İSLAM İLAHİYAT OKULU.....203

لحرش أسعد المحاسن
اللغة العربية والهوية الإسلامية.....239

Mustafa KELEBEK
İMAM SERAHSİNİN AZINLIK HAKLARI ANLAYIŞI.....257

Çeviri

Recep DURAN
RİSÂLETÜ'L-HUDÛD.....287

Kitap Tanıtımı

İdris SÖYLEMEZ
BENDEN SUAL EDERSENİZ: PROF. DR. AHMET YAŞAR OCAK İLE
SÖYLEŞİLER.....317

YAZIM KURALLARI, KISALTMALAR VE SAYFA DÜZENİNDE
UYULMASI GEREKEN KURALLAR.....327

EDİTÖRDEN

Değerli Okurlar;

Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, elinizdeki bu onuncu sayı ile beşinci yılını da tamamlamaktadır. Birbirinden değerli hocalarımızın ve gönüllü destekçilerimizin sayesinde bu günlere geldik. Her gün yeni bir akademik derginin sahaya girdiği bu alanda, artık köklü bir yapı oluşturmayı başaran dergimiz, bu sayı ile beraber, bünyesinde bulunduğu KKTC Yakın Doğu Üniversitesine ait uluslararası doi numarasına göre de sınıflandırılmaya başlamıştır. Ayrıca beşinci yıl itibariyle TR Dizin başvurusu yapılmış ve izleme sürecine girmiş bulunmaktadır. Bizlere destek veren herkese minnettarız.

Bu sayımızda birbirinden değerli altı çalışma ile huzurlarınızdayız. DergiPark ve TR Dizin sisteminin bir gereği olarak sizlere sunduğumuz tüm yazıları artık araştırma, çeviri ve kitap tanıtımı vb. şekilde sınıflandırmaktayız. Bu bağlamda bu sayımızda dört araştırma makalesi, bir çeviri ve bir de kitap tanıtımını sizlere sunuyoruz. Birinci araştırma makalemiz Ümit HOROZCU ve Ahmet Celalettin GÜNEŞ'in "*Başkası Merkezli Dışsallık Ölçeği (BMDÖ)'nin Geliştirilmesi: Güvenirlik ve Geçerlik Çalışması*" başlığını taşımaktadır. Günümüzün en dinamik bilim dallarından birisi olan Psikoloji'nin bizlere sunduğu ölçekler, pratik ve akademik açıdan oldukça kullanışlı veriler sunmaktadır. Bu makalede günümüz dünyasında bireylerin öz benlik ve kimlik algılarını ne denli başkaları üzerinden ifade etmeye çalıştıklarına dair nicel bir çalışma ortaya konmaktadır. Oldukça dikkate değer bulgu ve sonuçları ortaya koyan söz

konusu çalışmada ortaya konulan “başkası merkezli dışsallık” durumunun siz okurlarımızın da oldukça dikkatini çekeğini umuyoruz.

İkinci araştırma makalemiz Volkan NURÇİN'in “*İngiliz İdaresi'nde Kıbrıs'ta Din Görevlisi Yetiştiren Bir Kurum: İslam İlahiyat Okulu*” başlığını taşımaktadır. Kuzey Kıbrıs'taki din eğitiminin geçmişine dair oldukça önemli bir tecrübenin serencamı, dikkat çekici bir şekilde bizlere sunulmaktadır. Osmanlı'nın son döneminde İngiliz İdaresi'ne geçen Kıbrıs'ın yaşadığı siyasi gelişmeler doğrudan dini hayatın yaşanmasında ve buna bağlı olarak din eğitiminin verilmesinde önemli süreçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu çalışmada da 1932 yılında Lefkoşa'da tarihi öneme sahip Büyük Medrese binasının yıkılarak yerine yapılan yeni binanın “İslam İlahiyat Okulu” olarak eğitime açılması konu edinilmektedir. Çalışmada söz konusu eğitim kurumunun açılışından 18 yıllık faaliyeti süresince mezun verdiği toplam 11 öğrenciye kadar, yaşanan tecrübeye dair birikim oldukça verimli bir şekilde sunulmaktadır.

Üçüncü makalemiz Lahrech Assad ELMAHACEN'in “*Arapça Dili ve İslâmî Kimlik*” başlığını taşımaktadır. Bir din ve bilim dili olarak Arapça'nın İslami kimlik bağlamında ele alındığı bu makalede, son zamanlarda İngilizce merkezli Batı dillerinin eğitim dili olarak ön plana çıkması üzerinden bir eleştiri ortaya konulmaktadır. Arapça'nın gerçek bir bilim dili olarak tüm alanlarda yeniden hâkim olması için yapılması gerekenler, İslami kimlik bağlamında temellendirilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü araştırma makalemiz Mustafa KELEBEK'in “*İmam Serahsî'nin Azınlık Haklarına Bakışı*” başlığını taşımaktadır. Müellif makaleye, İslam dünyasını temsilen kullanılan Dârü'l-İslam'ın Müslüman ve gayrimüslimleri içeren bir kavram olduğuna vurgu yaparak

başlamaktadır. Günümüzde, tarihi ve yerleşik bir kullanım olan gayrimüslim kavramının yerine, azınlık kavramının kullanılmasının küçültücü ve incitici bir içeriğe sahip olduğunu ifade etmektedir. İslam hukuk literatüründe gayrimüslimleri ifade için zimmî ve müste'men kelimelerinin kullanımının daha uygun olduğuna vurgu yapmaktadır. Gayrimüslimlerin İslam toplumundaki yerini ve önemini İmam Serahsi bağlamında ele alan müellif, ortaya konulan din ve vicdan özgürlüğü yaklaşımının çok dikkate değer ve günümüze örnek olacak bir nitelikte olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu sayımızdaki çeviri çalışması

Recep DURAN'ın yaptığı, Teftazani'nin "Risaletü'l Hudud"udur. İslam düşüncesinin klasik bir kaynağının bu tercümesiyle birlikte eseri ilgi duyan araştırmacıların dikkatine sunuyoruz. Bu sayımızın son çalışması ise İdris SÖYLEMEZ tarafından kaleme alınan "Benden Sual Ederseniz: Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak ile Söyleşiler" isimli eser tanıtımıdır.

Bu vesileyle dergimize makale göndererek katkıda bulunan araştırmacılarımıza, derginin düzenli şekilde çıkmasını sağlayan yayın kurulumuza ve üniversite yönetimize şükranlarımı sunuyorum, yeni sayıda buluşmak üzere esenlikler diliyorum.

EDİTÖR

Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ

BAŞKASI MERKEZLİ DIŞSALLIK ÖLÇEĞİ (BMDÖ)'NİN GELİŞTİRİLMESİ: GÜVENİRLİK VE GEÇERLİK ÇALIŞMASI

Araştırma Makalesi

Ümit Horozcu*
Ahmet Celalettin Güneş**

Makale Geliş: 16.11.2019

Makale Kabul: 30.11.2019

Öz

Bu çalışmada Başkası Merkezli Dışsallık Ölçeği (BMDÖ)'nin geliştirilmesine ve geçerlik-güvenirlilik analizine ilişkin bilgi ve bulgulara yer verilmektedir. BMDÖ, insanların öz benlik ve kimlik algıları olarak da ifade edilebilen öz değerlendirmelerini ne ölçüde başkaları üzerinden yaptıklarını, dışsallık diye de ifade edilen, kendisini ideal üzerinden değil de diğer insanlar üzerinden değerlendirme eğilimini ölçmek üzere geliştirilmiştir. Çalışmada ön testlerin dışında iki ana uygulama gerçekleştirilmiştir. 16 yaş üstü 362 katılımcı üzerinde yapılan ilk çalışmanın verileriyle yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda 12 maddeli 4 faktörlü bir ölçek elde edilmiştir. Yine 16 yaş üstü 195 katılımcı üzerinde gerçekleştirilen ikinci çalışmanın verileri ile de açımlayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen 12 maddeli ve 4 faktörlü yapı, doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, $\chi^2/df = 2.55$, RMSEA= 0.076, NFI = 0.93, NNFI = 0.94, RFI = .95, CFI = 0.95, RMR = 0.068, SRMR = 0.056, GFI = 0.93 ve AGFI = 0.89 şeklindeki uyum skorları elde edilmiştir. 12 madde ve 4 faktörlü

---

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, umit.horozcu@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0916-0313

** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Psikolojisi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, ac.gunes@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-5820-6448

Atıf için; Ümit Horozcu ve Ahmet Celalettin Güneş, “Başkası Merkezli Dışsallık Ölçeği (Bmdö)'nin Geliştirilmesi: Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 2 (2019): 171-202, DOI: <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2019.5.2.01>

yapıdaki ölçeğin bütününe ait güvenilirlik katsayısı (Cronbach's Alpha) .80 olarak tespit edilmiştir. Elde edilen değerler BMDÖ'nün güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dışsallık, Başkası Merkezlilik, Sosyal Kaygı, Değerlendirilme, Geçerlik, Güvenirlik

Development of The Others Centered Externality Scale: Reliability and Validity Study

Abstract

In this study the reliability and validity analysis of "The Others Centered Externality Scale" and the data about its development are presented. This scale aims to measure the extent to which people make their self-esteem through others and the tendency to evaluate themselves through other people rather than through ideal. Two main applications were carried out in the study except the two pretests. The data of the first study on 362 people over the age of 16 were subjected to factor analysis and as a result a 12-item four-factored scale structure was obtained. Based on the confirmatory factor analysis, the following fit scores were obtained $\chi^2/df = 2.55$, RMSEA = 0.076, NFI = 0.93, NNFI = 0.94, RFI = .95, CFI = 0.95, RMR = 0.068, SRMR = 0.056, GFI = 0.93 ve AGFI = 0.89. The reliability coefficient (Cronbach's Alpha) of the scale was .80.

Key Words: Externality, Others Centered, Social Anxiety, Being Evaluated, Scale, Validity, Reliability

Giriş

Psikoloji ve psikiyatri alan yazınında sağlıktan ziyade psikolojik yahut psikiyatrik hastalık ya da rahatsızlıklardan söz edilmektedir. Psikiyatri bilimi, genelde ruhsal (psikolojik) hastalıkları tanımlamaya ve kişiye hastalık teşhisi koymaya yarayacak kriterleri somut bir şekilde ortaya koymaya çabalamaktadır. Psikiyatri, örneğin

depresyon, obsesif kompulsif bozukluk, yaygın anksiyete bozukluğu, sosyal fobi, panik atak gibi hastalıklar için somut teşhis kriterleri belirlemektedir. Öte yandan psikoloji ve onun alt dallarında, bilhassa akademik araştırmalarda, teşhis kriterleri yerine düzey belirlemek tercih edilir. Psikolojide söz gelimi depresyon teşhis kriteri yerine depresiflik düzeyi, OKB teşhisi yerine obsesiflik düzeyi, sosyal fobi teşhisi yerine sosyal kaygı düzeyi belirlemeye ve mümkünse onunla başka değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya gayret edilmektedir. Daha açık bir örnek vermek gerekirse, psikolojinin alt dallarından biri olan din psikolojisinde, depresyon ile dindarlık arasındaki ilişkiden ziyade depresiflik düzeyi ile dindarlık düzeyi arasındaki ilişkiyi araştırmak çok daha fazla tercih edilmektedir. Kaldı ki teşhis koyma yetki ve vazifesinin neredeyse tamamen psikiyatlara ait olduğu bir ortamda klinik psikologlar dışındaki psikologlar için düzeyler arası ilişkiyi konu edinmekten başka seçenek de bulunmamaktadır.¹ Bu nedenle psikolojinin neredeyse tüm alt

---

¹ Klinik psikologların tanı koyma yetkilerinin bulunup bulunmadığı hususu tartışmalı görünmektedir. Öyle ki Türk Psikologlar Derneğinin Tanımlar Komisyonu Raporu'nda klinik psikologların görev ve yetkileri hakkında ayrıntılı bilgi verilmekte, bu raporda aldıkları eğitim sayesinde klinik psikologların psikolojik rahatsızlıklara tanı koyma ve psikoterapi uygulama yetkilerinin bulunduğu belirtilmektedir. Bkz Türk Psikologlar Derneği (TPD), Amerikan Psikologlar Birliği'nin Klinik Psikoloji Birimi'ne dayandırarak hazırladığı "Türk Psikologlar Derneği Tanımlar Komisyonu Raporu" (Erişim 27 Mayıs 2019). Ne var ki Türkiye Psikiyatri Derneği'nin yayınladığı basın bildirisinde şu ifadeler yer almaktadır: "Psikologlar olağan koşullarda psikiyatri hekimi ile birlikte çalışırlar, gerekli psikometrik testleri hastalara uygularlar ve sonuçta psikiyatri hekiminin tanı koymasına ve tedavi etmesine yardımcı olurlar. Ayrıca rehabilitasyon çalışmaları, terapötik ortamın düzenlenmesi, ruh sağlığının uzun dönemli korunmasında destek verme gibi konularda çalışırlar. Psikologların tek başlarına tanı koyma ve tedavi etme yetkisi yoktur. Ancak klinik psikologlar özel eğitimlerden geçerek belirli terapi yöntemleri konusunda yetkinlik kazandıklarında şu andaki mevcut yasal düzenlemelere göre psikiyatri hekimi sorumluluğunda, onun önerisi ve yönlendirmesiyle psikoterapi yapabilirler. Klinik psikologlar da psikologlar gibi ruhsal hastalıklara tanı koyamaz ve ilaç tedavisi öneremezler." Bk.

dallarında sözü edilen türden düzey belirlemeye yarayacak, geçerli ve güvenilir ölçeklere ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu tespit bir kenara not edildikten sonra gerek psikiyatrik gerekse psikolojik araştırmaların ortaya koyduğu bir başka somut tespitten daha söz edilmelidir. Bu tespit, salt genetik olmayan psikiyatrik rahatsızlıkların veya bozuklukların başlıca sorumlularından birinin “diğer insanlar” olduğudur. Bir başka anlatımla, diğer canlılar ve tabii afetler de insanlarda travmaya neden olma potansiyelini her ne kadar taşıyorsa da hastalık ve bozuklukların en sık görülen tetikleyici, sürdürücü ve altta yatan nedeni diğer insanlardır. İnsanlar arasında geniş yaygınlığa sahip olan kaygıyla ilişkili bozukluklar özelinde ifade etmek gerekirse, gerek hastalığın altta yatan, gerek hastalığı tetikleyen ve gerekse sürdüren nedenler büyük ölçüde diğer insanlardır. Depresyonların, panik bozuklukların, obsesyonların, sosyal kaygıların, somatoform bozuklukların ve pek çok kişilik bozukluğunun etiolojisinde insan faktörü belli ölçülerde yer almaktadır. Daha açık bir anlatımla, insanı kaygıya iten, onda istenmeyen duygu durumları oluşturan, kısacası psikolojisini olumsuz etkileyen ana etken, bireyin diğer insanların onun hakkındaki duygu, düşünce ve davranışlarına ilişkin bilişleridir.²

<http://www.stres112.com/piskiyatri-derneği-basin-aciklamasi.html> (Erişim: 27 Mayıs 2019)

² Fatma Öz & Emel Bahadır Yılmaz, “Ruh Sağlığının Korunmasına Önemli bir Kavram: Psikolojik Sağlık”, *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi* 16/3 (2009), 82-89.; Bülent Kadri Gültekin, “Ruhsal Bozuklukların Önlenmesi: Kavramsal Çerçeve ve Sınıflandırma”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 2/4 (2010), 583-594.; Okan Cem Çirakoğlu, “Çocuğumuzun Ruh Sağlığında Önemli Aktörler: Toplum”, *Çocuğumuzun Ruh Sağlığında Önemli Aktörler Gen, Anne, Baba, Arkadaş, Öğretmen ve Toplum*, ed. Nilay Pekel Uludağlı (Ankara: Neyir Matbaacılık, 2017), 95-107.; Gözde Özdikmenli Demir, “Sosyal Fobinin Etiyolojisinin

İnsan, yaratılışından gelen doğal yapısı gereği diğer insanları, halk deyişiyle “elalemi” zannedildiğinden çok daha fazla dikkate almaktadır. Psikologlar, bireyin psikolojisi üzerinde diğer insanların böylesine güçlü etkisi olduğu konusunda neredeyse hemfikirdir. İnsanlar, hayatı kimine göre psikodinamik işleyişler sonucunda, kimine göre anne babasını modelleyerek, kimine göre onların eğitim vermesi yoluyla, kimine göre onlarla ve ilişki halinde olunan diğer bireylerle olan yaşantıları neticesinde kazandığı bilgilerle öğrenmekte ve içselleştirmektedir.³

Bu ölçek çalışmasının yapılmasının ana nedeni de bu tespitlerdir. Diğer insanların bir kimse hakkındaki değerlendirmelerini önemseme düzeylerinin, onun benlik algısını ve öz saygı düzeyini önemli ölçüde etkilediği gerçeği, bizi kendimize ilişkin değerlendirmelerimizde başkalarını ne derece dikkate aldığımızı tespit etmeye yönelik bir ölçek çalışması yapmaya sevk etmiştir. Böyle bir ölçeğin psikolojinin çeşitli alt dallarındaki pek çok konuda yapılacak çalışmalarda kullanılabilir bir ölçme aracı olacağını düşünmekteyiz.

Esasen bu amaçla geliştirilmiş ölçeklere literatürde rastlamış olsak da ileride detaylarını vereceğimiz üzere bunlar bizim ihtiyaç duyduğumuz ölçmeyi tam olarak yapmamaktadır. Literatür başlığında

---

İncelenmesi Amacıyla Gerçekleştirilen Araştırmalara Genel Bir Bakış”, *Akademik İncelemeler* 4/1 (2009), 101-123.

³ J.L. Hudson & R.M. Rapee, “Origins of Social Phobia”, *Behavior Modification* 24/1 (January 2000), 112-129.; Zaman Kamruz et. all. “Key Factors Which Cause The Anxiety Among The University Students: A Case Study Based On An Event Happened In Peshawar Campus”, *European Journal of Social Sciences* 16/1 (September 2010), 91-92.; Önder Baltacı & Erdal Hamarta, “Analyzing the Relationship Between Social Anxiety, Social Support and Problem Solving Approach of University Students”, *Eğitim ve Bilim* 38/167 (2013), 232-235.

bu konuya geri döneceğiz ancak öncelikle başkalarını dikkate alma düzeyimizi ifade edecek en doğru kavrama, diğer bir ifadeyle ölçüğe verebileceğimiz en doğru isme ilişkin bahsi açmalıyız.

1. Kavramlar ve İsimlendirme

Ölçeği “Başkası Merkezli Dışsallık Ölçeği” olarak isimlendirmeyi tercih etmiş olmakla birlikte, bunun tartışmasız ve mükemmel bir tercih olduğunu iddia edemiyoruz. Öyle ki ölçmek istediğimiz olguyu isimlendirmede belirgin bir zorluk yaşadığımızı ifade etmeliyiz. Şimdi, ölçeğin neyi ölçmediğini ortaya koyduktan sonra isimlendirme tercihimizin nedenlerini açıklayalım. Öncelikle psikoloji literatüründe “başkası merkezlilik” ve “dışsallık” kavramlarıyla karıştırılması mümkün olan “dış güdümlülük”, “dış denetim odaklılık”, “dışa dönüklük” kavramlarından ve “dışsallık” kavramının bizim kastettiğimiz dışındaki anlamlarından söz edelim.

Dış güdümlülük, psikoloji literatürüne G. Allport tarafından sokulmuş bir kavramdır. İç güdümlülüğün karşıtı olarak tarif edilen dış güdümlülükte kişinin duygu, düşünce ve davranışlarının arka planında içsel değil dışsal bir neden söz konusudur. Buna “dışsal motivasyonluluk” da denilebilir.⁴ Örneğin bir sporcu para aldığı sürece sporunu yapıp para almadığında spor yapmıyorsa, o kişinin sporculuğunun dış güdümsel/dışsal motivasyonlu olduğu; bunun aksine çok sevdiği spora her koşulda devam eden kişinin sporculuğunun iç güdümlü/içsel motivasyonlu olduğu söylenebilir. Yine insanlara yardım eden birey bunu, günün birinde başkasının da

⁴ Esmâ Çolak & İlker Cırık, “Analysis of Motivational Orientation of Secondary School Students”, *Elementary Education Online* 14/4 (2015), 1306.

ona yardım etmesi için yapıyorsa bu davranış dış güdümlü olarak nitelenebilir. Oysa o işi salt doğru olduğu için yaptığında iç güdümlü bir davranış sergilemiş olur. Yine örneğin, toplum tarafından kabul edilmeme korkusu nedeniyle ibadet eden bir kimse dış güdümlü bir dini davranış sergilemiş olurken, ibadeti yalnızca Allah rızası için ve kulluk şuuruyla yaptığında iç güdümlü bir dini davranış sergilemiş olur.

Bizim “başkası merkezlilik” kavramımız da bir yönüyle dış güdümlülük niteliği taşımaktadır. Örneğin insanlara muhalif olduğu halde, olumsuz değerlendirilme kaygısı nedeniyle onlara bunu ifade edemeyen kişinin sergilediği “efendilik”, iç güdümlü değil dış güdümlü bir duruş olarak değerlendirilebilir. Dış güdümlülük ile başkası merkezlilik (başkası güdümlülük de diyebiliriz) kavramlarının kesişen anlam alanları bulunmakla birlikte, özellikle iç güdümlülük kavramıyla bir arada düşünüldüğünde başkası merkezliliğin bilhassa cesaretsizlik ve kaygı merkezine yerleşen farklı kapsam alanlarına sahip bir kavram olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık dış güdümsellik ve iç güdümselliğin cesaretle veya kaygıyla doğrudan ilişkisinin bulunması gerekmez. Öte yandan dış güdümlülüğün tam olarak psikolojik zayıflık olduğunu da söyleyemeyiz, oysa başkası merkezlilik yahut başkası güdümlülük psikolojik açıdan zayıflıkla doğrudan ilişkilidir.

Dışa dönüklük, başkalarıyla etkileşime girme ve uyarılarla karşılaşma ihtiyacını derinden hissetmek neticesinde yalnız kalmak yerine sosyalleşmeyi, düşünmek yerine konuşmayı, oturmak yerine gezmeyi tercih etmeye yönelten kişilik özelliğidir. Dışa dönükler,

birleriyle etkileşime girmediklerinde, yalnız kaldıklarında veya hareket etmediklerinde çabucak sıkılırlar. Diğer insanlarla bir arada olmaya, konuşmaya, gezmeye sürekli olarak ihtiyaç duyarlar. Bir iş uzun süre konsantre olmak, tek bir uyarıcıya uzun süre odaklanmak onlar için diğer insanlara göre biraz daha zordur. Buna karşılık içe dönükler uyaran çeşitliliğine pek ihtiyaç duymazlar. Onlar söz gelimi, hafta sonunu evde geçirmeyi, yalnız kalmayı, mümkünse tek bir uyaranla meşgul olmayı tercih ederler. Görüleceği üzere dışa dönüklük ile başkası merkezli dışsallık birbirinden tamamen farklı kavramlardır.⁵

Dış denetim odaklılık, Rotter tarafından ortaya atılmış bir kavramdır. Dış denetim odaklı kimseler, hayatın kontrolünün kişinin elinde olmadığını düşünerek olayların meydana gelişinde dış şartların belirleyiciliğine atıfta bulunur. Kaderciler denilebilecek yapıdaki bu insanlardan, örneğin “Ne kadar çabalarsan çabala, iş olacağına varır.” türünden cümleler duyulur.⁶ Bu açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda dış denetim odaklılık da başkası merkezli dışsallıktan farklı bir kavramdır.

⁵ Dışa dönüklük ve içe dönüklük kavramları hakkında ayrıntı için bk. Jerry M. Burger, *Kişilik Psikolojisi Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), 393-401.; Nuray Karancı vd., “Eysenck Kişilik Anketi – Gözden Geçirilmiş Kısa Formu’nun (EKA-GGK) Türkiye’de Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Türk Psikiyatri Dergisi* 18/3 (2007), 254-261.

⁶ İhsan Dağ, “Rotter’in İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği (RİDKOÖ)’nin Üniversite Öğrencileri İçin Güvenirliği Ve Geçerliliği”, *Psikoloji Dergisi* 7/26 (1991), 10-16.; M.A. Hogg & G.M. Vaughan, *Sosyal Psikoloji* (Ankara: Ütopya Yayınları, 2011), 113.; Ayşenur B. Kavas vd., “Psikolojik Yardım Alma Nedeniyle Sosyal Damgalanma, Denetim Odağı, Kendini Damgalama ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiler”, *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 33/2 (2014), 367-377. Denetim odağı konusunda ayrıca bk. Nejat Basım, “Birey Davranışındaki Kontrol Odağının Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Algısı ile İlişkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma”, *Amme İdaresi Dergisi* 43/1 (2010), 147-148.

Dışsallık ise üç farklı anlamda kullanılmaktadır. Birincisi yine dış denetim odaklıdır ki kimi sosyal psikoloji kaynaklarında dış denetim odaklılar “dışsallar” olarak zikredilmektedir.⁷ İkincisi, sosyal psikoloji literatüründe “dışsal (ya da durumsal) yükleme” olarak da geçen, kişiyi değil şartları vurgulamanın, olaylarda kişiyi değil şartları görmenin benimsendiği kişilik özelliğidir. Bu yönüyle örneğin bir genç uyuşturucu kullanımı nedeniyle hayatını kaybetmişse, dışsallar toplumsal yapıdaki aksaklıkları ön plana çıkarırlar. Buna karşılık bu tür bir vakada içsaller kişisel mesuliyeti vurgularlar.⁸ Esasen hangisinin daha gelişmiş bir kişilik yapısına işaret ettiği konusu tartışmalıdır. Kimi sosyal psikolog ortamı, şartları ve olayları okuyamayıp meseleyi kişiler üzerinden değerlendirmeyi gelişmemişlik olarak görürken; kimisi konuya daha başka bir açıdan bakarak bireysel sorumlulukları görme ve vurgulamanın daha insancı (humanist) bir yaklaşım olduğunu savunur.⁹ Haliyle bu anlamdaki dışsallığın başkası merkezli dışsallıkla kastettiğimiz anlamla ilgisi bulunmamaktadır.

Dışsallığın üçüncü anlamı ise kişinin öz değerine ilişkin algısının dışarıya ve bilhassa başkaları kaynaklı olmasıdır. Yani kişinin kendisi hakkındaki olumlu veya olumsuz tutumu başkalarının onu nasıl gördüğüne dair yargılarına dayanır. Başkalarının onun hakkında olumlu yahut olumsuz duygu ve düşüncelere sahip olduğuna dair bilişleri, bireyin öz farkındalığını ve dolayısıyla öz değer algısını etkiler. Burada, başkalarının bireye dair tutumlarından ziyade bireyin başkalarının ona yönelik tutumlarına ilişkin yorumunun ön planda

---

⁷ Hogg & Vaughan, *Sosyal Psikoloji*, 113.; Burger, *Kişilik*, 296.

⁸ Hogg & Vaughan, *Sosyal Psikoloji*, 685.

⁹ Burger, *Kişilik*, 416-417.

olduğunun altını çizmeliyiz. Nitekim dışsallar çoğu zaman başkalarının onlar hakkındaki tutumlarını gerçeğinden daha olumsuz algılama eğiliminde olurlar. Dışsallar, bu anlamıyla, başkaları tarafından beğenilmeyi, övülmeyi, değer görmeyi çok önemser. Diğer yandan onlar reddedilme, eleştirilme, dışlanma ve beğenilmeme kaygısıyla hareket ederek, insanlara hatalarını söylemekten, muhalif fikirler ortaya koymaktan ve başkalarını eleştirmekten kaçınma eğiliminde olurlar. Literatürde “sosyal beklentiler temelli mükemmeliyetçilik” (socially prescribed perfectionism) olarak bilinen mükemmeliyetçilik türüyle de belli ölçüde örtüşen bu psikolojik yapıdaki insanlar, başkalarının yanında hata yapmamak konusunda ise hassastırlar.¹⁰ İşte “başkası merkezlilik” kavramıyla tam da bu anlamı kastetmekteyiz.

Netice olarak, diğer insanlar üzerinden öz değer ve öz farkındalık oluşturmak anlamında “başkası merkezlilik/güdümlülük” kavramını veya “dışsallık” kavramını tek başına kullanmamız mümkünse de biz, “başkası merkezli dışsallık” isimlendirmesini tercih ettik. Çünkü hem dışsallık hem de başkası merkezliliği tek başına kullanırken karşımıza iki sorun çıkmaktadır. Dışsallıkla ilgili sorun, diğer insanların dışında da bireyi etkileyen dışsal şartların

¹⁰ Joachim Stoeber et all., “Self-Oriented And Socially Prescribed Perfectionism: Differential Relationships With İntrinsic and Extrinsic Motivation and Test Anxiety”, *Personality and Individual Differences* 47/5(2009), 423-428.; Lavinia D. Damian et all., “On The Development of Perfectionism in Adolescence: Perceived Parental Expectations Predict Longitudinal Increases in Socially Prescribed Perfectionism”, *Personality and Individual Differences* 55/6(2013), 688-693.; Sertan Kağan, *Bişlişsel Davranışçı Terapiye Dayalı Mükemmeliyetçilik Eğitiminin Sporcuların Mükemmeliyetçilik, Başarı Güdüsü ve Başarısızlık Korkusu Üzerindeki Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2006), 79-83.

bulunmasıdır. Örneğin birey için Allah ve doğa da dış şartlar olup, dışsalları etkileyebilir. Başkası merkezlilik ise kişinin kendinden çok başkalarını düşünmesi ve diğerkâmlık yapması ile ilişkilendirilebilir. Bu nedenle biz “başkası merkezli dışsallık” şeklindeki daha bütüncül bir isimlendirmeyi benimsedik.

2. Literatür

Başkaları merkezlilik veya dışsallığın psikolojik açıdan oldukça belirleyici bir kişilik özelliği olması nedeniyle, yerli literatürde konuyla ilişkili olarak geliştirilmiş çok sayıda ölçekten söz edilebilir. Pek tabi bu ölçekler konuyla belirli yönleriyle ilişkili olsa da bizim BMDÖ ile ölçmek istediğimiz kişilik özelliğini tam olarak ölçmemektedir. Şimdi birçok ölçek içerisinde BMDÖ ile içerik ilişkisi bulunan 3 ölçeği, önem sırası gözetilmeksizin belli başlı özellikleri açısından inceleyelim.

Ele alacağımız ilk ölçek, 1983'te Leary tarafından geliştirilen, Bayram Çetin ve arkadaşları tarafından 2010'da Türkçeye uyarlanan Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği'dir. Bireyin başkaları tarafından onaylanmama, kusurlarının ortaya çıkması, insanlar üzerinde iyi bir izlenim bırakamama kaygısını tespit etmek üzere hazırlanmış, 12 maddeden ve 2 faktörden oluşan ölçeğin, güvenirlilik katsayısı.82 olarak tespit edilmiştir. Bu, BMDÖ'nün içeriğine en çok benzeyen ölçektir.¹¹ Fakat BMDÖ'nün kıyafetin başkaları tarafından değerlendirilmesi, insanlara yaranma ve muhalif olma gibi

---

¹¹ Bayram Çetin vd., “Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği Kısa Formu'nun Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması”, *Eğitim ve Bilim* 35/156 (2010), 205-216.

konulardaki başkası merkezliliği ölçen maddeler içermesi, onu Çetin ve arkadaşlarının ölçeğinden farklılaştırmaktadır.

2008’de T.A. Hart ve arkadaşları tarafından geliştirilen ve 2010’da Tayfun Doğan tarafından Türkçeye uyarlanan Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği, 16 maddeli tek faktörlü bir yapıya sahiptir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .93’tür. Ölçek, kişinin başkaları tarafından dış görünüş bakımından nasıl görüldüğüne ilişkin algısını tespit etmeyi amaçlamaktadır.¹² Anlaşılacağı üzere bu ölçek sadece dış görünüşe yönelik algıya odaklanması bakımından BMDÖ’nün içeriğiyle kısmen örtüşmektedir.

E.A. Hart tarafından 1989’da geliştirilen ve Ballı ve Aşçı tarafından 2006’da Türkçeye uyarlanan Sosyal Fizik Kaygı Envanteri yine fiziksel görüntüye ilişkin algıya odaklanan bir ölçektir. Toplam varyansın yüzde 44.8’ini açıklayan 2 faktörden oluşan ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .77’dir.¹³ Bu ölçek de dış görünüşe ilişkin kaygıya odaklanması bakımından BMDÖ’den ayrılmaktadır.

3. Yöntem

Bu başlık altında ölçek maddelerinin oluşturulması ve verilerin toplanma süreci, verilerin analizinde uygulanan yöntem ve teknikler hakkında bilgi vereceğiz.

BMDÖ’nün ortaya çıkışı 4 aylık bir çalışma sürecinin arkasından gerçekleşmiştir. Öncelikle insanların kendilerini değerli görüp görmediği anlamındaki öz değer algısının ve bu algıyla da

¹² Tayfun Doğan, “Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 39 (2010), 151-159.

¹³ Özgür M. Ballı & F. Hülya Aşçı, “Sosyal Fizik Kaygı Envanteri’nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Spor Bilimleri Dergisi* 17/1 (2006), 11-19.

yakından ilişkili öz saygılarının başkalarından ne kadar etkilendiğini ölçen ölçekleri tespit etmek üzere kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu girişimde, bireyin diğer insanların varlığından etkilenme düzeyinin psikolojik sağlığıyla yakından ilişkili olduğu, dahası depresyon ve kaygı bozuklukları başta olmak üzere birçok rahatsızlığın temelinde kişinin diğer insanların açık ve örtük varlıklarının, onlara yönelik duygu, düşünce ve davranışlarının derin etkilerinin bulunduğu tespiti temel hareket noktası olmuştur. Yukarıda hakkında bilgi verilen ölçeklerin bizim aradığımız nitelikleri belli açılardan taşıyor olduğunu tespit ettikten sonra ölçek geliştirme aşamasına geçilmiştir. Araştırmacıların ölçek geliştirme konusunda deneyimli atölye ekibiyle yaptığı çalışma toplantılarında ölçeğin hangi amaca yönelik olacağı, hangi özellikleri bünyesinde barındıracağı belirlenmiş ve akabinde ölçeğin taslak maddeleri kaleme alınmıştır. Süreç sonunda ortaya çıkan ilk 29 maddelik form, ön test olarak tesadüfi yöntemle belirlenen 16 yaş üstü 59 kişilik gruba uygulanmıştır. Bu ön çalışmada anlaşılmayan veya amaca hizmet etmediğine karar verilen maddeler tadil edilmiştir. Ardından, ortaya çıkan form ile ikinci bir ön uygulama yapılmış, bu kez yine tesadüfi yöntemle belirlenen 16 yaş üstü 61 kişilik gruba çalışılmıştır. Yapılan analizler neticesinde ölçek maddelerinde sorun bulunmadığı görüldükten sonra ilk ana uygulamalara geçilmesine karar verilmiştir.

Ölçeğin ilk ana uygulaması, 2019 yılı Mart ve Nisan aylarında gerçekleştirilmiştir. 362 kişilik katılımcı grubunun 201'i kadın 161'i erkektir. Yaşları 16 ile 58 arasında değişen örneklemin yaş ortalaması 34'tür. Katılımcıların 74'ü ilköğretim, 116'sı lise, 125'i lisans düzeyinde ve 47'si lisansüstü düzeyde eğitime sahiptir. Örneklemi

İstanbul'da yer alan ilkokul ve liselerdeki öğretmen ve veli grupları arasından gönüllü katılımcılar oluşturmaktadır. Sözü edilen gruplara atölye grubunun daha önceki çalışmalarda sağladığı bağlantılar üzerinden ulaşılmıştır. Bir başka ifadeyle örneklem, araştırmacının daha önceki ölçek geliştirme çalışmalarında başvurduğu bir evrenden elde edilmiş, seçim ise tesadüfi örnekleme yoluyla yapılmıştır. Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda ölçeğin her eğitim seviyesinden 16 yaş üstü bireylere sorunsuz şekilde uygulandığı söylenebilir.

Uygulamadan elde edilen verilerle yapılan açımlayıcı faktör analizinde Promax eğik döndürme yöntemine başvurulmuştur. Neticede, aşağıda detayları verilecek olan 12 maddeli ve 4 faktörlü yapı elde edilmiştir.

Çalışmadaki ikinci ana uygulama ise doğrulayıcı faktör analizi için gerçekleştirilmiştir. Nihai uygulama da diyeceğimiz bu son çalışmada 12 maddelik nihai form yine aynı evrenden bu kez 195 kişilik bir örneklem grubuna uygulanmıştır. Aşağıda da görüleceği üzere doğrulayıcı faktör analizinde ölçeğin 12 maddeli ve 4 faktörlü yapısının iyi uyuma sahip olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak, ölçeğin geçerliğini belirlemek üzere açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi yapılmış; güvenilirliğini belirlemek amacıyla iç tutarlığı gösteren Alfa değerine ve faktörler arasındaki ilişkiyi gösteren Pearson korelasyonu katsayısına bakılmıştır. Güvenirlilik analizi ve açımlayıcı faktör analizi SPSS 21, doğrulayıcı faktör analizi LISREL 9.2 paket programlarıyla yapılmıştır.

4. Ölçeğin Derecelendirme Sistemi

Katılımcılara kişinin, başkalarının onun hakkındaki değerlendirmelerinden ne derece etkilendiğini tespit etmeye yönelik ifadeler verilmiş, kendilerinden 5'li Likert tipi derecelendirme üzerinden ifadelere ne kadar katıldıklarını belirtmeleri istenmiştir. Örneğin “İnsanların gözünde değerli olmak benim için önemlidir.”, ifadesine karşılık “Kesinlikle katılmıyorum.” (1 Puan), “Pek Katılmıyorum.” (2 Puan), “Kısmen katılıyorum.” (3 Puan), “Büyük ölçüde katılıyorum.” (4 Puan) ve “Tamamen katılıyorum.” (5 puan) seçenekleri verilmiştir. Ölçekteki 2., 7., 8. ve 9. maddeler ters olarak hesaplanmaktadır. Bu hesaplama neticesinde ölçekten alınacak en düşük puan 12 ve en yüksek puan 60'tır. Alınacak 12 puan katılımcının öz değerlendirmelerini yaparken başkalarından hiç etkilenmediğine, 60 puan ise kişinin tamamen başkası merkezli olduğuna işaret etmektedir.

5. Bulgular

Bu bölümde ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizine ilişkin teknik detaylara ve elde edilen bulgulara yer verilecektir.

5.1. Geçerlik Analizi

Elde edilen verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı, Bartlett Küresellik Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlik testi ile hesaplanmıştır. 362 katılımcıdan elde edilen verilerle yapılan analizde KMO değeri .910, Bartlett testi sonucunda kay kare değeri anlamlı bulunmuştur [$X^2= 3402.593$ p = .000]. Bu değerler,

örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli ve ölçeğin faktör çıkartmak için uygun olduğunu göstermektedir.¹⁴

Bileşen	Başlangıç Özdeğer			Yüklenen Faktörlerin Karelerinin Dağılımı			Rotasyon Sonrası Dağılım		
	Toplam	Varyans %	Birikimli %	Toplam	Varyans %	Birikimli %	Toplam	Varyans %	Birikimli %
1	3.76	31.37	31.37	3.76	31.37	31.37	2.01	16.77	16.77
2	1.30	10.91	42.27	1.30	10.91	42.28	2.01	16.76	33.53
3	1.21	10.10	52.37	1.21	10.10	52.37	1.91	15.95	49.47
4	1.02	8.49	60.86	1.02	8.49	60.85	1.37	11.39	60.86
5	.843	7.029	67.89						
6	.702	5.851	73.73						
7	.671	5.596	79.33						
8	.612	5.101	84.43						
9	.527	4.395	88.83						
10	.497	4.139	92.97						
11	.458	3.817	96.78						
12	.386	3.218	100.00						

Yapılan faktör analizinde faktör yükleri düşük olan veya zayıf bir şekilde dağılan 17 madde analiz dışı bırakılmıştır. Toplam Varyans (Total Variance) tablosunda görüldüğü üzere özdeğeri (eigenvalue) 1'in üzerinde olan 4 faktörün bulunduğu ve bunların ölçeğin toplam

¹⁴Ömay Çokluk vd., *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012), 207.

varyansının %60.9'unu açıkladığı tespit edilmiştir. Bu da BMDÖ'nün 4 faktörlü ve geçerli bir ölçek olduğuna ilişkin ilk önemli veridir.

Tablo 2: Bileşenler Matrisi (Component Matrix) Tablosu

Madde no		Beğenilme ve değer görme	Sosyal temas	Değerlendirilme	Yararlanma ve hoş görüme
4	Başkaları tarafından beğenilmek benim için çok önemlidir.	.82			
10	İnsanların gözünde değerli olmak benim için çok önemlidir.	.76			
3	Kıyafetimin başkaları tarafından beğenilmemesi beni çok üzer.	.73			
5	Biriyle tartışma yaşadığımda bunun etkisinden kolayca kurtulamıyorum.		.79		
1	Bir eleştiriye uğrarsam gün boyu etkisinden kurtulamam.		.78		
6	Hatalarımın yüzüme karşı söylenmesi, haklı da olsa canımı acıtır.		.67		
8	Ortamda söylediklerimden hoşlanmayacak birinin olması umurumda olmaz.*			.76	
9	Bir şey yapacağım zaman insanlar ne der diye pek düşünmem.*			.64	
2	İşin doğrusunu yaptığıma inanıyorsam, bunu başkalarının beğenip beğenmediğine bakmam.*			.62	
7	Başarısız olduğum işlerin/derslerin başkaları tarafından bilinmesi beni rahatsız etmez.*			.60	
11	Kendim öyle düşünmediğim/inanmadığım halde onlara				.82

	yaranmak için onlardanmış gibi konuştuğum/davrandığımı olur.				
12	İnsanlara herhangi bir meselede muhalif olduğumu göstermek konusunda cesaretli değilim.				.74

Yapılan faktör analizi sonucunda yük değerleri .73 ile .82 arasında değişen 3 maddeli birinci faktörün “Beğenilme ve değer görme”, yük değerleri .67 ile .78 arasında değişen 3 maddeli ikinci faktörü “Sosyal temas”, yük değerleri .60 ile .76 arasından değişen 4 maddeli üçüncü faktörü “Değerlendirilme” ve yük değerleri .74 ile .82 olan 2 maddeli dördüncü faktörü “Yaranma ve hoş görünme” olarak isimlendirmeyi uygun gördük.

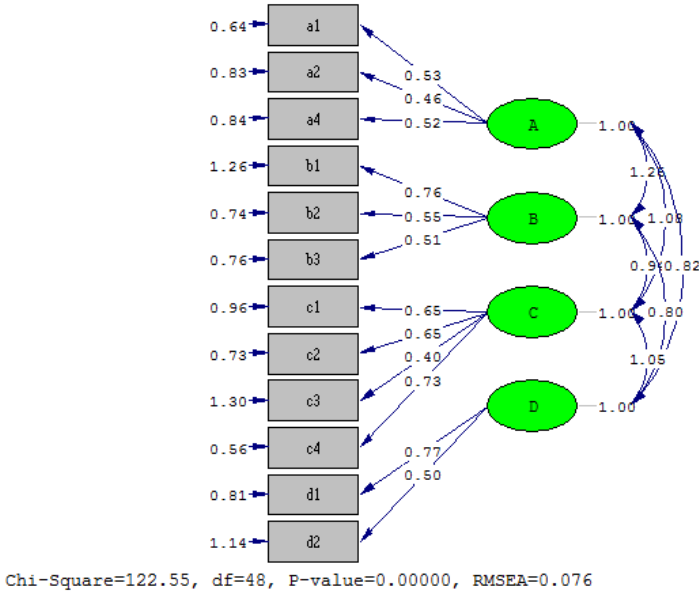
Tablo 3: Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçlarını Gösteren Tablo

X ² /df	RMSEA	NFI	NNFI	CFI	RFI	RMR	SRMR	GFI	AGFI
2,55	.076	.93	.94	.95	.95	.068	.056	.93	.89

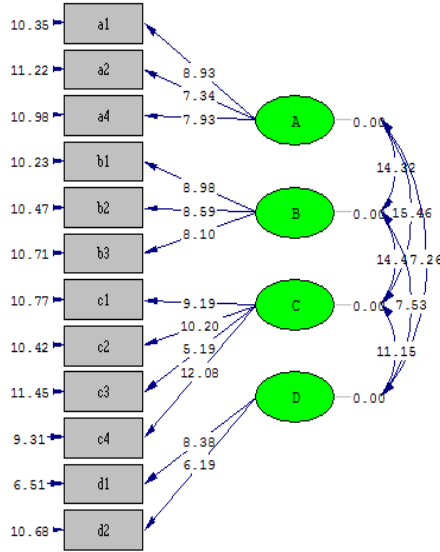
Çalışmanın ikinci ana uygulaması çerçevesinde 206 kişi üzerinde yapılan son araştırma bulguları kullanılarak tek faktörlü 12 maddelik bu yapı, doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. Tabloda da görüleceği üzere, $X^2 = 122.6$, Serbestlik Derecesi (Df) = 48, anlamlılık değeri (P): 0.00, ($X^2 /df = 2.55$), Yaklaşık Hataların Ortalama Kare Kökü (Root Mean Square Error of Approximation-RMSEA)= 0.076, Normlaştırılmış Uyum İndeksi (Normed Fit Index – NFI) = 0.93, Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (Non-Normed Fit Index - NNFI) = 0.94, Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index -CFI) = 0.95, Kök Ortalama Karekökü (Root Mean Square Residual -RMR) = 0.068, Standart Ortalama Kalanların Karekökü (Standardized Root Mean Residual-SRMR) = 0.056, Uyum İyiliği İndeksi

(Goodness of Fit Index - GFI) = 0.93, Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi (Adjusted Goodness of Fit Index - AGFI) = 0.89 olarak tespit edilmiştir. Bunlar, açıklayıcı faktör analizinde ortaya çıkan yapının uyumunun iyi düzeyde olduğunu gösteren değerlerdir.¹⁵

¹⁵ Uyum değerlerinin iyilik kriterleri için bk. Şener Büyüköztürk, “Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı”, *Kuramve Uygulamada Eğitim Yöntemi* 32 (2002), 470-483.; Çokluk vd., *Sosyal Bilimler İçin*, 312.; Ünal Erkorkmaz, “Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İndeksleri”, *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Science* 33/1 (2013), 213-214.

Chi-Square=122.55, df=48, P-value=0.00000, RMSEA=0.076

5.2. Güvenirlik Analizi

Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri sonucunda iyi bir uyum sağladığı görülen 12 maddelik ölçek, son olarak güvenirlilik analizine tabi tutulmuştur. Ölçeğin homojen bir yapıya sahip olup olmadığını, bir başka ifadeyle iç tutarlığını gösteren Cronbach's Alpha katsayısı .80 olarak bulunmuştur. Ölçeğin dört alt boyutunun güvenirlilik katsayıları ise **beğenilme ve değer görme** faktörü için .73, **sosyal temas** faktörü için .74, **değerlendirilme** faktörü için .63 ve **yanarınma ve hoş görünme** faktörü için .61 olarak ortaya çıkmıştır. Son iki alt boyut için alfa değerlerinin nispeten düşük olduğu görülmektedir. Ancak özellikle dördüncü boyutta yalnızca iki maddenin bulunduğu göz önünde bulundurulursa bu değer makul kabul edilebilir. Bu bakımdan 12 maddenin bir arada

değerlendirilmesinin, ölçümlerde ölçek bütününe dikkate alınmasının doğru olacağı söylenebilir.

		A	B	C	D
A	Pearson Correlation	1	.409**	.372**	.271**
	Sig. (2-tailed)		.000	.000	.000
B	Pearson Correlation	.409**	1	.396**	.264**
	Sig. (2-tailed)	.000		.000	.000
C	Pearson Correlation	.372**	.396**	1	.341**
	Sig. (2-tailed)	.000	.000		.000
D	Pearson Correlation	.271**	.264**	.341**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	

Alt boyutlar arasındaki korelasyonlara bakıldığında da tüm faktörlerin birbiriyle anlamlı şekilde ilişkili olduğu görülmektedir.

Sonuç

Başkalarının kendisi hakkındaki olumlu-olumsuz değerlendirmelerini önemseme, dahası öz memnuniyetini başkalarının onun hakkındaki duygu ve düşünceleri üzerinden duyumsamak anlamına gelen “başkası merkezli dışsallık” hemen her bireyin sahip olduğu kişilik özelliklerinden biridir. Bazı bireylerde az, bazılarında ise tüm yaşam tecrübesini etkileyecek boyutta başkası merkezli dışsallık görülmesi söz konusudur. Yüksek düzeyde başkası merkezli dışsallığa sahip olanlar toplumda sıklıkla, alıngan, kırılğan, hassas, kompleksli gibi nitelermelerle karşılaşmaktadır. Çünkü onlar kendilerine getirilen veya getirilmesi muhtemel eleştirilere, hata ve kusurlarının açığa çıkmasına karşı oldukça hassastırlar. Toplum içerisinde birileri tarafından uyarıldıklarında adeta travma yaşarlar. Birileriyle tartışma yaşadıklarında uzun süre etkisinden kurtulamazlar. İnsanları memnun etmek, onlara yaranmak konusunda fazla gayretkeş

olabilirler. Bu nedenle çoğu zaman onlar gibi düşünmeseler bile bunu söyleyemez, bildikleri doğruları ifade edemezler. Reddedilmek, ötekileştirilmek, beğenilmemek, arkasından konuşulmak gibi istenmedik durumlara karşı olması gerekenin üzerinde bir hassasiyet gösterirler. Aslında bu, sosyal kaygı düzeyinin yüksekliği olarak da değerlendirilebilecek bir kişilik özelliğidir.

Ölçeğin isminde yer alan dışsallık kavramı da büyük ağırlıkta diğer insanları merkeze alarak onlar üzerinden benlik algısı edinmeyi ihtiva eden kişilik özelliğini ifade etmektedir. Fakat dışsallık kavramı, söz gelimi Allah'tan, şeytandan, cinlerden, meleklerden ve metafizik diğer varlıklardan etkilenmeyi de kapsamaktadır. Bir başka ifadeyle dışsallık başkası merkezliliği de içine alan daha geniş bir kavramdır. Bu yüzden akla gelebilecek bütün dışsal unsurları dışarıda bırakıp yalnızca diğer insanları ifade edebilmek amacıyla “başkası merkezli dışsallık” şeklinde bir kavram ortaya attık. İster sosyal kaygı kavramı, ister başkası merkezlilik, ister dışsallık, isterse başkası merkezli dışsallık kavramı kılınılsın, bu kişilik özelliği bireylerin psikolojisini olumsuz etkilemekte, günlük hayatın içerisinde çeşitli psiko-sosyal olumsuzluklar meydana getirmektedir.

Bu ölçek çalışması, gerek hayatın içerisinde çok yaygın şekilde karşılaştığımız somut bir gerçeklik olması bakımından gerekse psikolojinin hemen her alt dalı açısından problem alanı olması bakımından oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz bu olguya dair somut tespitler yapabilmek amacıyla yapılmıştır.

Çalışma çerçevesinde ön testlerin dışında iki ana uygulama gerçekleştirilmiştir. Ölçek geliştirme ekibinin yaptığı ardışık

toplantılar ve ön testler sonucunda 29 maddelik bir ölçek formu oluşturulmuş, ana uygulama ve analizlere bu form ile başlanmıştır. 362 yetişkin üzerinde birinci uygulamanın verileri üzerinden açımlayıcı faktör analizi, 195 kişi üzerinde yapılan ikinci uygulamanın verileri üzerinden doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Ölçeğin psikometrik özellikleri hakkında toparlayıcı bilgiler verelim. Geçerlik analizi kapsamında yapılan açımlayıcı faktör analizinde eşik döndürme yöntemlerinden Promax ile yapılan analiz sonucunda toplam varyansın %60.9'unu açıklayan 12 maddeli 4 faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Sosyal bilimler alanında geliştirilen ölçekler incelendiğinde toplam varyansı açıklama düzeyinin iyi olduğu söylenebilir. 3 maddeli birinci faktörün “Beğenilme ve değer görme”, 3 maddeli ikinci faktörün “Sosyal temas”, 4 maddeli üçüncü faktörün “Değerlendirilme” ve 2 maddeli dördüncü faktörün “Yaranma ve hoş görünme” olarak isimlendirilmesi uygun görülmüştür. Bu faktör yapısının uyumlu olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan doğrulayıcı faktör analizinden elde edilen uyum indeksleri $X^2/df = 2.50$, $RMSEA = 0.076$, $NFI = 0.93$, $NNFI = 0.94$, $CFI = 0.95$, $RFI = .95$, $RMR = 0.06$, $SRMR = 0.05$, $GFI = 0.93$ ve $AGFI = 0.89$ şeklindedir. BMDÖ'nün iç tutarlılığını bir başka ifadeyle güvenilirliğini gösteren Cronbach's Alpha katsayısı .80 olarak tespit edilmiştir. İstatistiksel açıdan tatmin edici sayılabilecek bu değerler ışığında, Başkası Merkezli Dışsallık Ölçeği'nin iyi düzeyde güvenilir ve geçerli bir ölçek olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ballı, Özgür M. & Aşçı, F. Hülya. “Sosyal Fizik Kaygı Envanteri’nin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Spor Bilimleri Dergisi* 17/1(2006), 11-19.
- Baltacı, Ö. & Hamarta, Erdal. “Analyzing the Relationship Between Social Anxiety, Social Support and Problem Solving Approach of University Students”. *Eğitim ve Bilim*38/167 (2013), 232-235.
- Basım, Nejat. “Birey Davranışındaki Kontrol Odağının Rol Çatışması ve Rol Belirsizliği Algısı ile İlişkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma”. *Amme İdaresi Dergisi* 43/1(2010), 145-165.
- Burger, Jerry M.*Kişilik Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Büyüköztürk, Şener. “Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi* 32 (Güz 2002),470-483.
- Çetin, Bayram vd. “Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği Kısa Formu’nun Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Eğitim ve Bilim* 35/156 (2010), 205-216.
- Çırakoğlu, Okan Cem. “Çocuğumuzun Ruh Sağlığında Önemli Aktörler: Toplum”. *Çocuğumuzun Ruh Dağlığında Önemli Aktörler Gen, Anne, Baba, Arkadaş, Öğretmen, Toplum*.ed. Nilay Pekel Uludağlı. 95-107. Ankara: Neyir Matbaacılık,1. Basım, 2017.
- Çokluk, Ömay vd. *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012.

- Çolak, Esmâ & Cırık, İlker. "Analysis of Motivational Orientation of Secondary School Students". *Elementary Education Online* 14/4 (2015), 1307-1326. <http://dx.doi.org/10.17051/ieo.2015.08906>
- Dağ, İhsan. "Rotter'in İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği (RİDKOÖ)'nin Üniversite Öğrencileri İçin Güvenirliği Ve Geçerliği". *Psikoloji Dergisi* 7/26 (1991), 10-16.
- Damian, L.D. et all. "On The Development of Perfectionism in Adolescence: Perceived Parental Expectations Predict Longitudinal Increases in Socially Prescribed Perfectionism". *Personality and Individual Differences* 55/6 (2013), 688-693.
- Demir, Gözde Özdikmenli. "Sosyal Fobinin Etiyolojisinin İncelenmesi Amacıyla Gerçekleştirilen Araştırmalara Genel Bir Bakış". *Akademik İncelemeler* 4/1(2009), 101-123.
- Doğan, Tayfun. "Sosyal Görünüş Kaygısı Ölçeği". *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 39 (2010), 151-159.
- Erkorkmaz, Ünal. "Doğrulamalı Faktör Analizi Uyum İndeksleri". *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Science* 33/1 (2013), 210-223.
- Gültekin, Bülent Kadri. "Ruhsal Bozuklukların Önlenmesi: Kavramsal Çerçeve ve Sınıflandırma". *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 2/4(2010), 583-594.
- Hogg, M.A. & Vaughan, G.M. *Sosyal Psikoloji*. Ankara: Ütopya Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Hudson J.L.& Rapee R.M. "Origins of Social Phobia". *Behavior Modification* 24/1 (January 2000), 112-129. <https://doi.org/10.1177/0145445500241006>

- Kağan, Sertan. *Bişlişsel Davranışçı Terapiye Dayalı Mükemmeliyetçilik Eğitiminin Sporcuların Mükemmeliyetçilik, Başarı Güdüsü ve Başarısızlık Korkusu Üzerindeki Etkisi*. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2006.
- Karancı, Nuray vd. “Eysenck Kişilik Anketi – Gözden Geçirilmiş Kısa Formu’nun (EKA-GGK) Türkiye’de Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”. *Türk Psikiyatri Dergisi* 18/3(2007), 254-261.
- Kavas, Ayşenur Büyükgöze vd. “Psikolojik Yardım Alma Nedeniyle Sosyal Damgalanma, Denetim Odağı, Kendini Damgalama ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkiler”. *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 33/2(2014), 367-377.
- Öz, Fatma & Yılmaz, Emel Bahadır. “Ruh Sağlığının Korunmasına Önemli bir Kavram: Psikolojik Sağlamlık”. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi* 16/3(2009), 82-89.
- Stoeber, Joachim et all. “Self-Oriented And Socially Prescribed Perfectionism: Differential Relationships With İntrinsic and Extrinsic Motivation and Test Anxiety”. *Personality and Individual Differences* 47/5 (2009), 423-428.
- TPD, Türk Psikologlar Derneği. “Türk Psikologlar Derneği Tanımlar Komisyonu Raporu”. Erişim 27 Mayıs 2019. <https://www.psikolog.org.tr/assets/files/ozluk-haklari/Tanimlar-Komisyonu-Raporu-2011.pdf>
- Zaman K. et all. “Key Factors Which Cause The Anxiety Among The University Students: A Case Study Based On An Event Happened In Peshawar Campus”. *European Journal of Social Sciences* 16/1 (September 2010), 87-96.

EXTENDED SUMMARY

DEVELOPMENT OF THE OTHERS CENTERED EXTERNALITY SCALE: RELIABILITY AND VALIDITY STUDY

“Others-centered externality” means to care about the positive and negative evaluations of others about himself, and moreover, to sense or gain his self-satisfaction through the feelings and thoughts of others about him/her. And this is one of the characteristics of almost every individual. “Others-centered externality” is seen in some individuals to a lesser extent, while in others it is very strong and affects the whole of his/her life experience. Individuals with a high level of others-centered externality are seen and qualified as susceptible, fragile, sensitive and having inferiority complex. Because they are very worried about the revealing of their mistakes and flaws and they are very sensitive to criticism by others. They experience trauma when they are warned by someones in society. When they have a discussion with someone, they cannot escape the effect of this discussion for a long time. They may be too diligent to please people and gain their appreciation. We can also call this as flattery or adulation. Because they are afraid of being rejected and disliked, they often cannot say that, even if they do not think like them, they cannot express what they accept as true. They show a greater sensitivity to undesired situations such as being rejected, marginalized, disliked and spoken behind. In fact, it is possible to evaluate individuals with these personality traits as individuals with high levels of social anxiety.

The concept of externality in the name of the scale expresses the personality trait that involves taking other people to the center and

acquiring self-perception through them. But the concept of externality includes, for example, being influenced by Allah, satan, demons, angels and other metaphysical beings. In other words, externality is a broader concept that includes others-centredness. Therefore, in order to exclude all other external elements and to express only other people, we put forward the concept of "others-centered externality". Between concepts of social anxiety, others-centeredness, externality and others-centered externality, regardless of which one we use, this personality trait affects individuals' psychology negatively and creates various psycho-social negativities in daily life.

We conducted this scale study for two purposes. First, we encounter this personality trait very widely in life. secondly, we think that this situation is a problem area for almost every sub-branch of psychology.

Apart from the pre-tests, two main applications were carried out within the scope of the study. A 29-item scale was formed after the workshops which made by the scale developing team and the preliminary tests. Exploratory factor analysis was performed on the data of the first application on 362 adults and confirmatory factor analysis was performed on the data of the second application on 195 people. Finally, let us give some information about the psychometric properties of the scale. Exploratory factor analysis was performed within the scope of the validity study. As a result of the analysis made with Promax, one of the oblique rotation methods, a structure with 12 items and 4 factors was obtained. In addition, it was found that these 4 factors explained 60.9% of the total variance of the scale.

Item number		Being appreciated and respected	Social contact	Being evaluated	Flattery
4	Being liked by others is very important to me.	.82			
10	It is very important for me to be venerable in the eyes of people.	.76			
3	It hurts me that my clothes are not liked by others.	.73			
5	When I have a discussion with someone, I can't easily get over it.		.79		
1	If I get criticized, I can't get rid of the effect all day long.		.78		
6	When my mistakes are told to my face, even if they are right that I am wrong, it hurts me.		.67		
8	I don't care if there's someone who doesn't like what I'm saying.*			.76	
9	When I'm going to do something, I don't think if people will say anything negative about it.*			.64	
2	If I believe I'm doing the right thing, I don't see if anyone likes it.*			.62	
7	It doesn't bother me that others know works or exams which I failed.*			.60	
11	Even though I have different ideas from them, I sometimes talk to them as if I agree with them.				.82
12	I don't have the courage to show people that I'm opposed to them on any matter.				.74

It can be said that the total variance explanation level of these 4 factors is quite good for a scale developed in the field of social sciences. The first factor with 3 items was named as “Being

appreciated and respected”, the second factor with 3 items as “Social contact”, the third factor with 4 items as “Being evaluated” and the fourth factor with 2 items as “Flattery”. The fit indices obtained from the confirmatory factor analysis conducted to determine the compliance level of this factor structure are as follows: $X^2 / df = 2.50$, $RMSEA = 0.076$, $NFI = 0.93$, $NNFI = 0.94$, $CFI = 0.95$, $RFI = .95$, $RMR = 0.06$, $SRMR = 0.05$, $GFI = 0.93$ and $AGFI = 0.89$. The Cronbach's Alpha coefficient, which shows the internal consistency of the scale, was found to be .80. In the light of these values, which can be considered as statistically satisfactory, it can be said that the Scale of Others- Centered Externality (SOCE) is a reliable and valid scale.

Item number		Being appreciated and respected	Social contact	Being evaluated	Flattery
4	Being liked by others is very important to me.	.82			
10	It is very important for me to be venerable in the eyes of people.	.76			
3	It hurts me that my clothes are not liked by others.	.73			
5	When I have a discussion with someone, I can't easily get over it.		.79		
1	If I get criticized, I can't get rid of the effect all day long.		.78		
6	When my mistakes are told to my face, even if they are right that I am wrong, it hurts me.		.67		
8	I don't care if there's someone who doesn't like what I'm saying.*			.76	
9	When I'm going to do something, I don't think if people will say			.64	

	anything negative about it.*				
2	If I believe I'm doing the right thing, I don't see if anyone likes it.*			.62	
7	It doesn't bother me that others know works or exams which I failed.*			.60	
11	Even though I have different ideas from them, I sometimes talk to them as if I agree with them.				.82
12	I don't have the courage to show people that I'm opposed to them on any matter.				.74

İNGİLİZ İDARESİ'NDE KIBRIS'TA DİN GÖREVLİSİ YETİŞTİREN BİR KURUM: İSLAM İLAHİYAT OKULU

Araştırma Makalesi

Volkan Nurçin*

Makale Geliş: 22.10.2019

Makale Kabul: 05.12.2019

Öz

Bu çalışma, Kıbrıslı Müslümanların din görevlisi ihtiyacını karşılamak üzere 1932 yılında Lefkoşa'da açılan İslam İlahiyat Okulunu incelemeyi amaçlamaktadır. Lefkoşa'da bulunan Selimiye (Ayasofya) Camii'nin kuzeydoğusunda bulunan Büyük Medrese binasının yıkılarak yerine yapılan İslam İlahiyat Okulu, Evkafçılar ve Halkçılar arasında tartışma konusu olmuştur. Okulun meşruiyeti üzerine yapılan tartışmaların gölgesinde eğitime başlayan İslam İlahiyat Okulunda hizmet verdiği 18 yılda, ulaşılabilen belgelere göre 11 kişi eğitim görmüştür. 3 yıllık bir eğitim veren İslam İlahiyat Okulunun iyi organize edilemediği ve mezunlarına yeterli ekonomik destek sağlanamadığı için fazla rağbet görmeyerek 1950 yılında kapandığı anlaşılmaktadır.

Şimdiye kadar müstakil bir çalışmaya konu olmayan İslam İlahiyat Okulu hakkındaki bilgilerin büyük bir bölümüne, KKTC'de bulunan Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi ile Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü arşivlerinde yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşılmıştır. Bu çalışmada da araştırmaya açık olan ve ulaşabildiğimiz belgeler çerçevesinde söz konusu okulun; dönemin gruplaşmaları arasında nasıl karşılandığı, okulun fiziki yapısı, öğretim kadrosu, öğrencileri, uyguladığı eğitim programı ve kapatılma süreci ele alınmıştır.

---

* Yrd. Doç. Dr., Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Dini İlimler Fakültesi, Din Eğitimi Bilim Dalı, volkan.nurcin@kisbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5343-801X

Atıf için; Volkan Nurçin, "İngiliz İdaresi'nde Kıbrıs'ta Din Görevlisi Yetiştiren Bir Kurum: İslam İlahiyat Okulu", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 2 (2019): 203-238, DOI: <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2019.5.2.02>

Anahtar Kelimeler: Din Görevlisi, Dinî Eğitim, İslam İlahiyat Okulu, Kıbrıslı Türkler, Medrese.

An Institution at British Administration in Cyprus that Raise Religious Official: Islamic Theological School

Abstract

This study aims to examine the Islamic Theological School opened in Nicosia in 1932 to meet the religious official of Cypriot Muslims. The Islamic Theological School, which replaced the Great Madrasah building next to the Selimiye (Hagia Sophia) Mosque in Nicosia, has been the subject of discussion between the two groups known as Evkaçılar and Halkçılar. In the school opened on the discussions on the legitimacy of the school, 11 people were educated according to the documents could accessed in the 18 years it served. The Islamic Theological School, which provided education for 3 years, was closed in 1950 because adequate economical support could not provide for its graduates and was not organized as well.

Most of the information about the Islamic Theological School which has not been subject to a separate study until now, has been reached as a result of our researches in TRNC archives. In this study, within the framework of the documents which are open to the research and which we could reach, it was addressed that how school was perceived between the groupings of the period and physical structure, staff, students, curriculum and closure of the school.

Keywords: Religious Official, Religious Education, Islamic Theological School, Turkish Cypriots, Madrasah.

GİRİŞ

Kıbrıs'ta din hizmetlerinin yerine getirilmesinde önemli roller üstlenen din görevlileri gerek Osmanlı gerekse İngiliz idaresinin ilk dönemlerinde medreselerden yetişmiş; ayrıca birçok rüşdiye ve idadi mezunu da öğretmenlik vazifesiyle birlikte din görevlisi olarak hizmet

vermiştir. Modern eğitim kurumlarının yaygınlaşması, medreselerde verilen eğitimlerin yetersiz kalması ve din hizmetlerinde vazife alanların maaşlarının çok düşük olması, ilmiye sınıfının da yetiştirildiği medreselere olan rağbeti zamanla azaltarak kapanmalarına neden olurken; bu durum, cami hizmetlerini yürütecek ilmiye sınıfının da azalması anlamına gelmekteydi. Nitekim döneminin önemli şahsiyetlerinden Fadıl Niyazi (Korkut), 1925 yılında yazdığı makalelerinde, Kıbrıs'ta ilmiye sınıfını yetiştirecek medreselerin “öğrenci yurdu, fakirhane ve misafirhane” olarak kullanıldığını dile getirmiştir. Dinî ve şer'î vazifeleri îfa edecek kimselerin yavaş yavaş ortadan kalktığını ifade eden Fadıl Niyazi, Türkiye'de olduğu gibi Kıbrıs'ta da imam-hatip okulu açılması gerektiğini belirtmiştir.¹ Bilindiği gibi Türkiye'de Cumhuriyet'in kurulmasından sonra 3 Mart 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile imamet ve hitabet gibi dini vazifeleri yerine getirecek memurların yetiştirilmesi için 29 yerde imam-hatip mektepleri açılmıştır.²

1930'lu yıllarda 200'ün üzerinde cami³ ve 60 bin civarında Müslüman Türk nüfusun bulunduğu Kıbrıs'ta⁴ cami hizmetleri başta

¹ Fadıl Niyazi, “Şeriat Meselesi”, *Birlik*, 20 Şubat 1925, s. 1; Fadıl Niyazi, “Yanlış Anlayış Kaçamak Yolu”, *Birlik*, 6 Mart 1925, s. 1. Bu dönemde Lefkoşa'da sadece Müftü Ziyai Efendi'nin müderrisi olduğu Hamidiye Medresesi'nde eğitim verilmekteydi. Bkz. Kıbrıs Vakıflar İdaresi, *İngiliz Sömürge Dönemi Belgeleri*, 162/3750(5), 9 Haziran 1925.

² Mustafa Öcal, *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, 2. Baskı (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017), s. 127.

³ İngiliz idaresi tarafından hazırlanan yıllıklara göre, 1920 yılından 1931 yılına kadar Kıbrıs'taki cami sayısı, 202'dir. 1932 yılında 222 olan cami sayısı, 1946 yılında 242'ye yükselmiştir. Bkz. *Cyprus Blue Book 1920*, Nicosia: Government Printing Office, 1921, s. 150; *The Cyprus Blue Book 1931*, Nicosia: Government Printing Office, 1932, s. 186; *The Cyprus Blue Book 1932*, Nicosia: Government Printing

olmak üzere dinî eğitim faaliyetlerinin yerine getirilmesi için hiç kuşkusuz bir eğitim kurumuna ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu ihtiyaç çok fazla geciktirilmeden Kıbrıs'taki camilerin hizmet kadrolarına din görevlisi yetiştirmek üzere Lefkoşa'da bir İslam İlahiyat Okulunun⁵ açılmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak önemli bir ihtiyaç olan İslam İlahiyat Okulu, dönemin gruplaşmaları nedeniyle ideolojik tartışmaların odağı haline gelmiş ve gerekliliği uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. Öyle ki okulun açılmasını eleştiren ve Türkiye'deki reform ve inkılapların Kıbrıs'ta uygulanmasını talep ettikleri için Halkçılar/Kemalistler olarak isimlendirilen grup, ileriki yıllarda iyi bir eğitim verilmediği ve mezunlarına görev sonrası zamanın şartlarına göre maaş ödemediği gerekçesiyle Evkafı eleştirmiştir.

İslam İlahiyat Okulunun daha önce müstakil olarak herhangi bir çalışmaya konu olmaması, bu çalışmayı yapmadaki temel çıkış noktamız olmuştur. Ayrıca söz konusu okulun pek fazla bilinmemesi, dinî müfredata sahip bir okulun Kıbrıslı Türklerin yakın tarihinde bulunmadığı gibi hatalı değerlendirmelere neden olabilmektedir. Örnek vermek gerekirse, 2011 yılında eğitim vermeye başlayan Hala Sultan İlahiyat Koleji için “193 yıl sonra adada Türkler tarafından

---

Office, 1933, s. 194; *The Cyprus Blue Book 1946*, Nicosia: Government Printing Office, 1948, s. 224.

⁴ İsmet Konur, *Kıbrıs Türkleri* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1938), s. 25.

⁵ Okulun ismi birçok belge ve kaynaktan farklı şekillerde verilmektedir. Evkafın her yıl yayımladığı raporların İngilizce versiyonunda “Moslem Theological School”, Türkçe versiyonunda ise “İslam İlahiyat Okulu” ifadesi kullanılmaktadır. Fetva Emîni Hürremzâde Hakkı Efendi de mezun olan öğrencileri evkafa bildirirken okulun ismini “İmam-Hatip Medresesi” olarak kullanmış, okulun öğrencileri ise evkafa iş başvurusunda bulunurken “İmam-Hatip Mektebi” öğrencisi olduklarını belirtmişlerdir. Bu çalışmada ise evkafın yıllık raporlarındaki “İslam İlahiyat Okulu” ifadesi esas alınmıştır.

ilahiyat alanında kurulan ilk eğitim yuvası”⁶ ifadesi kullanılmaktadır. Hâlbuki yakın tarihimizde dinî müfredata sahip ilahiyat alanında bir okulun Kıbrıs'ta hizmet verdiği görülmektedir.⁷ Her ne kadar ciddi bir varlık gösterip halkın teveccühünü kazanamasa da, din görevlisi yetiştirmeye yönelik oluşan ihtiyacın karşılanması amacıyla açıldığından yok sayılmaması gerektiği kanaatindeyiz. Bununla beraber İslam İlahiyat Okulu sistemli ve düzenli bir okul olarak değerlendirilmese dahi 163 yıl önce 1850 yılında kurulan Baf Medresesi⁸ gerçeği yukarıdaki iddiayı çürütmektedir.

Bu çalışma ile birlikte Evkaf bünyesinde, 1932-1950 yılları arasında hizmet veren İslam İlahiyat Okulunun; kuruluşu, fiziki yapısı, eğitim programı, hoca ve öğrencileri hakkında bilgi verilecek, ayrıca

⁶ Ata Atun, “Hala Sultan İlahiyat Koleji”, *Milli Gazete*, 26 Ekim 2013, <https://www.milligazete.com.tr/makale/860074/prof-dr-ata-atun/hala-sultan-ilahiyat-koleji> (Erişim: 21 Kasım 2017). Hala Sultan İlahiyat Koleji, 2011 yılında Haspolat Meslek Lisesi bünyesinde İlahiyat Bölümü olarak açılmış ve daha sonraki yıl Hala Sultan İlahiyat Koleji olarak faaliyetlerine devam etmiştir.

⁷ Kıbrıs'ta İslam İlahiyat Okulu dışında, çeşitli dönemlerde din görevlisi yetiştirmek için kurslar açılmış ve aynı zamanda imam-hatip lisesi açma girişimleri olmuştur. Bunlardan ilki, 1950'li yılların sonlarında Türkiye hükümeti tarafından açılarak finanse edilen ve 2 yıl hizmet veren İmam-Hatip kursudur. Söz konusu kurs için İmam-Hatip Okulu tabiri kullanılsa da (*Bozkurt*, “Müftü Dana Efendinin Dünkü Basın Toplantısı”, 24 Şubat 1961, s. 1.) Atatürk Enstitüsü bünyesinde imam yetiştiren bir kurs olarak açıldığı anlaşılmaktadır. (KKTC Milli Arşiv, *Kıbrıs Maarif Yıllığı*, 1959, Türkçe Kitap Koleksiyonu, Referans No:1932, s. 69.). Bunun dışında, 1963 ve 1973-1976 yılları arasında düzenlenen kısa süreli imamet kursları ile 1979-1980 öğretim yılında eğitime başlayan ve üç yıl süreli, hizmet öncesi eğitim veren Müftülük Eğitim Merkezi, din görevlisi ihtiyacını karşılamak üzere başlatılan faaliyetlerdendir. (KKTC Milli Arşiv, *Türk Cemaat Meclisi Eğitim Dosyaları*, Yönetim Sırası: 6, Yıl.1963, Gömlek No: 49, s. 1; *Kıbrıs Türk Yönetimi Meclisi Zabıtları*, Dönem.2, Yıl.4, Birleşim.29, 28 Haziran 1974, s. 9; *KKTC Din İşleri Dairesi Arşivi*, “Müftülük Eğitim Merkezi Öğrencilerinin Evkaf İdare Meclisi Başkanlığına Yazdıkları Dilekçe”, 14 Haziran 1974; Talip Atalay, *Geçmişten Günümüze Kıbrıs: İdari Yapılanma ve Din Eğitimi* (Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2003), s. 172-173.) 1982 yılında ise İmam-Hatip Lisesi müfredatına sahip bir Din Meslek Lisesi açılması için çalışmalar yapılarak yönetmeliği hazırlanmış, (*KKTC Din İşleri Dairesi Arşivi*, “Din Meslek Lisesi Öğretim Yönetmeliği”, 19 Ocak 1982) ancak okulun açılışı gerçekleştirilememiştir.

⁸ Hasan Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)* (Lefkoşa: y.y. 1969), s. 35.

söz konusu okul ekseninde yapılan tartışmalara değinilerek okulun Kıbrıs'ta nasıl karşılandığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden dokümantasyon metodu kullanılmıştır. Bu kapsamda çalışma konusu ile alakalı yapılan araştırmalarda ulaşılabilen dokümanlar, çalışmanın amaçları doğrultusunda incelenerek betimlenmiştir.

İslam İlahiyat Okulu hakkında daha önce müstakil hiçbir araştırma yapılmamış olması nedeniyle büyük ölçüde KKTC'de bulunan Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi ile Kıbrıs Vakıflar İdaresi arşivlerinden istifade edilmiştir. Ancak söz konusu arşivlerde halen tasnif çalışmalarının devam ediyor olması nedeniyle tasnifi tamamlanmış ve araştırmaya açık olan belgeler üzerinde araştırma yapılabilmıştır. Bununla beraber arşivlerde yapılan araştırmalarda okulun ismini taşıyan sadece bir belgenin olması nedeniyle büyük zorluklar yaşanmıştır. İslam İlahiyat Okulu ismini taşıyan herhangi bir belgenin olmaması nedeniyle okulun açık bulunduğu 1932-1950 yıllarına ait arşiv belgelerinin ve gazetelerinin incelenmesi yoluna gidilmiştir. Bu kapsamda yapılan araştırmalarda farklı konuları ihtiva eden belgelerin içerisinde okulun fiziki durumu, öğrencileri, müderrisleri, takip edilen programlar ve yaşanan tartışmalara yönelik önemli verilere ulaşılarak çalışmanın amaçları doğrultusunda kullanılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

1. Okulun Açılışı ve İlgili Tartışmalar

İslam İlahiyat Okulu hakkındaki tartışmaların hangi boyutlarda olduğunu görebileceğimiz en önemli mecra kuşkusuz Kıbrıs Türk basınıdır. Basın yoluyla çıkan yazıların dışında döneme ait arşivlerde sadece bir kayda rastlandığından,⁹ gazetelerde yayımlanan yazılar büyük önem kazanmaktadır. Bu dönemde tespit edilen yazıların bulunduğu Söz ve Masum Millet gazetesi sahipleri, Cumhuriyet Dönemi ile birlikte Türkiye'de gerçekleştirilen reformların Kıbrıs'ta da uygulanmasını savunan Halkçı gurubu temsil etmekteydi. Bu nedenle dinî içerikli bir okulun açılmasını, irtica gibi kötü sonuçlar doğuracak bir girişim olarak değerlendirerek karşı çıkarken, gelenek yanlılarını temsil eden ve evkafa yakınlığı ile bilinen Hakikat gazetesi ise, bu süreçte din görevlisi yetiştirmenin ihtiyaç olduğunu belirterek İlahiyat Okulunun açılmasına destek vermiştir. Hiç kuşkusuz Halkçıların İslam İlahiyat Okulunun açılmasına karşı çıkmasının arkasında Evkaf yönetimi ile olan güç mücadelelerinin önemli bir yeri vardır. Bu nedenle Evkafın her icraatını eleştirmekte ve arkasında bir takım sebepler aramaktaydılar. Bunun yanında Türkiye'de 1925 yılında vuku bulan Şeyh Said İsyanı ve 1930 yılında gerçekleşen Menemen Olayı, Halkçıların korkularını besleyen önemli etkenler olarak zikredilebilir.

Fiziki olarak çok yıpranmış olan Büyük Medresenin ıslahat amacıyla yıkılacak olması, beraberinde bazı tartışmaları da getirmiştir. Nitekim Söz ve Masum Millet gazetelerinde çıkan yazılarda, Büyük

⁹ İslam İlahiyat Okulu hakkında süreli yayınlarda tespit edebildiğimiz tek kayıt Türk İşleri Komisyonu'nun Ara Raporu'dur.

Medrese binasının yerine İmam-Hatip Mektebi yapılacağı öne sürülerek karşı çıkmıştır. Buna karşın Hakikat gazetesi, medrese binasının ıslahat amacıyla tamir edileceği bilgisinin öteden beri konuşulduğunu aktarmıştır. Söz konusu gazeteye göre yapılacak olan ıslahat, lise binasının Ayasofya Meydanı'ndan görülebilmesi için medrese odalarının meydanın sol tarafına inşa edilmesinden ibarettir. Ayrıca İmam-Hatip Mektebi gibi bir mektebin yapılmayacağını belirten Hakikat gazetesi, mezkûr gazetelerin yanlış bilgiler paylaştığını iddia ederek medresenin sadece tamir edileceğini bildirmiştir. Fakat böyle bir mektep inşa edilecek olursa, Kıbrıslı Müslümanların buna ciddi anlamda ihtiyacı olduğu da ayrıca dile getirilmiştir.¹⁰

Karşılıklı olarak devam eden tartışmalardan yaklaşık 1,5 ay sonra Söz ve Masum Millet gazetelerinin iddialarının gerçek olduğu, Hakikat gazetesinde yayımlanan bir makale ile doğrulanmıştır. Gazetede yazıya göre, İlimiye Mektebi şeklinde tesis edilecek okulun, Kıbrıs'taki imam, hatib, müderris, vaiz ve diğer ilmi ve dinî vazifelere eleman yetiştireceği bildirilmekteydi. Bu nedenle, mezkûr vazifeleri yerine getirecek kişilerin yetiştirilmesi için bir okulun açılması çok acil bir ihtiyaç olarak değerlendirilmiştir.¹¹

Okulun açılışı öncesinde yapılan tartışmalardan sonra İslam İlahiyat Okulu, 26 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1932 tarihinde açılmıştır.¹² Evkaf raporunda, okulun açılış amacı; imam, hatip ve gelecekte

¹⁰ K, "Medreselerin Islahı", *Hakikat*, 15 Ağustos 1931, s. 1. (Makalede yazar ismi olarak ك (kef) harfi kullanılmaktadır.)

¹¹ K, "Medreselerin Islahı Büyük Bir İhtiyaç", *Hakikat*, 26 Eylül 1931, s. 1.

¹² Mehmet Remzi, "Geriye Doğru Bir Adım Daha", *Söz*, 1 Kanun-i Evvel 1932, s. 1.

oluşacak diğer dinî vazifeleri yapacak kişilerin yetişeceği “İslam İlahiyat Okulu” olarak açıklanmıştır.¹³

Okulun açılmasını müteakip Söz gazetesinde çıkan bir yazıda, okulun açılması çeşitli yönleriyle eleştirilmiştir. Söz konusu eleştirilerin gerekçelerine bakıldığında şu noktalar üzerinde durulduğu görülmektedir: Öncelikle okulun 3 müderris, 1 muallim ve 2 öğrenciyle eğitime başlaması örneğine rastlanılmayan bir durumdu. Okulun açılışından sonra sadece 2 öğrencinin kayıt yaptırması, halkın İlahiyat Okuluna karşı ne kadar alakasız olduğunu göstermekteydi. Buna ilave olarak İlahiyat Okulunun yapımı, evkafın ekonomik kaynaklarının lüzumsuz yere harcanması olarak değerlendirilerek mezkûr okula gelenlerin, irticaya sevk edileceği ve dimağlarının taassup ve mürteci fikirlerle besleneceği iddia edilmekteydi.¹⁴ Bu nedenle evkafın kaynaklarını lüzumsuz yere harcamak yerine, imamet ve vaizlik eğitimi almak isteyenlere lisede özel kurslar düzenlenmeliydi.¹⁵

Yukarıdaki fikirlerin aksine, laik bir sistem olarak değerlendirilen Türkiye Cumhuriyeti'nde dahi imam-hatip okulları tesis edilmişken ve Rumların da papaz okulları mevcutken, din görevlisi yetiştirecek bir okulun açılarak münevver, muktedir, asri ve vazifelerinin ehli din adamlarının yetiştirilmesi, haklı bir talep olarak

¹³ KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi Vakıf Dosyaları (MAA.VD), 132/1936-3, Belge No:1, 4 Mart 1933.

¹⁴ Mehmet Remzi, “Geriye Doğru Bir Adım Daha”, *Söz*, 1 Kanun-i Evvel 1932, s. 1. Söz gazetesinde, okula başlayan öğrenci sayısı 2 olarak gösterilmektedir. Ancak çalışmanın ilerleyen kısımlarında da görüleceği üzere okulun ilk yılında eğitime başlayan öğrenci sayısı 3'tür.

¹⁵ İlia Xypolia, “Cypriot Muslims Among Ottomans, Turks and Two World Wars”, *Boğaziçi Journal*, c. XXV, sy. II, (2011), s. 115, <http://www.bujournal.boun.edu.tr/docs/13330942935.pdf> (Erişim: 5 Haziran 2018).

değerlendirilmekte ve İlahiyat Okulunun açılmasını destekleyenler tarafından savunulmaktaydı.¹⁶ Söz gazetesi sahibi ve yazarı Remzi Okan ise, din görevlisi yetiştirmek için açılan okula kandırılarak sokulacak öğrencilere, ulum-u Arabiye dersleri okutularak mevcut diğer okullardan mezun olan yeni nesil arasında bir uçurumun oluşacağını ve birbirlerini anlayamayacaklarını ifade ederek hangi isim altında olursa olsun böyle bir okulun Türk cemaatine zarar vereceğini belirtmekteydi.¹⁷ Yapılan bu eleştiriye karşı çok gecikmeden cevap verilmiştir. İlahiyat Okulunun açılmasını destekleyenler, burada eğitim göreceğ öğrencilerin, diğer okullardan mezun olacak öğrencilerle arasında düşünce ve dünya görüşü anlamında bir fark olmayacağını savunmaktaydı. Zira söz konusu okulda ders verecek müderrisler, münevver ve hür fikirli olduklarından, böyle olumsuz bir tablo düşünülemezdi.¹⁸

Masum Millet gazetesi yazarı Con Rıfat ise, Evkaf Müdürü Münir Efendi'nin Fetva Emini¹⁹ Hürremzâde Hakkı Efendi ile yakın akraba olmasından hareketle okulun açılmasını, evkafın maddi kaynaklarının Hürremzâde Hakkı Efendi'ye iş bulma gayesiyle boş yere harcanması olarak yorumlamıştır. Türkiye'de imam ve hatipler için hazırlanan kitapların ve lisede öğretilen akaid derslerinin, dinî ihtiyaçların giderilmesi için fazlasıyla yeterli olduğunu düşünen Con Rıfat'a göre:

¹⁶ *Hakikat*, "İmam ve Hatib Mektebi", 7 Kanun-i Evvel 1932, s. 1.

¹⁷ Mehmet Remzi, "Geriye Doğru Bir Adım Daha", *Söz*, 1 Kanun-i Evvel 1932, s. 1.

¹⁸ *Hakikat*, "İmam ve Hatib Mektebi", 7 Kanun-i Evvel 1932, s. 1.

¹⁹ Fetva Eminliği; İngilizlerin, Kıbrıs Müftülüğünü 1928 yılı sonunda ilga ederek 1929 yılından itibaren Kıbrıs Müftülüğü yerine oluşturdukları makamın adıdır. İngiliz idaresi tarafından atama yoluyla göreve gelen Fetva Emini, evkafa bağlı bir memuriyet konumundaydı.

“medreseleri canlandırmak toplumu öldürmekle eş anlamlıdır. ...Çünkü bizleri yalancı yapan, fikirlerimizi izlâl eyleyen, ruhlarımızı tasmîm eden, gözlerimizi açık iken uyutan, maneviyatımızı körelten, inkişaf ve ilerlememize mani olan, hayatın zevklerinden mahrum edip benliğimizi kaybettiren, kuvvete kulluğu talim eden hep medreselerdir. ...Bu muhtaç günlerimizde din bezirgânlarını yeniden silahlandırmak, bindiğimiz dalı kesmek anlamına gelir.”²⁰

İslam İlahiyat Okulunun eleştirildiği bir diğer nokta ise, hoca ve program yetersizliği ile öğrencilerine istikbal vaat etmemesidir. 1930'lu yıllarda az da olsa öğrencisi bulunan okulun bir müddet sonra öğrencisiz kalması, bu duruma örnek gösterilmektedir. İyi bir program uygulanmadığı, eğitimcilerinin de donanım açısından yetersiz olması ve istikbal vaat etmemesi gibi nedenlerle sönüp gittiği ifade edilen İslam İlahiyat Okulu, varlığını ve faaliyetlerini gösterecek herhangi bir eser ortaya koyamamakla eleştirilmiştir.²¹

İslam İlahiyat Okulunun açılışından önce ve sonrasında yukarıda da temas edildiği gibi okulun açılmasına Halkçı grubun şiddetli bir karşı çıkışı söz konusudur. Fakat ileriki yıllarda bu durumda bir yumuşamanın olduğu, hatta kötü idare edildiği için eleştirildiği görülmektedir. Din görevlilerinin zamanla azalması, camilerde görev yapan kişilerin içinde buldukları zor koşullar ve dinî hayatta yaşanan sıkıntıların günden güne gözle görülür biçimde gündeme gelmesi üzerine İlahiyat Okulunun önemi hissedilmiş ve *“cemaatimizin başta gelen ihtiyaçlarından olan bu biricik din mektebimizi bugünkü şartlara göre ıslah ve tensik (düzenlemek) ile*

²⁰ Hüseyin Mehmet Ateşin, *Kıbrıs'ta İslami Kimlik Davası* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1996), s. 198-199.

²¹ Öğretmen, “Tenkit Ederken İnkâr Etmemelidir”, *Halkın Sesi*, 21 Ocak 1946, s. 1.

verimli yapmak hem Evkafın hem de cemaatin ihmal ve tehir kaldırmaz vazifeleridir” denilerek okulun ıslah edilip teşkilatlandırılması önemle vurgulanmıştır.²²

2. Fiziki Yapısı

İslam İlahiyat Okulunun yapımına dair ilk bilgiler, dönemin basını üzerinden verilen ihale ilanlarına dayanmaktadır. “*Ayasofya Camii Şerifi civarında kâin Büyük Medreseye yapılacak inşaat ve ıslahat evkaf dairesince münakasaya (ihaleye) vaz’ olunacağından...*” diye başlayan ilanlarda, teklif vermek isteyenlerin 15 Ağustos 1931 tarihine kadar Evkaf Dairesine müracaat etmeleri istenmiştir.²³

Ulaşılabilen belgelere göre, okulun yapımı için başlatılan ihale başvurusuna Modern Constructions Ltd. isimli şirket tarafından teklif sunulduğu anlaşılmaktadır. İhale teklif başvurusunda, okul olarak kullanılacak binanın; 5 oda, 1 veranda, 2 tuvalet, mutfak ve banyodan oluşacağı ifade edilmektedir. Okulun yapımı için 858 £ tutarında bir fiyat teklif edilmiştir. 5 oda için yaklaşık 120 m², okul binasından ayrı olarak yapılacak 2 tuvalet, mutfak ve banyo için ise yaklaşık 17 m²’lik bir alan düşünülmüştür.²⁴ Söz konusu okulun binası günümüze kadar farklı amaçlar için kullanıldığından iç mimarisinde değişiklikler yapılmıştır. Bu nedenle mezkûr ölçülerin uygulanıp uygulanmadığını belirleyebilmek mevcut belgeler ışığında mümkün görülmemektedir.

²² Öğretmen, “Tenkit Ederken İnkâr Etmemelidir”, *Halkın Sesi*, 21 Ocak 1946, s. 1.

²³ *MAA.VD*, 162/1931-2, Belge No: 1, 1 Ağustos 1931; *MAA.VD*, 162/1931-3, Belge No: 1, 5 Ağustos 1931; *MAA.VD*, 162/1931-4, Belge No: 1, 6 Ağustos 1931; *MAA.VD*, 162/1931-5, Belge No: 1, 8 Ağustos 1931; *MAA.VD*, 162/1931-6, Belge No: 1, 13 Ağustos 1931.

²⁴ *MAA.VD*, 162/1931-11, Belge No: 1, 15 Ağustos 1931; *MAA.VD*, 162/1931-12, Belge No: 1, 15 Ağustos 1931.

Modern Constructions Ltd. tarafından yapılan ihale teklifinden 10 gün sonra, Evkaf İdaresi tarafından düzenlenen belgelerde, Büyük Medreseye yapılacak inşaat için medreseye ait Hacı İsmail Ağa ve Hacı Mustafa Ağa, Belkıs Hanım ve Hacı İsmail Ağa ve Hatice Molla vakıflarından, farklı tarihlerde 150 ve 110 lira sarf edilmesinin uygun görüldüğü ifade edilmiştir.²⁵ Bu durum söz konusu okulun hiçbir devlet desteği almadan vakıf kaynaklarıyla inşa edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

İlahiyat Okulunun inşasında çok titiz hareket edildiği ve inşaatın tamamlanmasına kadar bütün safhalarının incelenerek aksilik görüldüğü takdirde evkafa bildirilmesi istenmiştir.²⁶ Bu talimat üzerine okul inşaatında yapılan incelemelerde, bazı eksiklik ve plana uygunsuz çalışmalar olduğu belirlenmiş; başka bir raporda ise bina temellerinin altı ayak derinliğinde olduğu ve yapılacak bina için yeterli olduğu belirtilmiştir.²⁷

Evkaf delegeleri tarafından hazırlanan bir raporda ise, okulun tamamlanmasından sonra şu ifadeler kullanılmaktadır: *“Lefkoşa’da Ayasofya Cami-i Şerifi kurbunda etrafı demir kapılı parmaklıkla muhat güzel bir parkı muhtevi yeni bir medrese inşa edilmiştir. Köhne ve çirkin binalar tamamen ref’ edildiğinden o civarın letafeti hayli tezyid edilmiştir.”*²⁸ Okulla ilgili yapılan tarifte geçen demir parmaklıklar günümüze kadar gelememiştir.

---

²⁵ MAA.VD, 162/1932-7, Belge No: 2-3, 25 Ağustos 1931/23 Teşrin-i Sani 1932

²⁶ MAA.VD, 162/1931-17, Belge No: 1, 14 Mart 1932.

²⁷ MAA.VD, 162/1931-18, Belge No: 1, 15 Mart 1932; MAA.VD, 162/1931-17, Belge No: 1, 15 Mart 1932.

²⁸ MAA.VD, 132/1936-3, Belge No: 1, 4 Mart 1933.

İlahiyat Okulunun tefrişatında kullanılan mobilyalar hakkında da kaynaklarda bazı kayıtlar mevcuttur. Mobilya masrafları Tedris (Hatib Ahmed Efendi) Vakfı'ndan karşılanan okulda, hangi mobilyaların kullanıldığı ve masrafları bir belgede şu şekilde belirtilmiştir: Tahtalık ile beraber 1 müderris yazıhanesi (masası), 2 büyük masa, 6 ufak masa, 6 köşe, 6 ufak dolap, 2 kanepeler, 2 koltuk, 6 sandalye, 2 kanepeler.²⁹ Okulun iç döşemesi için belgede zikredilen bu mobilyaların dışında 6 tane de tabutun yapıldığı ifade edilmektedir. Bütün bu mobilyalar, toplamda 15 lira 19 şilin 4,5 kuruşa mâl olmuştur.³⁰

Bazı kaynaklarda, bir sıra oda şeklinde yapıldığı ifade edilen okulun, daha sonraları rağbet görmeyip kapandığı ve akabinde yoksul lise öğrencileri için yurt olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. 1960'dan sonra da bir müddet yoksullar yurdu olarak kullanılan İlahiyat Okulu, akabinde dükkân olarak³¹ şimdilerde ise bar ve kafe olarak amacı dışında kullanılmaktadır. Arka kısmında okulun bahçesi olarak kullanıldığı söylenen alan ise oto yıkama olarak kullanılmaktadır. Günümüzde bar ve kafe olarak kullanılan okul binası, tek katlı olarak inşa edilmiş ve çatısında beşikörtüsü çatı

²⁹ Belgenin farklı yerlerinde iki defa 2 kanepenin yapıldığı zikredilmektedir. İlk etapta mükerrer olarak yazıldığı düşünülebilirse de karşılıklarında yazılan fiyatların farklı olması, söz konusu kanepelerin farklı kalite ve özellikte yapıldıkları intibamı vermektedir.

³⁰ MAA.VD, 43/1932-1, Belge No: 1, 23 Teşrin-i Sani 1932. Kullanılan para birimi, İngilizlerin Kıbrıs'a özgü olarak basmış oldukları Kıbrıs Lirası'dır ve değeri o dönem İngiliz Sterlinine eşittir.

³¹ Haşmet Muzaffer Gürkan, *Dünkü ve Bugünkü Lefkoşa* (Lefkoşa: Galerî Kültür Yayınları, 1996), s. 74; Tuncer Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri* (Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği Yayınları 2005), s. 358.

sistemi uygulanmıştır. Okul binasının mülkiyeti günümüzde Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğüne aittir.

3. Öğretim Kadrosu

İslam İlahiyat Okulunun öğretim kadrosu, ilk açıldığında 3 müderris ve 1 muallimden oluşmaktaydı. Okulun hem müdürü hem de müderrisi olan Hürremzâde Hakkı Efendi, aynı zamanda Fetva Eminliği görevini de yerine getirirken, diğer bir müderris, Fetva Müsevvidi olarak görev yapmaktaydı. Üçüncü müderris ise Ayasofya Camii Baş İmamlığını yerine getiren Mehmed Asım Efendi'dir.³² Asım Efendi, bir süre Lefkoşa Erkek Lisesinde din dersleri öğretmenliği de yapmıştır.³³ Müderrislerin dışında Ahmed Fehim Efendi ise okulda muallim olarak görev yapmakla birlikte bir camide imamlık vazifesini de yerine getirmekteydi.³⁴ 1935 yılında ilk mezunların verilmesi ile birlikte Cafer Tayyar (Müezzinoğlu) Efendi, mezuniyetinin hemen ardından okulun öğretim kadrosuna atanmıştır.³⁵ Okulun ikinci dönem mezunlarından olan Ali Hüseyin de evkafa yazdığı bir dilekçede, söz konusu okulda 7 yıl çalıştığını ifade etmiştir.³⁶ Bu durumda mezun öğrencilerden Ali Hüseyin'in de öğretim kadrosunda görev yaptığı söylenebilir.

³² K, "Medreselerin Islahı Büyük Bir İhtiyaç", *Hakikat*, 26 Eylül 1931, 500, s. 1; *Hakikat*, "İmam ve Hatib Mektebi", 7 Kanun-i Evvel 1932, s. 1; *KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi Fetva Eminliği Belgeleri (MAA.FE)*, 12/81-54, Belge No: 1, Tarihsiz; Müderrislerden Mehmed Asım Efendi, bir müddet İstanbul Hukuk Fakültesine de devam etmiştir. Bkz. *İstiklal*, "Acı Bir Kayıp", 14 Ekim 1950, s. 1.

³³ Alaycı, "Lisede Yeni Din Öğretmeni", *Hür Söz*, 1 Haziran 1948, s. 1.

³⁴ *MAA.VD*, 201/1938-1, Belge No: 17, 8 Teşrin-i Evvel 1938.

³⁵ Bu bilgi, Tuncer Hüseyin Bağışkan vasıtasıyla Cafer Tayyar Efendi'nin oğlu Tanju Müezzinoğlu'ndan elde edilmiştir.

³⁶ Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü, *İngiliz Sömürge Dönemi Belgeleri*, 313/6431(64), 7 Ocak 1949

Okulun açıldığı tarihte müderrisler aylık 10 para kadar bir ücret almaktaydılar.³⁷ İlahiyat Müdürü olan Hürremzâde Hakkı Efendi'nin ise 30 lira maaş aldığı kayıtlarda yer almaktadır.³⁸ İlahiyat Okulunun öğrencisiz kaldığı ve fiilen kapalı olduğu yıllarda öğretmenlerine maaş verilmeye devam edilmiştir. Nitekim 1949 yılı kayıtlarına göre İlahiyat Okulunun 66£ tutarında bir öğretmen tahsisatı bulunmaktaydı.³⁹

4. Öğrencileri

İslam İlahiyat Okulunda eğitim alan öğrenciler hakkında ulaşılan belgelerde, çok az sayıda öğrenci bilgisine ulaşılmıştır. Türk İşleri Komisyonu Ara Raporu hazırlanırken evkaf tarafından komisyona sunulan bilgilere göre, okulun eğitime başladığı 1932'den 1948 yılına kadar 8 kişi İlahiyat Okulundan mezun olmuş, 2 kişi ise kısa süreli bir kurs takip etmiştir.⁴⁰

Türk İşleri Komisyonu Ara Raporu'nda belirtilen 8 kişiden 6'sı hakkında arşiv kayıtlarında bazı bilgilere ulaşılmış, diğer 2'si hakkında ise kesin bilgilere ulaşılamamıştır. Söz konusu bilgilere göre, okulun eğitime başladığı 1932 yılında 3 kişi okula kayıt yaptırmış ve 1935 yılında mezun olmuşlardır.⁴¹ Daha sonraki yıllarda eğitime başlayan 3 öğrenci de 1938 yılında evkafa yazdıkları dilekçelerde 3 yıldan beri İmam-Hatip Mektebi'ne devam ettiklerini

³⁷ *Hakikat*, "İmam ve Hatib Mektebi", 7 Kanun-i Evvel 1932, s. 1.

³⁸ *MAA.FE*, 12/81-54, Belge No: 1, t.y. Belgede herhangi bir tarih olmasa da içeriğinden hareketle 1940'lı yılların sonlarına ait olduğunu düşünmekteyiz.

³⁹ *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949* (Lefkoşa: Kıbrıs Hükümeti Basımevi, 1950), s. 62.

⁴⁰ *Türk İşleri Komisyonu'nun Ara Raporu 1949*, s. 31.

⁴¹ Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü, *İngiliz Sömürge Dönemi Belgeleri*, 243/5012(116), 27 Haziran 1935.

belirtmişlerdir.⁴² Söz konusu 6 öğrencinin dışında, raporda kısa süreli kurs aldıkları zikredilen 2 kişi ise Solya ve Dillirga bölgelerinden gelmişlerdir.⁴³ Bu öğrencilerin dışında Seyfeddin isminde bir öğrencinin de 1933 yılında okuldaki derslere devam ettiği, ancak disiplinsiz hareketleri nedeniyle diğer öğrencilere kötü örnek olmaması adına sorumlu öğretmenin talebiyle okuldan uzaklaştırıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁴

İlahiyat Okulunda eğitim alan öğrenciler hakkında ulaşılan bir gazete yazısında, Kıbrıs'taki din görevlisi problemi zikredildikten sonra Luricina (Akıncılar) köyü Türklerinin mektepli 2 öğrenciyi din ve imamet dersleri almak üzere Lefkoşa'ya gönderdikleri ifade edilmiştir. O dönemde İlahiyat Okulu dışında imam yetiştirecek bir okul olmadığından 2 öğrencinin İlahiyat Okuluna gönderildikleri anlaşılmaktadır. Luricina Türklerinin aldıkları karar gereğince eğitimlerini tamamlayan öğrenciler, Luricina ve civar köylerde imamet yapacaklar ve tüm masrafları Luricina Türkleri tarafından karşılanacaktır.⁴⁵ Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu'nda belirtilen mezun sayısının doğru olduğu kabul edilirse, haklarında bilgiye ulaşılamayan mezun 2 öğrencinin zikredilen Luricina'lı öğrencilerden olduklarını söylemek mümkün görünmektedir.

Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu, Evkaf Dairesinin 1948 yılına kadar olan verilerini aktardığından, söz konusu tarihten sonraki

⁴² MAA.VD., 201/1938-1, Belge No:15, 8 Teşrin-i Evvel 1938; MAA.VD., 201/1938-1, Belge No:17, 8 Teşrin-i Evvel 1938; MAA.VD., 201/1938-1, Belge No:10, 12 Teşrin-i Evvel 1938.

⁴³ *Türk İşleri Komisyonu'nun Ara Raporu 1949*, s. 31.

⁴⁴ MAA.VD., 52/1933-1, Belge No:1, 27 Mart 1933.

⁴⁵ Yavuz, "İmam Namzetleri", *Halkın Sesi*, 1 Şubat 1944, s. 2.

mezunlar hakkında bilgi vermemektedir. Yaptığımız araştırma neticesinde, Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu'nda belirtilen mezun sayısından başka 1 kişinin daha İlahiyat Okulunda eğitim aldığı tespit edilmiştir. 1953 yılında Kıbrıs Müftülüğüne aday olanların ehliyetlerinin araştırılması için kurulan mahkemede, müftü adayını Ahmet Fehim Topukçu'nun 1949 yılında İmam-Hatip Mektebinde eğitim görerek Hürremzâde Hakkı Efendi'den icazet aldığı ve bir müddet Fetva Eminliğinde çalıştığı ifade edilmektedir.⁴⁶ Ancak Ahmet Fehim Topukçu'nun diğer öğrenciler gibi 3 yıllık bir eğitimden geçtiğini söylemek pek mümkün değildir. İcazeti aldığı 1949 yılı itibariyle 50 yaşında olması ve icazetnamesinde sadece Tefsir ve Hadis derslerinin zikredilmesi,⁴⁷ kısa süreli bir eğitim aldığı izlenimini vermektedir. Bu durumda KKTC arşivlerinde araştırmaya açık olan belgelerden ulaşılabildiklerimize göre, Türk İşleri Komisyonu Ara Raporu'nda belirtilen 10 öğrenci ve Ahmet Fehim Topukçu ile birlikte toplamda 11 kişinin İlahiyat Okulunda eğitim aldığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda zikredilen öğrencilerin dışında İlahiyat Okulunda eğitim almak isteyen başka öğrenciler de olmuştur. Evkaf tarafından 1933 yılında başlatılan gezici vaizlik uygulaması kapsamında Mağusa köylerini ziyaret ederek vaaz ve nasihatlerde bulunan Gezici Vaiz İbrahim Sıdkı Efendi, evkafa sunduğu raporda; Sandallar köyünden

⁴⁶ Kemal Tekakpınar ve Demiray Doğasal, *Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)* (Lefkoşa: Dilhan Ofset, 1991), c. I, s. 363. Hasan Behçet, Ahmet Fehim Topukçu'nun Fetva Emni Hürremzâde Hakkı Efendi'nin Sultan Kütüphanesi'ndeki derslerine katılarak icazet aldığı belirtse de mahkemedeki açıklamalara göre İlahiyat Okulunda eğitim aldığı görüşü daha kuvvetli görülmektedir. Bkz. Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, s. 38.

⁴⁷ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, s. 37.

Mustafa Cemal Hasan Ağa, Aynakofa (Altınova) köyünden Mustafa Osman ve Arnayi (Kuzucuk) köyünden Celal Faik Efendi'nin rüşdiyeden mezun olduklarını ve İmam-Hatip Mektebinde okumak için evkaf tarafından kabul olunmalarını rica ettiklerini ifade etmiştir.⁴⁸ Ancak söz konusu kişilerin mezun öğrencilere ait belgelerde isimleri bulunmadığından hareketle İlahiyat Okulunda eğitim görmedikleri anlaşılmaktadır.

İlahiyat Okulu öğrencileri, eğitim süreleri içerisinde Ramazan aylarında ücret karşılığında camilerde müezzin yardımcılığı görevini yerine getirmekteydiler. Ramazan öncesinde evkafa dilekçe ile başvuran 3 öğrenci, 3 yıldan beri İmam-Hatip Mektebinde eğitim gördüklerini ve ramazan ayında müezzin muavinliği için vazifelendirilmelerini talep etmişlerdir.⁴⁹ Bu şekilde ekonomik destek alan öğrenciler, aynı zamanda pratik yapma imkânı kazanmaktaydı. İlahiyat Okulunun açıldığı yıl öğrencilerine ekonomik destek mahiyetinde aylık 15 şilin burs da verilmekteydi.⁵⁰

⁴⁸ Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü, *İngiliz Sömürge Dönemi Belgeleri*, 359/7367(79), 22 Mart 1933.

⁴⁹ *MAA.VD.*, 201/1938-1, Belge No:10, 12 Teşrin-i Evvel 1938; *MAA.VD.*, 201/1938-1, Belge No:15, 8 Teşrin-i Evvel 1938; *MAA.VD.*, 201/1938-1, Belge No:17, 8 Teşrin-i Evvel 1938. Ramazan aylarında müezzin muavinliği görevi yalnızca ilahiyat öğrencileri tarafından değil diğer mektep öğrencileri tarafından da yapılmaktaydı. Nitekim bir belgede, Ramazan-ı şerifte müezzin muavinliği için görevlendirilen mektepli bir öğrencinin yetersiz kaldığı ve bu nedenle cami cemaatinden olan Hacı Hüsnü Ağa'nın müezzin muavini olarak görevlendirilmesi istenmektedir. Bkz. *MAA.VD.*, 7/1931-1, Belge No:1, 15 Kanun-i Sani 1931.

⁵⁰ *T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer No: 83.548.2, "Kıbrıs Lefkoşa'da Çıkan Söz Gazetesine Matbaa Harfleri Gönderildiği", 23 Ocak 1933.

5. Görev Alanları

Öğrencilerin mezuniyetten sonra görev alanları: imam, hatip ve ileride oluşacak diğer dinî vazifeler olarak kararlaştırılmıştı. Bu minvalde tespit edebildiğimiz kadarıyla okuldan mezun olanlar içerisinde; imam, müezzin ve devirhan⁵¹ görevine atananlar vardır. Okulun mezunlarından Cafer Tayyar Efendi ilk önce Sarayönü Camii'nde, yaklaşık bir-iki yıl sonra ise Yeni Camii'nde müezzinlik yapmıştır. Cafer Tayyar Efendi bu camideki görevinden sonra 55 yıl süreyle devam ettiği Selimiye (Ayasofya) Camii müezzinliğinden emekliye ayrılmıştır.⁵² İlk mezunlardan Salih Suphi hakkında bulunan bir belgede 1970 yılında Larnaka'ya bağlı Goşşi köyünde imamlık yaptığı, Ali Hüseyin'in Hamitköy Camii'nde imamlık yaptığı⁵³ ve Hüseyin Akil Efendi'nin ise Lala Mustafa Paşa Camii'nde müezzinlik yaptığı kayıtlıdır.⁵⁴ Ahmet Fehim Topukçu da Selimiye (Ayasofya) Camii Baş İmam-Hatibi ve İplik Pazarı Camii İmamı olarak görev yapmıştır. Topukçu Efendi'nin bir süre vekâleten müftülük yaptığı da

⁵¹ Namazlardan önce camilerde Kur'an-ı Kerim okumakla görevlendirilen kişilere devirhan denir.

⁵² Bu bilgi, Tuncer Hüseyin Bağışkan vasıtasıyla Cafer Tayyar Efendi'nin oğlu Tanju Müezzinoğlu'ndan elde edilmiştir.

⁵³ *KKTC Din İşleri Dairesi Arşivi*, "İzinsizlerin (Nazım Hoca) Görev Yapamayacağı Hakkındaki Yazıların Gönderildiği Din Görevlileri Listesi", 25 Aralık 1970.

⁵⁴ Hüseyin Akil Efendi, Lala Mustafa Paşa Camii'nde müezzinlik görevinin yanında sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerin içerisinde de bulunmuştur. Mağusa Türk Gücü Spor Kulübünün kurucularından ve idarecilerinden olan Hüseyin Akil Hoca, tiyatro oyunculuğu, Namık Kemal Lisesi'nde sekreterlik ve aynı zamanda TMT Bölük Komutanlığı yapmıştır. Bkz. Serkan Soyalan, *Dedem Ahmet Gürses* (Lefkoşa: Işık Kitabevi, 2016), s. 79. Çok yönlü ve aktif biri olduğu için şehit olduktan sonra 17 Mart 1980 tarihinde Gazimağusa'ya büstü dikilmiştir. Bkz. *Bozkurt*, "H. Akil Hoca'nın Büstü Mağusa'da Törenle Açıldı", 18 Mart 1980, s. 1. Ayrıca Gazimağusa'da kendi isminin verildiği Şehit Hüseyin Akil İlkokulu da vardır. Hüseyin Akil Efendi hakkında 1:01:56 saniyelik bir belgesel de hazırlanmıştır. Belgesel için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=urXJGd1C4tQ> (Erişim: 5 Haziran 2018); Hüseyin Akil Hoca, 13 Nisan 1923 tarihinde Gazimağusa'da doğmuş 14 Ağustos 1974 tarihinde yine Gazimağusa'da şehit olmuştur.

ifade edilmektedir.⁵⁵ Okulun ilk mezunlarından olan Mustafa Kemal Efendi, mezuniyetinin ardından Mağusa (Lala Mustafa Paşa) Camii Şerifi'ne 2 İngiliz lirası maaşla devirhan olarak atanmıştır.⁵⁶ Mezunlardan Hasan Tahsin ise 1950 yılında Haydarpaşa Camii'nde imam-hatip olarak görev yapmaktaydı.⁵⁷

İlahiyat Okulundan mezun olan öğrenciler, meslek hayatına atıldıklarında kendilerine verilen maaşlar çok düşüktü. Nitekim söz konusu okuldan mezun olduktan sonra devirhanlık vazifesine atanan Mustafa Kemal Efendi evkafa yazdığı bir dilekçede, geçinmekte çok zorlandığını ve bu nedenle devirhanlık vazifesine ek olarak münhal bulunan Canbolat Paşa türbedarlığı veyahut başka bir dinî vazifenin münasip bir maaşla kendisine verilmesini talep etmiştir. M. Kemal Efendi dilekçesinde, iki yıl Kıbrıs Türk Lisesine devam ettiğini ve sonrasında ise liseyi bırakarak İlahiyat Okuluna kaydolduğunu belirtmektedir. Ancak maaşının düşük olması nedeniyle serzenişte bulunarak, “*liseye 3 sene daha devam etmiş olaydım şimdi iyi bir istikbal temin edebilecektim*”⁵⁸ diyerek bu imkândan mahrum kaldığını üzülen ifade etmiştir.

İlahiyat Okulunda eğitim alan 11 öğrenciden isimlerine ulaşılan 7 öğrencinin isimleri sırasıyla şöyledir: Mustafa Kemal Efendi (Mağusa), Cafer Tayyar Efendi (Singrasi-Sınırüstü), Salih Suphi

⁵⁵ Bozkurt, “Hacı Ahmet Fehim Topukçu Vefat Etti”, 22 Ağustos 1977, s. 1, 4; *KKTC Din İşleri Dairesi Arşivi*, “İzinsizlerin (Nazım Hoca) Görev Yapamayacağı Hakkındaki Yazıların Gönderildiği Din Görevlileri Listesi”, 25 Aralık 1970.

⁵⁶ Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü, *İngiliz Sömürge Dönemi Belgeleri*, 279/5648(69), 11 Nisan 1941.

⁵⁷ M. Necati Özkan, “Camilerimizin Daimi Surette Açık Bulundurulmasını Israrla Talep Ederiz”, *İstiklal*, 16 Haziran 1950, s. 1.

⁵⁸ Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü, *İngiliz Sömürge Dönemi Belgeleri*, 279/5648(69), 11 Nisan 1941.

Efendi (Angolem-Taşpınar), Hüseyin Akil (Mağusa), Ali Hüseyin, Hasan Tahsin ve Ahmet Fehim Topukçu (Minareliköy).

6. Eğitim Programı, Süresi ve Kapanışı

Lise seviyesinde yatılı eğitim veren mezkûr okulda hangi derslerin okutulduğuna ilişkin bir programa ulaşılamamasına rağmen, bazı belgelerden hareketle dersler hakkında genel bilgiler edinilebilmektedir. Okulun öğrencilerinden Ahmet Fehim Topukçu'ya verilen icazetnamede okulda tefsir ve hadis dersleri okuduğu kayıtlıdır.⁵⁹ Bazı kaynaklarda ise derslerin yeni harflerle⁶⁰ ve Arap harfleriyle okutulduğu ifade edilmektedir.⁶¹ Arap harfleriyle okutulan derslerin İslami ilimlere ait dersler olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim yeni harflerle okutulan derslerin Türkçe dersleri olduğu bir başka yerde zikredilmektedir.⁶² Hürremzâde Hakkı Efendi, okulun ihtiyaçları için evkafa yazdığı bir yazıda, beş kıta harita ve hususi Türkiye haritası ile sehпасıyla beraber bir siyah yazı tahtası talep etmiştir.⁶³ Okulda Türkçe derslerinin okutulduğunun bilinmesi ve okul için haritaların talep edilmesi, tarih ve coğrafya vb. derslerin okutulduğu ihtimalini de gündeme getirmektedir.

1935 yılında Hürremzâde Hakkı Efendi'nin evkafa yazdığı bir belgede, üç öğrencinin üç sene İmam ve Hatip Medresesinde eğitim alarak mezun oldukları ve atama için hak kazandıkları ifade

⁵⁹ Behçet, *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi*, s. 38.

⁶⁰ *Hakikat*, "İmam ve Hatib Mektebi", 7 Kanun-i Evvel 1932, s. 1.

⁶¹ Konur, *Kıbrıs Türkleri*, s. 100. İsmet Konur, eğitimin eski sistem ve Arap harfleriyle olması nedeniyle öğrenci sayısının iki, üçü geçmediğini belirtmektedir.

⁶² *Hakikat*, "İmam ve Hatib Mektebi", 7 Kanun-i Evvel 1932, s. 1.

⁶³ *MAA.VD*, 162/1933-1, Belge No:1, 7 Teşrin-i Evvel 1933.

edilmektedir.⁶⁴ Bu bilgi, İslam İlahiyat Okulunun eğitim süresinin üç yıl olduğunu göstermektedir.

Okulun kapanış sürecine yönelik net bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak dönemle ilgili bazı belgelerden hareketle İlahiyat Okulunun kapanışı hakkında bazı tespitler yapmak mümkün olmaktadır. Ahmet Fehim Topukçu'nun 1949 yılında bu okuldan icazet alması;⁶⁵ her yıl düzenli olarak yayımlanan evkaf raporlarında 1933 yılından itibaren yer verilen İslam İlahiyat Okuluna, 1950 yılından sonra hiç yer verilmemesi ve okulun 1950 yılında yatakhane olarak kullanıldığının ifade edilmesi⁶⁶ İlahiyat Okulunun söz konusu tarihte kapanmış olduğunu göstermektedir. 1952 yılında yayımlanan ve Kıbrıslı Türk ve Rumların eğitimleri hakkında bilgi veren bir çalışmada da o dönemde Kıbrıs'taki Müslümanlara ait dinî bir okulun bulunmadığının ifade edilmesi,⁶⁷ okulun kapanma tarihi hakkındaki savımızı desteklemektedir.

İlahiyat Okulunun kapanması, herhangi bir yasal düzenleme ile gerçekleştirilmemiştir. Evkafın idaresinde bulunan Münir Efendi, beklentilerin çok uzağında devam eden İlahiyat Okulunun açık kalmasını sağlamakla birlikte okuldaki öğrenci hareketliliğini sağlayamamıştır. Kuşkusuz din görevliliğine rağbeti azaltan başka nedenler de vardı. Ancak Türk İşleri Komisyonu Raporunu

---

⁶⁴ Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü, *İngiliz Sömürge Dönemi Belgeleri*, 243/5012(116), 27 Haziran 1935; *The Cyprus Gazette*, 9 April 1936, s. 236.

⁶⁵ Tekakpınar - Doğasal, *Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)*, c. I, s. 363.

⁶⁶ M. Necati Özkan, "Camilerimizin Daimi Surette Açık Bulundurulmasını Israrla Talep Ederiz", *İstiklal*, 16 Haziran 1950, s. 1.

⁶⁷ William Wilbur Weir, *Education in Cyprus: Some Theories and Practices in Education in the Island of Cyprus Since 1878* (Nicosia: Cosmos Press LTD 1952), s. 54.

hazırlayanların ifadesiyle iyi bir idare daha iyi neticeler verebilirdi.⁶⁸ Okulla ilgili yapılan bir değerlendirmede ise mevcut din görevlilerinin perişan hallerini ve aldıkları ücretlerin düşüklüğünü görenlerin, söz konusu okula intisap etmemekte haklı oldukları vurgulanmaktaydı.⁶⁹ Ancak ilginç olan durum, her yıl hazırlanan evkaf raporlarında İslam İlahiyat Okulunun hizmetlerine Fetva Emininin gözetiminde tatmin edici bir şekilde devam ettiği zikredilmesine rağmen⁷⁰ bu ifadelerin gerçekte bir karşılığının olmayışındır. Nitekim yukarda da zikredildiği gibi 18 yılda ancak 11 kişi bu okulda eğitim görmüştür. Münir Efendi'nin emekli olması üzerine yerine İngiliz idaresi tarafından Evkaf Murahhaslığına atanan M. Kemal Bey döneminde zaten fiili olarak eğitim veremeyen okul, işlevsel hale getirilmek yerine kısa bir süre sonra kapatılmıştır.

SONUÇ

Kıbrıs'ta din görevlisi ihtiyacını karşılamak üzere açılan İslam İlahiyat Okulu, döneminin muhalif grupları arasındaki tartışmaların gölgesinde hizmete başlamıştır. Tartışmalara taraf olanlar Halkçılar ve Evkafçılar olmak üzere iki grup altında toplanmaktadır. Birinci grup okulun açılmasını evkafın maddi kaynaklarının gereksiz yere harcanması ve öğrenim görececek öğrencilerin irtica ve mutaassıp

⁶⁸ *Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949*, s. 31.

⁶⁹ Tekakpınar ve Doğasal, *Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)*, c. II, s. 445-447.

⁷⁰ *The Cyprus Gazette*, 24 March 1933, s. 168; *The Cyprus Gazette*, 13 April 1934, s. 250; *The Cyprus Gazette*, 5 April 1935, s. 235; *The Cyprus Gazette*, 9 April 1936, s. 236; *The Cyprus Gazette*, 25 March 1937, s. 138; *The Cyprus Gazette*, 25 March 1938, s. 174; *The Cyprus Gazette*, 5 May 1939, s. 306; *The Cyprus Gazette*, 3 April 1940, s. 145; *The Cyprus Gazette*, 2 April 1941, s. 93; *The Cyprus Gazette*, 23 April 1942, s. 83; *The Cyprus Gazette*, 15 April 1943, s. 52; *The Cyprus Gazette*, 6 April 1944, s. 78; *The Cyprus Gazette*, 19 April 1945, s. 83; *The Cyprus Gazette*, 4 April 1946, s. 114; *The Cyprus Gazette*, 8 May 1947, s. 164; *The Cyprus Gazette*, 20 May 1948, s. 243; *The Cyprus Gazette*, 15 June 1950, s. 420.

fikirlerle yetiştirileceğini öne sürerek karşı çıkarken; ikinci grup olan Evkafçılar ise konuya ihtiyaç merkezli yaklaşarak din görevlisi yetiştirecek bir okulun gerekliliğini savunmuştur. Halkçı grubun düşünce yapısı, genç Cumhuriyet Türkiye'sinin ideolojini yansıtmakta ve savunma mekanizmalarında bu durum açıkça görülmektedir. Evkafçılar ise ihtiyaç söylemlerine rağmen İlahiyat Okuluna gereken ilgiyi göstermemiştir. Bunun neticesinde Kıbrıslı Türklerin liderliğini elinde bulundurmaya hedefleyen her iki grubun güç mücadelesi, İlahiyat Okulunun olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur.

İslam İlahiyat Okulu, 18 yıl gibi bir süre açık bulundurulmasına rağmen tespit edebildiğimiz kadarıyla 11 kişi söz konusu okulda eğitim görmüştür. Okula pek fazla rağbet olmamasının en büyük nedeni, mezunlarına yeterli ekonomik olanakların sağlanamamasıdır. Gerek mevcut camilerde görev yapan din görevlilerinin maaşlarının çok düşük olması gerekse İlahiyat Okulundan mezun olup da camilerde görevlendirilen kimselere düşük ücretler ödenmesi, İlahiyat Okuluna olan rağbeti azaltan önemli etkenlerden biri olmuştur. Bunun bir neticesi olarak geçinmekte dahi zorlanan düşük ücretli din görevlilerini görenler, din görevlisi olmak için eğitim almaya yönelmemiş; aileleri tarafından da yönlendirilmemişlerdir. Camilerdeki din görevlisi ihtiyacının önemli oranda hissedildiği bir dönemde açılan İlahiyat Okuluna çok sınırlı sayıda öğrencinin gelmesi ise Evkafı alternatif çözümlere yönlendirmemiş ancak her yıl hazırlanan raporlarda, okulun Fetva Emininin gözetimi altında faaliyetlerine tatmin edici bir şekilde devam ettiği ifade edilmiştir.

İslam İlahiyat Okulunun iyi organize edilememesi nedeniyle zaten birçok köyünde din görevlisi bulunmayan Kıbrıs'ta, din görevlisi sorunu bir problem alanı olarak Müslüman halk tarafından ileriki yıllarda daha fazla hissedilmiştir. Kıbrıs'ın din görevlisi ihtiyacı, sonraki dönemlerde artarak devam ederken kalıcı çözümler bulmak yerine kısa vadeli dönemsel bazı kurslarla veyahut Türkiye'ye öğrenci göndererek din görevlisi ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak yapılan bu girişimler de problemin çözümüne uzun vadede faydalı olamamıştır. Kanaatimizce söz konusu okul, dönemin ideolojik tartışmalarına sıkıştırılmadan iyi bir şekilde organize edilip, mezunlarına da mevcut şartlar içerisinde uygun olanaklar sağlanabilmiş olsaydı, varlığını daha uzun yıllar devam ettirmesi mümkün olabilecekti.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

a. KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi Vakıf Dosyaları (MAA.VD)

Kutu No/Dosya No-Gömlek No

7/1931-1, Belge No:1, 15 Kanun-i Sani 1931.

43/1932-1, Belge No:1, 23 Teşrin-i Sani 1932.

52/1933-1, Belge No:1, 27 Mart 1933.

132/1936-3, Belge No:1, 4 Mart 1933.

162/1931-2, Belge No:1, 1 Ağustos 1931.

162/1931-3, Belge No:1, 5 Ağustos 1931.

162/1931-4, Belge No:1, 6 Ağustos 1931.

162/1931-5, Belge No:1, 8 Ağustos 1931.

162/1931-6, Belge No:1, 13 Ağustos 1931.

162/1931-11, Belge No: 1, 15 Ağustos 1931.

162/1931-12, Belge No:1, 15 Ağustos 1931.

162/1931-17, Belge No: 1, 14 Mart 1932.

162/1931-18, Belge No: 1, 15 Mart 1932.

162/1932-7, Belge No:2-3, 25 Ağustos 1931/23 Teşrin-i Sani 1932.

162/1933-1, Belge No:1, 7 Teşrin-i Evvel 1933.

201/1938-1, Belge No:10, 12 Teşrin-i Evvel 1938.

201/1938-1, Belge No:15, 8 Teşrin-i Evvel 1938.

201/1938-1, Belge No:17, 12 Teşrin-i Evvel 1938.

b. KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi Fetva Eminliği Belgeleri (MAA.FE)

Kutu No/Dosya No-Gömlek No

12/81-54, Belge No:1, Tarihsiz.

c. KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi

Kıbrıs Maarif Yıllığı, 1959, Türkçe Kitap Koleksiyon, Referans No:1932.

Türk Cemaat Meclisi Eğitim Dosyaları, Yönetim Sırası: 6, Yıl.1963, Gömlek No: 49.

d. Kıbrıs Vakıflar İdaresi Genel Müdürlüğü, İngiliz Sömürge Dönemi Belgeleri

Dosya No/Gömlek No(Orijinal No)

162/3750(5), 9 Haziran 1925.

243/5012(116), 27 Haziran 1935.

279/5648(69), 11 Nisan 1941.

313/ 6431(64), 7 Ocak 1949.

359/ 7367(79), 22 Mart 1933.

e. KKTC Din İşleri Dairesi Arşivi

“İzinsizlerin (Nazım Hoca) Görev Yapamayacağı Hakkındaki Yazıların Gönderildiği Din Görevlileri Listesi”, 25 Aralık 1970.

“Müftülük Eğitim Merkezi Öğrencilerinin Evkaf İdare Meclisi Başkanlığına Yazdıkları Dilekçe”, 14 Haziran 1974.

“Din Meslek Lisesi Öğretim Yönetmeliği”, 19 Ocak 1982.

f. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon Kodu: 030.10.00.00, Yer No: 83.548.2, “Kıbrıs Lefkoşa’da Çıkan Söz Gazetesine Matbaa Harfleri Gönderildiği”, 23 Ocak 1933.

2. Basılı Kaynaklar

Atalay, Talip. *Geçmişten Günümüze Kıbrıs: İdari Yapılanma ve Din Eğitimi*. Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 2003.

- Ateşin, Hüseyin Mehmet. *Kıbrıs'ta İslami Kimlik Davası*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Bağışkan, Tuncer. *Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri*. Lefkoşa: Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği Yayınları, 2005.
- Behçet, Hasan. *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)*. Lefkoşa: y.y., 1969.
- Gürkan, Haşmet Muzaffer. *Dünkü ve Bugünkü Lefkoşa*. Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları, 1996.
- Konur, İsmet. *Kıbrıs Türkleri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1938.
- Öcal, Mustafa. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*. 2. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2017.
- Soyalın, Serkan. *Dedem Ahmet Gürses*. Lefkoşa: Işık Kitabevi, 2016.
- Tekakpınar, Kemal ve Doğasal, Demiray. *Dr. Fazıl Küçük (1906-1984)*. c. I-II, Lefkoşa: Dilhan Ofset, 1991.
- Weir, William Wilbur. *Education in Cyprus –Some Theories and Practices in Education in The Island of Cyprus Since 1878-*. Nicosia: Cosmos Press LTD, 1952.

3. Süreli Yayın, Rapor ve İnternet Kaynakları

- Alaycı. “Lisede Yeni Din Öğretmeni”. *Hür Söz* (1 Haziran 1948).
- Atun, Ata. “Hala Sultan İlahiyat Koleji”. *Milli Gazete* (26 Ekim 2013). <https://www.milligazete.com.tr/makale/860074/prof-dr-ata-atun/hala-sultan-ilahiyat-koleji> (Erişim: 21 Kasım 2017).
- Xypolia, Iliia. “Cypriot Muslims Among Ottomans, Turks and Two World Wars”. *Boğaziçi Journal*, c. XXV, sy. II, (2011), <http://www.bujournal.boun.edu.tr/docs/13330942935.pdf> (Erişim: 5 Haziran 2018).
- K. “Medreselerin Islahı”. *Hakikat* (15 Ağustos 1931).

K. “Medreselerin Islahı Büyük Bir İhtiyaç”. *Hakikat* (26 Eylül 1931).
Kıbrıs Türk Yönetimi Meclisi Zabıtları. Dönem.2, Yıl.4, Birleşim.29,
 (28 Haziran 1974).

Niyazi, Fadıl. “Şeriat Meselesi”. *Birlik* (20 Şubat 1925).

Niyazi, Fadıl. “Yanlıı Anlayıı Kaçamak Yolu”. *Birlik* (6 Mart 1925).

Öğretmen. “Tenkit Ederken İnkâr Etmemelidir”. *Halkın Sesi* (21 Ocak
 1946).

Özkan, M. Necati. “Camilerimizin Daimi Surette Açık
 Bulundurulmasını Israrla Talep Ederiz”. *İstiklal* (16 Haziran
 1950).

Remzi, Mehmet. “Geriye Doğru Bir Adım Daha”. *Söz* (1 Kanun-i
 Evvel 1932).

Türk İşleri Komisyonunun Ara Raporu 1949. Lefkoıa: Kıbrıs
 Hükümeti Basımevi, 1950.

Yavuz. “İmam Namzetleri”. *Halkın Sesi* (1 Şubat 1944).

Cyprus Blue Book 1920. Nicosia: Government Printing Office, 1921.

The Cyprus Blue Book 1931. Nicosia: Government Printing Office,
 1932.

The Cyprus Blue Book 1932. Nicosia: Government Printing Office,
 1933.

The Cyprus Blue Book 1946. Nicosia: Government Printing Office,
 1948.

The Cyprus Gazette. 1933-1950.

İstiklal. “Acı Bir Kayıp”, (14 Ekim 1950).

Bozkurt. “Hacı Ahmet Fehim Topukçu Vefat Etti”, (22 Ağustos 1977).

Bozkurt. “H. Akil Hoca'nın Büstü Mağusa'da Törenle Açıldı”, 18
 Mart 1980.

Hakikat. “İmam ve Hatib Mektebi”, (7 Kanun-i Evvel 1932).

Bozkurt. “Müftü Dana Efendinin Dünkü Basın Toplantısı”, (24 Şubat
 1961).

EXTENDED SUMMARY

AN INSTITUTION AT BRITISH ADMINISTRATION IN CYPRUS THAT RAISE RELIGIOUS OFFICIAL: ISLAMIC THEOLOGICAL SCHOOL

This study aims to examine the Islamic Theological School that was opened in Nicosia back in 1932 to meet the chaplain needs of the Cypriot Muslims. In this context, how the Islamic Theological School was welcomed among the groupings of the period, its physical structure, teaching staff, and students were all addressed within the framework of the education program and the closure process. The "Foundation Files" in the National Archives and Research Department in the TRNC and the newspaper collections of the period and the "British Colonial Documents" in the Archives of the General Directorate of the Foundations of Cyprus are the main sources of our research. Documentation method, which is one of the qualitative research methods, was used in the study. In this context, the documents that could be accessed in the researches related to the subject of the study are examined and described for the objectives of the study.

In conjunction with the madrasas in Cyprus becoming dysfunctional until the end of the 1920s, the wrecked Great Madrasah building in Nicosia, which had the purpose of training personnel such as imams, preachers, chaplains and muezzins for the mosques, was demolished and a school called Islamic Theological School was built instead. The opening of the Islamic Theological School led to important debates between the two opposition groups of the time, the Halkçılar and the Evkafçılar. Halkçılar are the group of people who

advocate the adoption of the revolutions and reforms of the newly established Turkish Republic also by Turkish Cypriots. For this reason, they strongly criticized the opening of the Islamic Theological School on the grounds that it would cause reactionism and bigotry. On the other hand, the concept of Evkafçılar is used for people who represent tradition and are close to the current British rulers. Evkafçılar advocated the opening of the Islamic Theological School by stating that it was a social need. Accordingly, both groups used the press effectively as a means of conveying their own thoughts. The halkçı group used the newspapers called "Söz" and "Masum Millet" and the evkafçılar group used the newspaper called "Hakikat" as a means to convey their views to the society.

In the shadow of the discussions between the two groups, the Islamic Theological School, which was built in 1932 in place of the wrecked Great Madrasah building in the northeast of Selimiye (Hagia Sofia) Mosque in Nicosia, was built as a single-floor building and a gable roof system was used on its roof. Funds were appropriated by Education (Hatib Ahmed Efendi) Foundation for supplying the school's materials such as tables, chairs, cabinets, sofas, and armchairs.

In 1932, when the Islamic Theological School began educating, there were only three professors and one teacher in its teaching staff. Hürremzâde Hakkı Efendi, one of the professors, was both the school director and the Fatwa Emin. One of the other professors was an imam and the other one was a fatwa clerk. And Muallim Ahmed Fehim Efendi undertook the duty of imamate. According to the documents

examined, the aforementioned faculty members have taught religious and human sciences-oriented courses in the school.

As far as we can identify from the documents open to research in the archives, in the years between 1932 and 1950, when the Islamic Theological School was open, a total of 11 students were educated in this school. In the first year of this school, which started education with three students only, students were given a monthly scholarship of 15 shillings. In addition, the students were both able to practice as assistants to muezzins in the mosques during the month of Ramadan and they were also provided with economic support. After graduation, the students were nominated as imams, muezzins and devirhan.

The Islamic Theological School was closed in 1950 because there was no student demand. Despite the fact that 11 people received education in 18 years between the school's opening year 1932 and 1950, and the annual reports published by General Directorate of Foundations stated that the Islamic Theological School continued its services satisfactorily under the supervision of its Fatwa Emin, these statements were unrequited in reality.

The Islamic Theological School started to serve in the shadow of the debates between the opposition groups of its time. The parties of the discussions are divided into two groups: Halkçılar and Evkafçılar. The first group opposed the opening of the school by claiming that the financial resources of the General Directorate of Foundations would be spent unnecessarily and that the students to be educated would be raised with reactionism and bigoted ideas. The second group, Evkafçılar, approached the issue with a need-centred

approach and defended the necessity of a school to educate religious officials. The mentality of the populist group reflects the ideology of the young Turkish Republic and this is clearly seen in their defence mechanisms. Evkafçılar, on the other hand, did not pay the required attention to the Theological School despite their discourses of necessity. As a result, the power struggle of these two groups aiming to hold the leadership of the Turkish Cypriots caused the Theological School to be adversely affected. Very low salaries of religious officials working in existing mosques and low fees being paid to the graduates of the Theological School who were employed in mosques were other factors that reduced the demand for Theological School. As a result, those who saw low-paid religious officials who had difficulty even getting along did not seek education to become religious officials and their families never pointed such way to them. The fact that a very limited number of students attended Theological School did not lead General Directorate of Foundations to alternative solutions. As the Islamic Theological School was not well organized, the issue of religious officials was felt more and more by the Muslim people in the following years in Cyprus where many villages do not even have religious officials.

EKLER

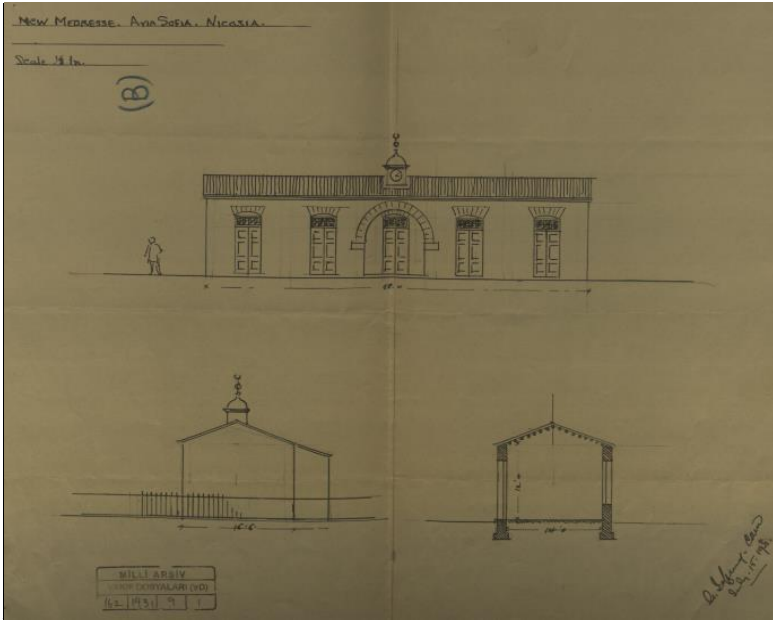
Ek-1 (İslam İlahiyat Okulu Binası –Günümüz-)

Ek-2 (İslam İlahiyat Okulu Binası –Günümüz-)

Ek-3 (İslam İlahiyat Okulu Planı)

اللغة العربية والهوية الإسلامية

Araştırma Makalesi

Lahrech Assaad ELMAHACEN*

Makale Geliş: 13.03.2019

Makale Kabul: 03.12.2019

ملخص البحث

إن لهذا البحث أهمية كبرى؛ لأنه يتعلق بأمر مهم يمس المسلم في عنوان هويته الإسلامية ألا وهي لغته العربية، التي من خلالها يفهم قرآنه ويتعبد ربه، فهي لغة دين وحضارة وعلم وثقافة .
والذي دفع الباحث إلى كتابة هذا البحث ما لمسه من عزوف عن اللغة العربية عند كثير من الناس في هذا العصر، والمبالغة بالاهتمام باللغات الأخرى على حساب لغة القرآن، فنجد بعض الكليات أصبحت اللغة الإنجليزية اللغة المعتمدة في التدريس، وأصبح أغلب الناس يوجهون أبناءهم لدراسة اللغات الأخرى على حساب اللغة العربية.
وقد أكد البحث منزلة اللغة العربية في الشريعة الإسلامية ، والدليل على عظم هذه المنزلة قوله تعالى : ﴿ كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴾ .

* Prof. Dr., Câmîa'tu Zeyyân Â'sûr el-Celfe el-Cezâir, lahrech12@yahoo.fr,
ORCID: 0000-0002-7870-795X

Atıf için; Lahrech Assaad ELMAHACEN, “Arapça Dili ve İslâmî Kimlik”,
Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 5, sy. 2 (2019): 239-
256, DOI: <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2019.5.2.03>

وارتباط اللغة العربية بمصدر الإسلام الأول كتاب الله، جعل لها وثيق الصلة بالهوية الإسلامية، فهي لغة فكر وعقيدة، ولا يفهم الدين، ولا تدرك مقاصده إلا عن طريقها .

وقد اقترح البحث بعض الحلول لاستعادة ريادة هذه اللغة ، منها : دعم اللغة العربية ، بأن تكون لغة بعض العلوم الحديثة من الطب والهندسة وغيرها ، وذلك بترجمة مثل هذه العلوم باللغة العربية . ينبغي على الأمة العربية والإسلامية أن تنشر اللغة العربية في كل أرجاء الدنيا بكل الوسائل المتاحة . من أهم نتائج البحث :

- 1- اللغة العربية أهمية كبيرة في الشريعة الإسلامية.
- 2- كانت اللغة العربية من أهم اللغات للناس في زمن نهضة الأمة الإسلامية.
- 3- اللغة العربية أحد ركائز الهوية الإسلامية.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية، الهوية الإسلامية، منزلة اللغة العربية، الملة، الدين.

Arapça Dili ve İslâmî Kimlik

Öz

Bu araştırma büyük önem taşımaktadır. Çünkü araştırma, müslümana Kur'anı anladığı ve Allah'a ibadet ettiği dil olan Arapçanın İslami kimliğine dokunan önemli bir şeyle ilgilidir. Arapça, din, medeniyet, bilim ve kültür dilidir. Araştırmacının bu araştırmayı yazmasına yol açan, bu dönemde birçok insanın Arapça dilinin isteksizliği olduğunu ve Kur'an dili pahasına diğer dillere dikkatini abarttığını, bazı kolejlerin İngilizceyi dil olarak kabul ettiğini tespit edilmiştir. Çoğu kişi artık çocuklarını Arapça pahasına başka dilleri okumaya yönlendiriyor. Araştırma, İslam hukukunda Arap dilinin durumunu ve bu statünün büyüklüğünün Allah'ın yüce sözleriyle doğrulandığını doğrulamıştır: "Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak ayetleri genişçe açıklanmış bir kitaptır." (Fussilet 3).

Arapça ile İslam'ın kaynağı olan Allah'ın kitabı arasındaki bağlantı, onu İslami kimlikle yakından ilişkilendirmiştir. Araştırma, aşağıdakiler de dâhil olmak üzere, bu dilin öncülüğünü geri kazanmaya yönelik bazı çözümler önermiştir. Arapça dili, bu tür bilimleri Arapça'ya çevirerek bazı modern tıp, mühendislik ve diğer bilimlerin dili haline getirilmelidir.

Araştırmanın en temel sonuçları:

1. Arapça, İslam hukukunda çok önemlidir.
2. Arapça, İslam ümmetinin kalkınması döneminde insanlar için en önemli dillerden biridir.
3. Arapça, İslami kimliğin temellerinden biridir.

Anahtar Kelimeler: Arapça, İslam kimliği, Arapça dilinin durumu, Millet, Din

Arabic Language and Islamic Identity

Abstract

This research is of great importance, because it concerns an important thing that touches the Muslim in his Islamic identity, which is the Arabic language, through which he understands the Koran and worships Allah, it is the language of religion, civilization, science and culture.

Which led the researcher to write this research is the reluctance of the Arabic language of many people in this era, and exaggerated attention to other languages at the expense of the language of the Koran, we find that some colleges have adopted English as the language of study, and most people now direct their children to study other languages at the expense of Arabic.

The research confirmed the status of the Arabic language in Islamic law, and the evidence of the greatness of this status in these words of Almighty :

"A Book whose verses have been detailed, an Arabic Qur'an for a people who know" (Fussilat 3)

The link between Arabic and the source of Islam, the first book of Allah, made it closely related to the Islamic identity. The research suggested some solutions to restore the leadership of this language, including: Supporting the Arabic language, to be the language of some modern sciences of medicine, engineering and others, by translating such sciences in Arabic. The Arab and

Top search results:

1. Arabic is of great importance in Islamic law.
- 2- Arabic was one of the most important languages for people in the time of the renaissance of the Islamic nation.
3. Arabic is one of the pillars of Islamic identity.

Keywords: Arabic language, Islamic identity, Arabic status, National, Religion

المقدمة

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على الهادي البشير، يدور موضوع هذا البحث حول اللغة العربية من حيث مكانتها وسبل دعمها والمحافظة عليها، ثم بيان أهم الحلول لدعم اللغة العربية وإعادة لها لدورها الرائد، ومن هنا جاء عنوان البحث: " اللغة العربية ومنزلتها في الشريعة الإسلامية".

أهداف البحث يهدف الباحث من خلال هذا البحث إلى الكشف عن:

- بيان أهمية ومنزلة اللغة العربية في الشريعة الإسلامية.
- بيان صلة اللغة العربية بالهوية الإسلامية.
- أهم الحلول للنهوض باللغة العربية.

مشكلة البحث: تكمن مشكلة هذا البحث فيما لمسها الباحث من عزوف عن اللغة العربية عند كثير من الناس في هذا العصر، والمبالغة بالاهتمام باللغات الأخرى على حساب لغة القرآن، فنجد بعض الكليات أصبحت اللغة الإنجليزية اللغة المعتمدة في التدريس، وأصبح أغلب الناس يوجهون أبناءهم لدراسة اللغات الأخرى على حساب اللغة العربية، وعند حديثه مع بعض الأكاديميين حول علاقة اللغة العربية والهوية الإسلامية، فقد صرح بعضهم بأن اللغة العربية مجرد لغة للتواصل وهي الآن متأخرة عن اللغات الأخرى؛ وأنه لا مانع من استبدالها بأي لغة أخرى ولا أثر

لذلك على هوية المسلم، ومن هنا جاء سؤال البحث هل اللغة العربية مجرد لغة للتخاطب والتواصل أم أن لها منزلة ومكانة كبيرة في الشريعة الإسلامية؟.

أهمية البحث: لا شك أن لهذا البحث أهمية كبرى؛ لأنه يتعلق بأمر مهم يمس المسلم في عنوان هويته الإسلامية ألا وهي لغته العربية، التي من خلالها يفهم قرآنه ويتعبد ربه، فهي لغة دين وحضارة وعلم وثقافة؛ فمثل هذا البحث يسלט الضوء على أهم قضايا المسلم ومن خلاله يفهم حجم الغزو الفكري الذي يواجه الأمة في لغتها وأهم ثوابتها، فأمة لا تحافظ على لغتها تضع بين الأمم وينعدم لها وجود وحضور.

منهجية البحث: استخدم الباحث المنهج الوصفي التحليلي، وهو المنهج المناسب لهذه الدراسة، حيث يقوم على دراسة الظاهرة والمشكلة العلمية من خلال القيام بالوصف بطريقة علمية، ومن ثم الوصول إلى تفسيرات منطقية وبراهين تمنح الباحث القدرة على وضع الحلول المناسبة للمشكلة، كما قام الباحث بتخريج الآيات القرآنية مع الالتزام برسم المكتبة الشاملة، للخروج من مشكلة اختلاف الخطوط من جهاز لآخر، كذلك قام الباحث بعزو النقول إلى أصحابها التزاماً بالأمانة العلمية التي تقتضي ذلك، ولم يقم الباحث بالترجمة للأعلام الوارد ذكرهم في البحث نظراً لكثرتهم مع ضيق المقام هنا، وطلباً للاختصار.

هيكلية البحث: قسم الباحث هذه الورقة إلى: مقدمة وثلاث مباحث **الأول** خصصه للحديث عن اللغة العربية ومنزلتها في الشريعة الإسلامية، **الثاني** تكلم فيه عن اللغة العربية وهوية الأمة الإسلامية، **والثالث** خصصه لأهم الحلول للنهوض باللغة العربية، وهو عبارة عن مقترح وتوصية للنهوض باللغة العربية والقيام بواجبها، ثم خاتمة ذكر فيها أهم نتائج البحث.

المبحث الأول: منزلة اللغة العربية في الشريعة الإسلامية

تعد اللغة العربية أحد اللغات الإنسانية القديمة المشهورة؛ فقد تكلمت بها أمم سابقة كعاد وثمود وجهم، وكانت اللغة العربية منتشرة في اليمن والعراق، واستقرت في الحجاز، وقد بلغت اللغة شهرتها وأهميتها عندما اختارها الله سبحانه وتعالى لغة لرسالته الخاتمة وكلماته الخالدة التي تتلى إلى يوم الدين، ¹ ﴿كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾².

وللغة العربية منزلة ومكانة عظيمة في الشريعة الإسلامية، ولا غرابة في ذلك فهي لغة القرآن الكريم، ولا يتأتى فهمه إلا من خلالها وهي الوسيلة الوحيدة للتدبر المأمورون به بنص التنزيل قال تعالى: ﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا﴾³، فنحن مأمورون بالتفكير والتدبر في الكتاب العزيز؛ ولا يتأتى هذا بدون فهم اللغة العربية والإمام بها، وكيف يتأتى لنا فهم الكتاب العزيز والإيمان بكل ما جاء فيه دون فهم لغته، وإن قراءة القرآن من الأمور النافعة التي يجازى عليها المسلم عند الله خير الجزاء، والمسلم في العموم محتاج للغة العربية في فهم القرآن وأداء العبادات؛ فمن هنا تكون الأهمية كبيرة والحاجة ماسة للغة العربية.

ومما يدل على علو مكانتها في الشريعة الإسلامية كثرت الإشارة لها في القرآن العظيم، فقد أشار القرآن في العديد من الآيات إلى العربية واللسان العربي، قال تعالى: ﴿وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحْدِثُ لَهُمْ ذِكْرًا (113)﴾⁴، ﴿قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (28)﴾⁵، ﴿وَلَوْ جَعَلْنَاهُ

¹ سورة فصلت الآية 3.

² أهمية اللغة العربية، أحمد بن عبد الله الباتلي، دار الوطن للنشر-الرياض، 1412هـ، ص 9.

³ سورة النساء الآية 82.

⁴ سورة طه: الآية 113.

⁵ سورة الزمر الآية 28.

قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَلَعَجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ⁶ ، ﴿وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا وَتُنذِرَ يَوْمَ الْجُمُعِ لَا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ (7)﴾⁷ ، ﴿إِنَّا جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (3)﴾⁸ ، وآيات أخر غير هذه؛ ونلاحظ أن أغلب المواضع التي ذكر فيها لفظ القرآن قرن بوصف العربي .

وللغة العربية أهمية كبيرة في جمع المسلمين ووحدهم، لذا ينبغي أن تولي أهمية كبرى وتكون من أولويات الدول الإسلامية حتى غير الناطقة بالعربية، فينبغي أن تدرس وتعاد صياغة مناهجها بحيث تتوافق ومتطلبات العصر، وتكون على قدر التحدي وتفرض نفسها بين كل اللغات، فأهميتها للمسلمين جميعاً في فهم نصوص الشريعة، قال شيخ الإسلام ابن تيمية . رحمه الله : "اللغة العربية من الدين، ومعرفتها فرض واجب، فإن فهم الكتاب والسنة فرض، ولا يفهمان إلا بفهم اللغة العربية، وما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب"⁹.

ومما يدل على أهمية ومكانة اللغة العربية نسبتها للقرآن وللدين الإسلامي وفي هذا المعنى كلام مهم للثعالبي حيث قال: "فإن من أحب الله تعالى أحب رسوله محمداً صلى الله عليه وسلم ومن أحب الرسول العربي أحب العرب ومن أحب العرب أحب العربية التي بها نزل أفضل الكتب على أفضل العجم والعرب ومن أحب العربية عُني بها وثابر عليها وصرف همته إليها ومن هداه الله للإسلام وشرح صدره للإيمان

⁶ سورة فصلت الآية 44.

⁷ سورة الشورى الآية 7.

⁸ سورة الزخرف الآية 3.

⁹ اقتضاء الصراط المستقيم لمخالفة أصحاب الجحيم، ص 527.

وآتاه حسن سريرة فيه اعتقد أن محمداً صلى الله عليه وسلم خير الرسل والإسلام خير الملل والعرب خير الأمم والعربية خير اللغات والألسنة"¹⁰.

ومما يزيد اللغة العربية رفعة ومكانة أن الله جل في علاه تكفل بحفظها في قوله تعالى: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ﴾ (9)¹¹، فحفظه سبحانه للقرآن حفظ للغة التي نزل بها والله أعلم.

المبحث الثاني: اللغة العربية والهوية الإسلامية

اعتبار اللغة العربية من دعائم وركائز الهوية الإسلامية ليس باعتبارها لغة لأمة من الأمم أو لقومية عربية؛ إنما باعتبارها لغة دين ورسالة خاتمة لكل الرسالات، فهي لغة القرآن الكريم ومن هنا تستمد اللغة العربية قوتها وأهميتها ﴿إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾ [يوسف: 2]، فمن هذا المنطلق تعتبر اللغة العربية أساساً متيناً وركيزة ثابتة من ركائز الهوية الإسلامية، تلي العقيدة والدين في الأهمية.

إذن فالحديث عن اللغة العربية هنا باعتبارها جزء من هذا الدين، وفهم الكتاب والسنة فهماً صحيحاً متوقفاً عليها، ونظراً لأهميتها وتحديراً من إهمالها، قال الزبيدي في تاج العروس: من بغض اللسان العربي أداه بغضه إلى بغض القرآن وسنة الرسول، وذلك كفر صراح، وهو الشقاء الباقي، نسأل الله العفو¹².

وارتباط اللغة العربية بمصدر الإسلام الأول كتاب الله، جعل لها وثيق الصلة بالهوية الإسلامية، فهي لغة فكر وعقيدة، ولا يفهم الدين، ولا تدرك مقاصده إلا عن طريقها، فهي طريق فهم القرآن والسنة، فأصبحت بذلك إحدى القربات التي يتقرب

¹⁰ فقه اللغة وسر العربية، عبد الملك بن محمد بن إسماعيل أبو منصور الثعالبي، تحقيق: عبد الرزاق المهدي، دار إحياء التراث العربي، 1422هـ - 2002م. ص: 15.

¹¹ سورة الحجر الآية 9.

¹² تاج العروس، الزبيدي 1/ 99.

بها إلى الله تعالى بتعلمها، وقد قرر بعض العلماء أن تعلمها واجب، فما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب.

وقد اشتملت اللغة العربية على كافة أصناف البلاغة والسمو اللغوي، وكان العرب قبل الإسلام يتكلمون على السليقة دون لحن، ولكن بعد بزوغ شمس الإسلام وانتشاره في المعمورة، واختلاط الفاتحين بغيرهم من أصحاب البلاد المفتوحة، ظهرت بوادر اللحن، الأمر الذي دفع الغيورين على دينهم للمسارعة في وضع قواعد تعصم اللسان من الخطأ أو اللحن في كتاب الله، وتساعد على فهمه، فجمعت اللغة وتم ضبطها وتحديد ألفاظها، فأدى ذلك إلى ظهور المعاجم اللغوية ونشأة ازدهار علوم اللغة العربية، وظهرت المؤلفات في النحو والصرف والعروض...¹³.

وبهذا فإن اللغة العربية أحد أهم أسس الهوية الإسلامية، وليس من قبيل التعصب القومي وإنما هو انتماء للدين الإسلامي واعتزاز به، فهي اللغة التي جمعت أجناساً من البشر اختلفت لغتهم وأقطارهم وألوانهم وأشكالهم، جمعتهم لغة القرآن الكريم تحت عقيدة واحدة ودين واحد.

المبحث الثالث: مقترح وتوصية: أهم الحلول للنهوض باللغة العربية

يوصي الباحث ببعض الوسائل والخطوات العملية التي تساهم في ترسيخ وتقوية ودعم اللغة العربية في العصر الحديث، ولتحقيق هذا الأمر ينبغي النظر للمسألة من جانبين: الجانب الأول دعم اللغة العربية، وليس معنى هذا أن اللغة ضعيفة في حد ذاتها؛ وإنما القصد دعمها بالعلوم الجديدة المعاصرة كالطب والهندسة وسائر العلوم المعاصرة التي قصرت الأمة في تحصيلها لأسباب عدة، ولعل أهم خطوة هي الترجمة من اللغات الأخرى للعربية، وهذه ليست طريقة جديدة وإنما قديمة مجربة عند

¹³ الهوية الإسلامية والتحديات التي تواجهها، الألوكة، رابط:

http://www.alukah.net/publications_competitions/0/40298/#_ftnref20

غيرنا ولها نتائج قوية في النهضة على جميع الصعد، فمن المعلوم أن الغرب خرج من عصر ظلمته وتخلفه بعدة وسائل منها الترجمة من العربية للغة اللاتينية، وقد استفادت أوروبا من كتب العرب استفادة كبيرة في شتى العلوم التي برع فيها العرب في عصر النهضة الإسلامية، وترجمتهم للكتب العربية أمر ثابت ومعروف تحدثوا به في مؤلفاتهم وبرز العديد منهم في مجال الترجمة، أمثال رايغونديو أسقف طليطلة وكبير مستشاري ملوك قشتالة، وكان فعله هذا حدثاً حاسماً له أبعد الأثر في مصير أوروبا، كما يقول إرنست رينان¹⁴.

وأمر الترجمة لم يكن فردياً وإنما ترعاه مؤسسات فعلى سبيل المثال المدرسة التي أسسها ألفونسو السادس عقب استيلائه على طليطلة عام 1085م، التي تعرف بـ: "مدرسة المترجمين الطليطليين" وقد عنيت هذه المدرسة بترجمة العديد من العلوم آنذاك فقد ترجمت الرياضيات والفلك والطب والكيمياء والطبيعة والتاريخ الطبيعي وما وراء الطبيعة وعلم النفس والمنطق والسياسة، وترجمت كتب عديدة لأعلام مسلمين في تلك المرحلة منها كتب الكندي والفارابي وابن سينا والغزالي وابن رشد والخوارزمي، وقد ذكر أنجل بالثنيا¹⁵: أن جيراردو القرموني قام بترجمة العديد من كتب الطب والفلك؛ منها كتب أبو القاسم الزهراوي الطبيب الجراح العربي، الذي وصف بأنه أفضل الجراحين العرب كما جاء في دائرة المعارف البريطانية¹⁶ وغيرهم من العلماء كثير آنذاك¹⁷.

¹⁴ تاريخ الفكر الأندلسي، أنجل جنثال بالثنيا، ترجمت حسين مؤنس، مكتبة الثقافة الدينية، ص 537.

¹⁵ المصدر السابق ص 539.

¹⁶ بغية الملتبس في تاريخ رجال أهل الأندلس (ص: 286) الأعلام للزركلي (2/ 310)

¹⁷ تاريخ الفكر الأندلسي ص 537.

ولم تبق تلك الترجمات حبيسة الكتب والمكتبات وإنما انتشرت في أوروبا كلها، وكان لها فضل كبير في نهضة أوروبا¹⁸، فبناء على هذه التجربة الواقعة يتوجب علينا أن نستفيد من تجارب غيرنا، وأن ننقل كل العلوم النافعة للغتنا العربية، كي توأكب هذا التطور العلمي المعاصر، وتنهض الأمة الإسلامية ويعود لها عصر ازدهارها وتقدمها، وأمر الترجمة لم يكن الغرب سباقاً له وإنما كانت بداياته منذ بداية تكوين الدولة الإسلامية فقد أمر الفاروق رضي الله عنه بتعريب النقود¹⁹، وكذلك الحال في عهد الخليفة الأموي عبد الملك بن مروان الذي قام بتعريب الدواوين في الأمصار²⁰، فمن هذا نعلم أهمية التمسك باللغة والاعتداد بها.

هذا فيما يخص الجانب الأول وهو دعم المكتبة العربية بجميع العلوم المعاصرة، أما الجانب الثاني وهو يتركز على نشر اللغة العربية بين جميع المسلمين ولو كانوا غير عرب؛ لأنها لغة قرآنهم ودينهم بما تصح عباداتهم، وهي جسر التواصل بينهم وعنوان هويتهم، وهي اللغة التي اختارها المولى تبارك وتعالى لهذه الأمة الخاتمة لكل الأمم بأن تكون أمة عربية، فقال عز من قائل: {إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ} [يوسف: 2]، وهذا الحمل على عاتق الأمة العربية عليها أن تقوم به وتنشط فيه؛ فعليها أن تنشر اللغة العربية في كل مكان وبقعة على وجه البسيطة يدين أهلها بالإسلام، فأكثر الشعوب المسلمة من غير العرب لا يتكلمون العربية ولا يحسنونها، فيجب على الدول العربية أن تدعمهم وتسهل عليهم تعلمها.

¹⁸ المصدر السابق ص 538.

¹⁹ رسائل المقرئ، أحمد بن علي بن عبد القادر، تقي الدين المقرئ، دار الحديث، القاهرة، 1419 هـ، ص 160.

²⁰ الأحكام السلطانية، أبو الحسن علي بن محمد البصري البغدادي، الماوردي، دار الحديث - القاهرة، ص: 301.

فدعم اللغة العربية والقيام بواجب نشرها ليس كونها لغة مخاطب وتواصل فقط وإنما باعتبارها جزءاً من هذا الدين، وفهم الكتاب والسنة فهماً صحيحاً متوقف عليها، ونظراً لأهميتها وتحذيراً من إهمالها، قال الزبيدي في تاج العروس: من بغض اللسان العربي أداه بغضه إلى بغض القرآن وسنة الرسول " صلى الله عليه وسلم " ، وذلك كفر صراح، وهو الشقاء الباقي، نسأل الله العفو²¹.

ومما يجدر الإشارة به هنا الرد على من يزعمون أن اللغة العربية غير صالحة للعلوم الحديثة، ومن ثم نجدهم يتجهون إلى اللغات الأخرى ليتمكنوا من مواكبة العلوم الحديثة، ولعلمهم نسوا أن اللغة العربية كانت في زمن رائدة العلوم ومن خلالها استطاع الغرب فهم كتبهم ومؤلفاتهم، فعلى سبيل المثال لم يستطع الغرب فهم كتب أرسطو إلا من خلال شروح العلماء العرب أمثال ابن سينا والفارابي وابن رشد، وقد سيطرت اللغة العربية زمن نهضتها على العلوم فترى " روجير بيكون " يتعجب ممن يدرس العلم وهو غير متقن للعربية، وفي هذا كلام نفيس للدكتور أحمد فؤاد في مقال له على الشبكة العنكبوتية نقله للفائدة: " وليس هناك من شك في أن هذه التجربة الأولى لترجمة العلوم إلى العربية تُعدُّ نبراساً لُقْدرة هذه اللغة على التوسُّع والاعتناء، واستيعاب المصطلحات والتعابير العلميَّة الجديدة، فاستحققت أن تُوصَفَ بأنها لغة العالم المتحضِّر عدة قرون، وأشادَّ الغربيون - الذين نقلوا العلم العربي - بجمالها وثروتها، وسهولة دراستها، والتكلُّم بها، وقراءة مؤلِّفات رجالها، حتى إنَّ " روجير بيكون " كان يعجبُ ممن يريدُ أن يبحثَ في العلم والفلسفة وهو لا يعرف اللغة العربيَّة، كما أنه اعترفَ بأنَّ المؤلِّفات العربيَّة كانتْ مصدرَ العلوم في عصره، وأن كتابات " أرسطو " لم تُفهم ولم تُلَقَّ رواجاً في الغرب إلى أن أوضحتها كتابات " الكندي، وابن سينا، وابن رُشد "، وغيرهم، - من معهد " ولكوم " لتاريخ الطبِّ بلندن في GA Russell وسجَّل الأستاذ " رسل "

²¹ تاج العروس (1/ 99)

معجم حديث لتاريخ العلوم (1981) - المعالم الأساسية للعلم العربي، ثم قال: "كانت اللغة العربية هي أداة هذا النشاط العلمي كلّها، فلمّا كانت اللغة العربية هي لغة القرآن، أصبح لها أهميّة خاصّة في الإسلام، بيد أنّ طبيعة اللغة العربية نفسها هي التي قامت بالدور الحاسم، فمرونتها الرائعة قد مكّنت المترجمين من دفع مفردات مُحدّدة دقيقة للمصطلحات العلميّة والتقنية أو ابتكارها، ولهذا اتُّخذت لغةً للشعر اللغويّ العالميّة للعلم والحضارة".

وهذه الإشارة إلى عالميّة لغة العلم لفترة بارعة إلى فضل اللغة العربيّة يؤكّده المحققون من مؤرّخي العلم، ويغيّب عن بال الكثيرين.

ولقد امتدّ تأثير اللغة العربية في اللغات الحيّة الأخرى؛ حيث يُحصي معجم - على سبيل المثال - webster's third New International Dictionary "وبستر" أكثر من ستمائة ألف كلمة مأخوذة من اللغة العربية، منها خمسمائة كلمة فقط من الألفاظ المستعملة في الكتابة والأحاديث العادية، والباقي في الشؤون العلميّة الفنيّة، ومن يتتبع تأثير اللغة العربية في اللغات الأخرى، يجد لها آثارًا واضحة في الإسبانية، والبرتغالية، والفرنسية، والألمانية، وفي اللغات الجرّمانية الأصل، كالهولنديّة والإسكندنافية في شمال أوروبا، وفي الروسية والبولنديّة، واللغات الصقلية والإيطالية، حتى بعد ترجمة العلوم العربيّة إلى اللاتينية، حرّص بعض علماء الغرب على تعلّم اللغة العربية؛ لدراسة الكُتب في أصولها العربية، ولم يكتفوا بالاطلاع عليها في ترجمتها اللاتينية²².

وعند هذا القدر نكفّي ولعل فيما سبق دلالة واضحة على أهمية اللغة العربية قديماً، وفيه الحل لعودة الريادة والسبق للغة العربية وذلك بالاهتمام بترجمة العلوم

²² موقع الألوكة، أحمد فؤاد، مقال بعنوان: ترجمة العلوم العربية إلى اللاتينية،: 2010/11/21 م - 1431/12/16 هـ
/https://www.alukah.net/literature_language/0/27566هـ

المعاصرة، وأن يكون عبر الجامعات والمراكز البحثية، وذلك بأن يدرس هذا الموضوع دراسة مستفيضة وتعد له الندوات والمؤتمرات وورش العمل، ويحشد له الدعم المناسب لتعيد للغة القرآن بريقها وقوتها، فاللغة التي وسعت كلام الله عز وجل هل تعجز عن كلام البشر وعلومهم!! فعندما نعلم أن لغتنا كانت لغة العلوم وكان غير العرب يتعلمونها بغية تحصيل العلوم بشتى مجالاتها نعلم مدى تقصيرنا في حقها عندما نرى غير اللغة العربية أصبحت لغات رسمية في الجامعات العربية بل وفتخر بأن القسم الفلاني والكلية الفلانية تعتمد اللغة الإنجليزية في دراستها، فينبغي علينا أن نعد العدة لتعريب جامعاتنا ونشر لغتنا للعالم أجمع، وهذا العمل يحتاج إلى خطوات وإعداد يسبقه.

الخاتمة

في نهاية هذا البحث نذكر أهم النتائج:

- 1- اللغة العربية أهمية كبيرة في الشريعة الإسلامية.
- 2- كانت اللغة العربية من أهم اللغات للناس في زمن نهضة الأمة الإسلامية.
- 3- اللغة العربية أحد ركائز الهوية الإسلامية.
- 4- من أسباب نهضة الغرب ترجمة العلوم والفلسفة من اللغة العربية للغة اللاتينية.
- 5- أهم داعم للغة العربية في العصر الحديث الترجمة للعلوم من اللغات الأخرى إلى اللغة العربية.

المصادر والمراجع

القرآن الكريم

تاريخ الفكر الأندلسي، أنخل جنثالث بالثنيا، ترجمت حسين مؤنس، مكتبة الثقافة الدينية

تاج العروس من جواهر القاموس، محمد بن محمد بن عبد الرزاق، الملقب بمرتضى، الزبيدي، لمجموعة من المحققين، دار الهداية.

بغية الملتمس في تاريخ رجال أهل الأندلس، أبو جعفر الضبي أحمد بن يحيى بن أحمد بن عميرة، دار الكاتب العربي - القاهرة 1967 م

الأعلام، خير الدين بن محمود بن محمد الزركلي، دار العلم للملايين، ط 15، 2002
اقتضاء الصراط المستقيم لمخالفة أصحاب الجحيم، تقي الدين أبو العباس أحمد بن عبد الحليم ابن تيمية، المحقق: ناصر عبد الكريم العقل، دار عالم الكتب، بيروت، لبنان، الطبعة: السابعة، 1419هـ - 1999م.

رسائل المقرئ، أحمد بن علي بن عبد القادر، تقي الدين المقرئ، دار الحديث، القاهرة، 1419 هـ.

الأحكام السلطانية، أبو الحسن علي بن محمد البصري البغدادي، الماوردي، دار الحديث - القاهرة.

الهوية الإسلامية والتحديات التي تواجهها، الألوكة، رابط:

http://www.alukah.net/publications_competitions/0/40298/#_ftnref20

فقه اللغة وسر العربية، عبد الملك بن محمد بن إسماعيل أبو منصور الثعالبي، تحقيق: عبد الرزاق المهدي، دار إحياء التراث العربي، 1422هـ - 2002م.

KAYNAKÇA

Kur'ânu'l-Kerîm.

Abdalmelik b. Muhammed b. İsmâî'l Ebû Mansûr es-Seâ'libî.

Fıkhı'l-Lüğa ve Sirru'l-A'rabiyye. tahkik: Abdurrezzâk el-Mehdî. Dâru İhyâi't-turâsi'l-A'rabî; 1422/2002.

Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir, Teqıyyuddin el-Makrîzî. Resâilu'l-Makrîzî. Dâru'l-hadîs, el-Kâhire, 1419 h.

Ebu Ca'fer ed-Dabî Ahmed b. Yahyâ b. Ahmed b. U'meyra. Buğyetu'l-mültemis fî târîhi ricâli ehli'l-enderüs. Dâru'l-kâtibi'l-A'rabî, el-Kâhire 1967.

Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî el-Bağdâdî el-Mâverdî. el-Ahkâmu's-sultâniyye. Dâru'l-Hadîs, el-Kâhire, ty.

el-Hüviyyetu'l-İslâmiyye ve't-tehaddiyâtu'l-letî Tüvâcihuhâ, el-Elûke, Râbit:(http://www.Alukah.net/publications_competitions/0/40298/_ftnref20).

Gansalice Balisenya. Târîhu'l-fikri'l-Endelusî, Anhıl. terc. Huseyn Munis. Mektebetu's-seqâfeti'd-Dîniyye), ty.

Hayruddîn b. Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zeriklî. el-A'lâm. Dâru'l-i'lim li'l-melâyîn, Tab'ı: 15, 2002.

Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-mulekkab bi Murtedâ ez-Zebîdî. Tâcu'l-A'rûs min cevâhiri'l-Kâmûs li mecmûatin mine'l-muhakkıkîn, Dâru'l-hidâye, ty.

Tekıyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm b. Teymiye. İktidâu's-sırâta'l-musteqıym limuhâlefeti eshâbi'l-cehıym. el-Muhakkik: Nâsir Abdülkerîm el-A'kl, Dâru Âlemi'l-kütüb,. Beyrût, Lübnân, et-Tab'a'tu's-sâbia', 1419/1999.

EXTENDED SUMMARY

ARABIC LANGUAGE AND ISLAMIC IDENTITY

Research problem: The problem of this research is how many people of this age feel about the reluctance of the Arabic language and the exaggeration of interest in other languages at the expense of the Koran language. Therefore, many people have directed their children to learn English. The other, at the expense of the Arabic language and talking to some scholars about the Arabic language and the relationship between Islamic identity, some say that Arabic is only a language of communication, that it lags behind other languages and that it is OK to change it to another. Here's a question: If Arabic is just an ordinary language for communication, how do we explain its great place in Islamic law?

Which led the researcher to write this research is the reluctance of the Arabic language of many people in this era, and exaggerated attention to other languages at the expense of the language of the Koran ,we find that some colleges have adopted English as the language of study, and most people now direct their children to study other languages at the expense of Arabic. The research confirmed the status of the Arabic language in Islamic law, and the evidence of the greatness of this status in these words of Almighty:"A Book whose verses have been detailed, an Arabic Qur'an for a people who know" (Fussilat 3)

Research methodology: The researcher used a descriptive analytical approach, the appropriate method for this research. Because the phenomenon and the scientific problem, made the definition in a scientific way. Subsequently, the researcher finally reached logical interpretations and evidence that gave him the ability to develop appropriate solutions to the problem.

Research Structure: The researcher divided this article in two: an introduction and three titles. The first is to talk about the Arabic language and its status in Islamic law. The second is about the Arabic language and the identity of the Islamic nation. The third is the most important solution for the advancement of the Arabic language.

This research is of great importance, because it concerns an important thing that touches the Muslim in his Islamic identity, which is the Arabic language, through which he understands the Koran and worships Allah, it is the language of religion, civilization, science and culture.

The link between Arabic and the source of Islam, the first book of Allah, made it closely related to the Islamic identity, it is the language of thought and doctrine, we can understand religion, and realize its purposes only through it. The research suggested some solutions to restore the leadership of this language, including: Supporting the Arabic language, to be the language of some modern sciences of medicine, engineering and others, by translating such sciences in Arabic. The Arab and Islamic nation should spread the Arabic language throughout the world by all available means.

Top search results:

1. Arabic is of great importance in Islamic law.
- 2 - Arabic was one of the most important languages for people in the time of the renaissance of the Islamic nation.
3. Arabic is one of the pillars of Islamic identity.
4. One of the reasons for the rise of the West was the translation of science and philosophy from Arabic into Latin.
5. The most important supporter of the Arabic language in the modern era is the translation of sciences from other languages into Arabic.

İMAM SERAHSÎ'NİN AZINLIK HAKLARINA BAKIŞI*

Araştırma Makalesi

Mustafa Kelebek**

Makale Geliş: 03.12.2019

Makale Kabul: 25.12.2019

Öz

İslam hukuku açısından ülkeler (dâr), Dâru'l-İslâm ve Dâru'l-küfr olarak ikiye ayrılır. Bu ayırım, bir aşağılama adına değil, var olan sosyal realiteyi kabul etmek adına kavramsallaştırılmış bir ifadedir.

Dâru'l-İslam vatandaşları, Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşur. Her iki grubu da “aslî” vatandaşlık hakkına sahiptir. Gayrimüslim vatandaş için, küçümseyici, incitici “azınlık” deyimini yerine, “zimmî” ve “müste'men” ifadeleri kullanılır.

Zimmî, sözleşme gereği vatandaşlık hakkı kazanan ve her türlü hakları Dâru'l-İslam tarafından garanti edilen vatandaş demektir. Müste'men ise, kendisine eman (güvence) verilen yabancı demektir. İslam hukukunda gerek *zimmî*, gerekse *müste'men*, dînî ve hukukî bütün haklara sahiptir. Onlara, hukukî özerklik verilmiştir. İslam'a ters düşse bile, kendileri için meşru olan iç hukuklarını serbestçe kullanabilirler.

İmam Serahsî (483/1090), Buhara meşâyih geleneği çevresinde İmam Mâtürîdî (332/944) ekolüne bağlı büyük bir İslam hukukçusudur. Serahsî,

---

* Bu makalede ele alınan konu, yazarın daha önce kaleme aldığı “İslam Hukukunda Azınlık Hakları ve İmam Serahsî'nin Azınlık Haklarına Bakışı” (Sofya Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı, 2010, sayı:2, s.106-171) isimli çalışmanın gözden geçirilerek yeniden yazılmış halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arapça Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, mustafa.kelebek@neu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8857-6431

Atıf için; Mustafa Kelebek, “İmam Serahsî'nin Azınlık Haklarına Bakışı”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 2 (2019): 257-286, DOI: <https://doi.org/10.32955/neu.ilaf.2019.5.2.04>

azınlık hakları din ve vicdan özgürlüğü konusunda, günümüz insanlığına ışık tutan şaheser bir hukuk ilkesine imza atmıştır. Zimmî kadın veya erkek bir vatandaş İslama girmeye zorlansa, İmam Serahsi'ye göre bu kabul edilmez. Bu onun din ve vicdan özgürlüğüne baskı sayılır. Böyle bir baskıya maruz kalan zimmînin kendi dininde kalması emredilir. Zira bu zimmî, İslam İdaresinin koruması altındadır ve kendisine dini inanç ve özgürlük hakkı tanınmıştır. Kimse onu İslam'ı kabul etmeye zorlayamaz. Ancak kendi isteği ile Müslüman olmayı kabul ederse, bu onun din ve vicdan özgürlüğü olarak kabul edilir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Zimmî, Müste'men, İnsan hakları, Azınlık hakları, Medine vesikası.

Abstract

Imam Serahsi's View on Minority Rights

In terms of Islamic law, countries (dar) are divided into two as Darul-Islam and Darul-kufr. This distinction is conceptualized to accept the existing social reality, not to humiliation.

The citizens of Darul-Islam are Muslims and non-Muslims. Both groups are entitled to citizenship. For the non-Muslim citizen, instead of the derogatory and offensive minority, the expressions of zimmî and müste'men are used.

Zimmî means a citizen who is entitled to citizenship under the contract and whose rights are guaranteed by Darul-Islam. The müste'men means a foreigner who is assured. In Islamic law, it has all rights, both religious and legal. They were given legal autonomy. Even if they contradict Islam, they can freely use their legitimate domestic law.

Imam Serahsî (483/1090) is a great Islamic jurist attached to the school of Imam Maturidî (332/944) around the Bukhara sheikhs tradition. Serahsi has signed a masterpiece of law on minority rights, freedom of religion and conscience, which sheds light on today's humanity. According to Imam Serahsi, if a citizen of Zimmî is forced to enter Islam, this will not be accepted. This is a pressure on his freedom of religion and conscience. Zimmî who is subjected to such pressure is ordered to remain in his

religion. This zimmî is under the protection of the Islamic Administration and has been given the right to religious belief and freedom. No one can force him to accept Islam. But if he voluntarily agrees to become a Muslim, it is considered his freedom of religion and conscience.

Key Words: Islamic Law, Zımmi, Muste'men, Human Rights, Minority Rights, The Constitution of Medina.

GİRİŞ

İslam Hukukunda, İslamî hükümlerin uygulandığı ülkeye, “*Dârulislâm*” denir. Dârulislamda yaşayan halk, iki ana kütleyle ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, Müslüman vatandaşlar, ikincisi ise gayrimüslim vatandaşlardır. Gerek Müslümanlar, gerekse gayrimüslimlerin muhtelif etnik yapıya sahip olmaları, hukuki haklarını kullanmalarını etkilemez. Bütün Müslüman kitle aynı hukuki statüye, bütün gayrimüslimler de kendi iç hukuklarının gereğini yerine getirme hakkına sahiptirler. Gayrimüslimlerden her cemaat, her toplum, sahip olduğu dini inanç ve hukuki kuralları uygulama hakkına sahiptir.

Makale, Dârulislamdaki gayrimüslimlerin, İslam Hukuku açısından sahip oldukları hak ve özgürlüklere, dînî inanç ve ritüellerine, hukukî ve kazâî haklarının neler olduğuna cevap ararken, İslam Hukukunun önde gelen temsilcilerinden Hanefî Fakîh Karahanlı İmam Serahsî (483/1090)'nin “*azınlık hukuku*” alanındaki çözümlerini belirlemeye çalışmaktadır.

Hukuk, beşeri hayatın düzenlenmesinde önemli bir realite ve kurallar bütünüdür. Bu yönüyle İslam Hukuku ile diğer hukuk sistemleri ortak pransiplere sahiptir. Bununla beraber teknik açıdan İslam Hukuku diğer hukuk sistemlerinden ciddi farklılıklar arzeder.

İslam Hukukunun konuları “kitâb”, kitablar da “bâb” şeklinde tensik edilmiştir. Ana hatlarıyla altmış ana konuya sahip olan İslam hukuku, kitâbu’l-ibâdât ile başlayıp, kitâbu’l-bey’ (borçlar hukuku), Kitâbu’n-nikâh (aile hukuku) ile devam eder ve Kitâbu’s-siyer (devletlerarası ilişkiler) konularıyla son bulur. İslam hukuku konularını modern hukuk sistematğine göre düzenleyen hukuk araştırmacıları da vardır. Buna göre İslam hukuku, Âmme Hukuku (a. devlet ve anayasa hukuku, b. idare hukuku, c. devletlerarası hukuk, d. ceza hukuku) ve Özel Hukuk (a- şahıs hukuku, b- aile hukuku, c. miras hukuku, d. borçlar hukuku, e. ticaret hukuku, f. eşya hukuku).¹ Olmak üzere iki kısma ayrılır. Günümüz Batı hukuk anlayışı, üç değer sistemine dayalı olarak, “demokrasi”, “insan hakları” ve “serbest piyasa ekonomisi” şeklinde özetlenebilir.² Ancak, tevhidi uyumdan uzak bir egoizm, beşeri çatışmaları durdurabilmiş değildir. Bunun da temel sebepleri arasında, insanlığın çifte standardı bir türlü bırakamamış olması zikredilebilir. İnsanlığın yeni bir tecrübe ve doğru bir insan hakları duygusuna bürünmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

İslam hukuku, kaynağının vahiy olması itibariyle, “Rabbu’l-âlemîn” olan Allah’ın kullarına lütfu gereği emrettiği hükümlerin tanzim ettiği bir toplum düzenini öngörür. Buna karşılık diğer hukuk

¹-. Davutoğlu, Ahmet, “İnsan Hakları Kavramının Zihniyet Boyutu ve Siyasi Kullanımı”, *Demokratik Hukuk Devletinde Temel Hak ve Hürriyetler*, İlim Yayma Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1997, s. 99-100; Keskiöğlu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Müftüoğlu Yayınları, Ankara 1969, s. 3-7; Eskicioğlu, Osman, *İslam hukuku Açısından hukuk ve İnsan hakları*, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1996, s.131.

²-. Ebu Ubeyd, *Kitabu’l-Emval*, Kahire, 1968, s. 137; Buhari, *Tarîhu’l-Kebîr*, Beyrut, ty, V, 269; Behakî, *es-Sünenu’l-Kübra*, Beyrut, 1994, X, 41; Münâvî, *Feydu’l-Kadîr*, Mısır, 1938, VI, 380.

sistemleri, özellikle Batı hukuku, akli yetilere göre toplumlar tarafından konulmuş kurallar şeklinde özetlenebilir.

İmam Serahsî, İslam hukukuna bağlı bir fakih olarak azınlık haklarına ait kuralları düzenlemiş ve Hanefî ekolünü esas almıştır.

1.1 Araştırmanın Kaynakları ve Önemi

Makale, “*İslam Hukukunda Azınlık Kavramı*” gibi bir hukuk probleminin çözümünde İmam Serahsî'nin yaklaşımını ele almaktadır.

İslam Hukuku dışında gelişen azınlık hukuku ile İslam'ın getirdiği hukuki statü, birbirinden farklı bir özellik göstermektedir. İslam Hukuku, vatandaşlarını dini inanç ve kültür farklılığı üzerine hak sahibi kılmış ve herkesin hakkını serbestçe kullanmasını en üst düzey koruma seviyesinde garanti etmiştir. Toplumların hak ve hukukları birbirine zıt olsa bile devlet garantisi altında hayat hakkına sahiptir. Diğer hukuk sistemleri, bütün vatandaşları hâkim gücün belirlediği hukuki statüyü izlemeye zorlamaktadır. Sadece devletin bütün vatandaşları için öngördüğü ve tek hukuk sisteminin elverdiği ölçüler içinde azınlıklara özel bazı ayrıcalıklar tanımaktadır. Durum böyle olunca, çoğu kez, azınlık statüsüne tabi olan cemaat, şahsi, dini, kültürel, sosyal, hukuki haklarını kullanamamakta ve mağdur olmaktadır.

Araştırmada, Hukuk Tarihinde önemli konuma sahip olan “*Medine Vesîkasi*” başta olmak üzere, İmam Serahsî (483/1090)'nin **Mebhut**'u, İbn Kayyim el-Cevziyye (728/1328)'nin “*Ahkâmu Ehli'z-Zimme*” adlı eseri ile Zeydan'ın, “*Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-*

“Müste'menîn” adlı eseri, Hayrettin Karaman, Mehmet Akif Aydın gibi çağdaş İslam Hukuku Araştırmacılarının telifleri esas alındı.

Ayrıca, günümüzde **“insan hakları”**, **“azınlık”** ve **“azınlık hakları”** üzerine düzenlenen ulusal ve uluslararası protokollere atıfta bulunuldu.³

³- Bilge, Necip, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara 1987; Mecelle; Keskiöglü, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Müftüoğlu Yayınları, Ankara, 1969; Türkkiye Ataöv, “Azınlıklar Üzerine Bazı Düşünceler”, *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (Ocak Aralık 1987), XLII; <http://www.scribd.com/doc/4658738>, (20.01.010 güncellemesi); Armağan, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, DİB Yayınları, Ankara, 1987; Okan Gümüş, Aziz Sevi, *Ansiklopedik Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Ankara: Polat Yayınları, 1996. s.209. Jennifer Jackson Preece, *Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus Devlet Sistemi*, (çvr: Ayşegül Demir, İstanbul, Donkişot Yayınları, 2001; *İslam Peygamberi*, (çvr. Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul, 1991; Hamidullah, Muhammed, *Mecmûatu'l-Vsâiki's-Siyasiyyeli'l-Ahdi'n-Nebevî ve 'l-Hilâfeti'r-Râside*, Beyrut, 1987; Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuku*; İnel, Ahmet, “Totalitarizm, Medine Vesikası ve Özgürlük”, *Birikim Dergisi*, Mayıs-1992, sayı: 37; Wellhausen, J., *Skizzen und vorarbeiten*, Berlin, 1899, IV; Caetani, L, *Annali Milano/ İslam Tarihi*, 1903, (çvr. Hüseyin Cahit), İstanbul, 1924, I; Wensinck, A.J., *Muhammed en de Joden te Medina*, Leyden, 1908; Buhl, F., *Das Leben Muhammeds*, Leipzig, 1930, Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of Islam*, Baltimore, 1955; Müller, A., *Der İslam in Morgen und Abendland*, I; Ranke, Weltgeschichte, V; Grimme, *Muhammed I*; Hamidullah, Muhammed, *Mecmâatu'l-Vsâiki's-Siyasiyyeli'l-Ahdi'n-Nebevî ve 'l-Hilâfeti'r-Râside*, Beyrut, 1987; Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuku*; İnel, Ahmet, “Totalitarizm, Medine Vesikası ve Özgürlük”, *Birikim Dergisi*, Mayıs-1992, sayı: 37; Kelebek, Mustafa, “İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası”, *CÜ FD (Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, sayı:4, Sivas, 2000; Wellhausen, J., *Skizzen und vorarbeiten*, Berlin, 1899, IV; Caetani, L, *Annali Milano/ İslam Tarihi*, 1903, (çvr. Hüseyin Cahit), İstanbul, 1924; Wensinck, A.J., *Muhammed en de Joden te Medina*, Leyden, 1908; Buhl, F., *Das Leben Muhammeds*, Leipzig, 1930, Majid Khadduri, *War and Peace in the Law of İslam*, Baltimore, 1955; Müller, A., *Der İslam in Morgen und Abendland*, I; Osmanlılarda Millet Sistemi”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX; Eryılmaz, “Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi”; Bozkurt, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu”; Eroğlu, “Osmanlı Devletinde Yahudiler”; Karataş, Ali İhsan, “*Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı (Bursa Örneği)*”; Karal, nver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943; Yazıcı, Nesimi, “Osmanlılarda bir arada Yaşama Tecrübesi ve Dini Müsamaha Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Uluslar arası Avrupa Birliği Şurası II*, DİB Yayınları, Ankara 2000; Cilacı, Osman, *Müslüman Hıristiyan Diyalogu ve Ülkemizde slâm'ın Hoşgörüsü*, Diyanet İlmî

1.2. Serahsî'nin Yetiştığı Hukuki Çevre

Hukuk, sosyal varlık olan insanın, kendisiyle diğer kişiler arasındaki münasebetleri düzenleyen kurallardır. Bu kuralların kaynağı, tarihi süreç içinde değişkenlik arz etmiştir. Mesela, Roma hukuk sisteminde, imparator, rahipler sınıfı ve senato gibi üçlü bir erk hukukun kaynağı iken, İslamda, ilahi otoritenin koyduğu hükümlerdir. Bu hükümlerin nihai örneği ise İslami hükümlerdir.

Serahsî (483/1090), Buhara geleneğine bağlı bir fakihdir. Mutezile, Mürcie ve Şîa gibi akımlardan farklı olarak, Sünnî ve Matürîdî bir anlayışa sahip olarak yetişmiştir. İmam Ebu Hanife (150/767), Hanefî Mezhebinin önde gelen müçtehitlerinden İmam Ebu Yusuf (182/798) ve İmam Muhammed (189/805) tarafından tedvin edilen fikhî kaynakları esas almıştır.

Malum bu kaynaklar, İmam Malik (179/795), İmam Şafîî (205/820) ve İmam Ahmed b. Hanbel (245/860) tarafından tedvin edilen ameli hükümlere paralel bir anlayışa sahip olmakla beraber, bazı farklılıklar arz eder. Yıllar boyu, telif edilen eserler, tesis edilen

---

Dergisi, cilt: 33, sayı: 3; Akman, Mehmet, “Kilise ve Havraların İslam-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri”, *LAM Araştırma Dergisi*, cilt: 1, sayı: 2, İstanbul, 1996; Aryeh Shmuelevitz, *The Jews of the Otoman Empire in the Late 15th And 16th Centuries*, Leiden, 1984, s. 20-21; Gülerüz, Naim, *Türk Yahudileri Tarihi I*, İstanbul, 1993; Ahmet Refik, *Onikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı (1689-1786)*, İstanbul, 1988; *Külliyyât-ı Kavânin*, cilt: 2, no: 3991; cilt: 3, no: 3992; Kenanoğlu, M. Macit, *Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek*, İstanbul, 2004; Ercan, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimata Kadar Sosyal, Ekonomik ve hukuki Durumları*, Ankara, 2001; Bozkurt, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara, 1996. Ayrıca, Sofya'daki Bulgaristan Milli Kütüphanesi'nde mevcut Osmanlıca arşivler arasında, hassaten, (251-A) kayıtlarında, Osmanlı-Gayrimüslim ilişkilerine yer verilirken ne denli insani davranış ve kolaylaştırıcı azınlık haklarına rastlamak mümkündür. (bk. Bimark, İsmet (Devlet Arşivleri Genel Müdürü ve Proje Yöneticisi), “*Bulgaristandaki Osmanlı Evrakı*”, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, nu: 17, Ankara 1994).

ortak yürüyüş ile asırlar içinde genel kabule mazhar bir hukuki tevhid ortamı oluşturulmuştur.

İşte Serahsî, ameli mezhepler arasındaki bu ortak Sünnî hukuk geleneğinin Buharaya bağlı Hanefî temsilcisi olarak yetişmiş büyük bir hukuk bilginidir. Varlık âlemine bakışı, diğer müctehidler gibi, âlemlerin Rabbi olan Allah'ın insanlığın dünya ve ukba saadetini temin etmek üzere gönderdiği elçilerinin sonuncusu olan Rasulüllâh (632)'in tebliğ ettiği itikadi, ameli ve ahlaki ilkelere mutabıktır. Ona göre de Allah, vâcib'l-vücûddur, yegâne Rubûbiyyet hakkı, yani yarattığı evreni bütün boyutlarıyla her an ve her halde idare ve denetleme hakkı Allah'a aittir. İnsan, yeryüzünün imarından sorumlu, fesadı önlemek, sulhu sağlamakla mükellef, Kitap ve Sünnet ışığında bir dünya düzeni kurmakla görevli varlıktır.⁴ İnsanın bu manada taşıdığı değeri yeniden keşfetmesine ihtiyaç vardır.⁵ Mülk Allah'ındır ve mülkü belli bir ahenk içinde dilediğine verir.⁶ İnsanlığın hayata tutunması için önce âlemler yaratılmıştır. Âlemlerin tabii bir hayat süreci ve fiziki kanunu vardır. Bu kanunlar hiçbir din, dil, ırk farkı gözetilmeksizin bütün evrendeki mahlûkata eşit olarak amade kılınmıştır.⁷ Bu kanunları koyan, yaratan, vaktini belirleyen, sınırlar koyan, hayatiyetini değiştiren, sona erdiren Âlemlerin

⁴- Ahzab, 33/72; Eskicioğlu, Osman, *İİslam Hukuku Açısından Hukuk ve insan hakları*, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1996, s. 272-273. (nitekim İmam Ebu Yusuf, Müslümanı tanımlarken; *şartlar ne olursa olsun İİslami Hükümleri ayakta tutma çabası içinde olan... (elmüslim, mültezimu ahk'mi'l-İslâm haysü mâ kân)* ifadesini kullanmıştır.

⁵- Eskicioğlu, s.157.

⁶- Bakara, 2/251; Al-i Imran, 3/26; Yusuf, 12/101. ⁵ Zariyat, 51/56.

⁷- Bakara, 2/107; Al-i Imran, 3/26, 189; Maide, 5/17-18, 40; A'raf, 7/157; Tevbe, 9/116; Nur, 24/42; Furkan, 25/2; Fatır, 35/13; Zümer, 39/6, 44; Ğafir, 40/16; Şura, 42/49; Zuhruf, 43/85; Casiye, 45/27; Hadid, 57/2, 5; Teğâbün, 64/1; Mülk, 67/1; Bürûc, 85/9.

Rabbidir. Ona sonsuz minnet ve övgü duyulması gerekir.⁸ Dünyada hiçbir şey abes yaratılmamış⁹ ve insan başıboş bırakılmamıştır.

İnsanlığın farklı kavim ve ümmetler olarak yaratılması; Allah'ın bir lütfu olup birbirleriyle tanışmalarını ve dayanışmalarını deneyerek uygulamaya koymaları içindir. Dünya hayatında takva üzere (yasal çerçevede) yaşayanların kurtuluşlarını müjdelemek için farklı kimlikli ve çok uluslu bir insan kitlesi yaratılmıştır.¹⁰ Allah dileseydi bütün insanları bir tek ümmet (tek toplumlu insani birlik) olarak yaratabilirdi.¹¹

Serahsî, bu ilkeler istikametinde bir hukuk anlayışının temsilcisi olarak, azınlık haklarına da bu ilkeler ışığında çözüm önermiştir. Ancak, belirtelim ki, Serahsî, dârulislâma bağlı olarak yaşayan ve ciddi bir vatandaşlık farklılığına sahip olan gayrimüslimlere, “azınlık” gözüyle bakmaz. İslam hukukunun, kamusal yapısına uygun olarak görüş beyan eder, onların hak ve vecibelerini bu açıdan düzenler, bu konuda İslam hukuku ıstılahlarını kullanır.

1.3. Çağdaş Düşünürler ve Serahsî ile Mütearız Görüşleri

İngiliz şarkiyatçı Sir William Jones (1794)'ın İslam hukukunun çağdaş sisteme cevap veremediğine ilişkin beyanları,¹² Yahudi asıllı Macar şarkiyatçısı Ignaz Golziher (1921) ve Josep Schahct (1961) gibi oryantalist araştırmacılar daima İslam hukukunun çağdaş olamayacağı izlenimi veren açıklamalar

⁸- Fatiha, 1/1; Teğâbün, 64/1.

⁹- Müminun, 23/115.

¹⁰- Hucurat, 49/13.

¹¹- Maide, 5/48; Yunus, 22/99.

¹²- Wael b. Hallaq, *İslam Hukukuna Giriş*, (çvr. Necmettin KIZILKAYA), Pınar yayınları, İstanbul 2018, s.51.

yapmışlardır. Buna karşılık, Müslüman İslam araştırmacıları da, “İslamî tecdîd” fikrine meyletmişler, İslâmın çağdaş bir özelliğe sahip olduğunu vurgulamışlardır. Yer yer İslam hukukunun genel yapısına aykırı düşünenler bile çıkmıştır.

İmam Serahsî'nin fıkıh anlayışına mutabık düşünen veya oryantalist etkilerle farklı görüşleri de bulunan bazı örnekler üzerinde durulabilir.

Çağdaş İslam düşünürleri genelde, İslam Toplumu için Kur'an-ı Kerimi beşeri hayatta fonksiyonel bir işleve sahip en üst disiplin kabul ederler.¹³ Osmanlı Yönetiminin Balkanlardaki beyinlerinden olan İdare ve Bilim Adamı Ahmed Cevdet Paşa (1895), Kur'an bağlamında müdevven İslam Hukukunun, Batı hukuk sistemine öncülük edecek kadar kudretli olduğunu kabul eder. Onun çabalarıyla tedvin olunan ve İslam Borçlar Hukukunun önemli bir kanunnamesi olan Mecelle, Cevdet Paşayı düşüncesinde haklı çıkaran önemli bir denemedir.¹⁴ Arap Yarımadası düşünürlerinden, Muhammed Abduvahhab'ın düşünce temelinde de Kur'an'a bağlı bir hayat tarzı anlayışı vardır.¹⁵

Seyyid Cemalüddin Afğânî, sömürge ve sosyal baskılara, Kur'an öncülüğünde direnilebileceğini,¹⁶ Muhammed Abduh, Müslüman aklın taklitten kurtularak, Kur'an öncülüğünde hayatın

¹³- Bakara, 2/143; Âl-i İmrân, 3/110; Rûm, 30/30; Ubeyd, Mansur er-Râfî, “*el-İslamu ve Mevkıfuhû mine'l-Unfı ve't-Tetarrufı ve'l- irhâb*”, Mısır, 1987, s. 101; Temel, Ali Rıza, “*İslamda ve Batıda İnsan Hak ve Hürriyetleri*”, İstanbul 1995, s. 14-15.

¹⁴- GÖZÜBENLİ, Beşir, “*Türk Hukuk Tarihinde Kanunlaştırma Faaliyetleri ve Mecelle*”; Ahmet Cevdet Paşa, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara, 1997, s. 285-299.

¹⁵- Karadavi, Yusuf, “*Fıkhu'l-Evleviyyat/Öncelikler Fıkhi*”, (çvr. Abdullah Kahraman), İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 293

¹⁶- Karadavi, s. 294.

yeniden algılanmasını ileri sürer. Hasan el-Benna, Müslümanların Kur'an öncülüğünde birlik olmalarını savunur. Seyyid Kutup, Müminin hayatının bütünüyle Kur'an ahkâmına göre düzenlenmesini, kurtuluşun yegâne teminatı olarak görür. Muhammed Ğazâlî, yolumuzu aydınlatmak ve çağın buhranlarına karşı direnmek için tek çözümün Kur'an ve Sünnet ışığında hayatımızı aydınlatmamız gerektiğini anlatır.¹⁷

Balkanlardan İstanbul'a göç eden bir ailenin evladı olan ve bağımsızlık mücadelesinin sembol şairi Mehmet Akif Ersoy da, "*Doğrudan doğruya Kur'an'dan alarak ilhamı, asrın idrakine söyletmeliyiz İslamı*", derken aynı gerçeği ifade eder.¹⁸ Bediuzzaman Merhum da bütün eserlerinde iman-ı kâmil sahibi olmanın Kur'an ve Sünnete bağlılıktan geçtiğini anlatır.

Çağdaş İslam Toplumunun oluşmasına katkı sağlayan bazı Müslüman Bilim Adamı ve Düşünürleri de Kur'an rehberliğinde tanzim edilen bir hayatı esas kabul ederler. Bunlar arasında, Mevdudi (1979),¹⁹ İsmail Raci Faruki (1986),²⁰ Fazlurrahman (1988),²¹ Muhammed Hamidullah (2002),²² Muhammed Arkun,²³ Malay İslam

¹⁷- Karadavi, s. 294-316.

¹⁸- Ersoy, Mehmet Akif, "*Safâhat*".

¹⁹- Mevdudi, Ebu'l-A'la, "*Tefhîmu 'Kur'an*", Lahor 1991, I, 25.

²⁰- Karadaş, s. 136.

²¹- Fazlurrahman, "*İİslamisation of knowlodge*", AJISS, V/1, 1988, s. 8; "*Islam and the Study of Religion*", Approaches to İslam in Religiaus, Stadies, s. 199.

²²- *İslamda Devlet dairesi*", (çvr. Kemal Kuşçu), İstanbul 1963, s. 7; "*İslam Fıkhı ve Roma Hukuku*", (çvr. Kemal Kuşçu), İstanbul 1964, s. 7-22; "*İslam Hukuku Etüdüleri*", s. 229-240; Hamidullah, Muhammed, "*Le Saint Coran*", Brentwod 1989; Karadaş, s. 152.

²³- Arkoun, Muhammed, "*Târîhiyyetu'l-Fikri'l-A'rabî*", (çvr. Haşim Salih), el-Merkezu's-Sakâfî, Beyrut 1966, s. 40; "*el-Fikru'l- İslâmî Nakdun ve'ctihâdun*", (çvr. Haşim Salih), Dârû's-Sakâfî, Beyrut 1992, s. 89-90; "*İâdetu'l- i'tibâr ile'l-Fikri'd-Dînî*", I-II, (Röportaj: Haşim Salih), el-Kermil, sayı: 34-35, Kahire, 1989-1990, II, 37; "*el- İslam ve'l-Hadâse*", s. 323; Karadaş, s. 166-169.

Kültür Havzasının önemli temsilcisi Seyyid Muhammed Nakîb el-Attas,²⁴ İranlı Düşünür Seyyid Hüseyin Nasr,²⁵ ile Hasen Hanefi Haseneyn,²⁶ Nasr Hamid Ebu Zeyd²⁷ Hüseyin Atay,²⁸ Hayrettin Karaman²⁹ ve Bekir Topaloğlu³⁰ gibi bilginlerin adı bu bağlamda zikredilebilir.

Necip Fazıl öncülüğünde yetişen, Sezai Karakoç, Nuri Pakdil, Akif İnan, Erdem Beyazıt, Rasim Özdenören tarafından devam ettirilen Anadolu Müslüman düşünürlerinin çağrılarının özü de, Kur'an'a bağlılıktan geçer.

Avrupa'nın göbeğinde azınlık halinde ve ağır baskı altında yaşayan bir Müslüman Toplumunu, Bosna-Hersekliileri, azınlık halinden hâkim toplum haline getiren, baskılara boyun eğmeyen, özgürlük savaşçısı, Müslüman Düşünür, Adil Yönetici, Bilge İnsan, Aliya İzzetbegoviç'i saygıyla anmak isteriz. O da toplumuna, Kur'an eksenli bir dünya hayatı önerirken barışı ve özgürlüğü tavsiye etmektedir.³¹ O, çağdaş dünyanın hak ve özgürlüklere katkı sağlayan yöneticilerine olan minnetini açıkça dile getirir.³² Hangi düzeyde

²⁴- el-Attas, Seyyid Muhammed Nakib, “*İİslam and Secularism*”, Kuala Lumpur 1978, s. 1–13, 127–128; Karadaş, s. 193.

²⁵ Nasr, Seyyid Hüseyin, “*Three Muslim Sages/Üç Müslüman Bilge*”, (çvr. Ali Ünal), İstanbul 1985; “*Idealse and Realities/ İİslam: dealler gerçekler*”, (çvr. Ahmet Özel), İstanbul 1985; “*Knowloge and the Sacred*”; Karadaş, s. 211-213.

²⁶- Hanefi, Hasen Haseneyn, “*Kadâyâ Muâsıra*”, Dârü't-Tenvîr, Beyrut 1983; , “*Kadâyâ Felsefiyye*”, Kahire ty, s. 539.

²⁷- Ebu Zeyd, Nasr Hamid, “*el- tticâhu 'l-Aklî fi 't-Tefsîr-Dirase fi Kadıyyeti 'l-Mecaz Inde 'l-Mu 'tezile*”, Beyrut 1982, s. 7; “*el-Hutâbât ve 't-Te 'vil*”, s. 265; Karadaş, s. 248.

²⁸- Atay, Hüseyin, “*İİslamı Yeniden Anlama*”, Ankara, 2001, s. 17, 47, 56, 88.

²⁹- Karaman, Hayrettin, “*Hayatımızdaki İİslam*”, İstanbul 2002, s. 257.

³⁰- Karadaş, s. 350.

³¹- İzzetbegoviç, Aliya, “*Konuşmalar*”, (çvr. Fatmanur Altun-Rıfat Ahmetoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s. 99, 108-109; “*Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar*”, (çvr. Hasan Tuncay Başoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2005, s. 4.

³²- İzzetbegoviç, “*Konuşmalar*”, s. 143.

olursa olsun, insanlığı küçümseyen, insan haklarını dağıtırken bazı bölge toplumlarını hiçe sayan ve sadece kendi dar kalıbı içinde hak arayan çifte standart sahibi düşünürlerin düşünce tarzlarını şiddetle reddeder.³³

Gençlik yıllarında, bizzat yaşadığı ayrımcılığı, komünistlerin ülke vatandaşları arasında uyguladıkları kast sistemini eleştirir.³⁴

Kutsal Kitap olarak saygıyla ayetleri önünde eğildiği Kur'ana önem verdiği gibi³⁵ aklî verilerini de ön planda tutar.³⁶

2. SERAHSÎ'DE AZINLIK HAKLARI VE İNSAN

Azınlık deyimini, Batı hukukunda, bir kamu hukuk terimi olarak kullanılmaktadır. Çoğukez, hâkim kitle tarafından hakkı gasbedilen bir nüfus yoğunluğunu anımsatmaktadır. Çağdaş hukuk sistemindeki “ülke” kavramı ile İslam Hukukunda “dâr” kavramı arasında sistem farklılığı vardır. Çağdaş hukuk sistemlerinde, ülkenin bir “aslı” vatandaşı bir de ülkenin normal vatandaşlık statüsünden farklı haklara sahip, -adeta bir alt sınıf diyebileceğimiz- “ikincil” vatandaş vardır. Bu kesim, bütün haklarını ülkenin asıl vatandaşlarının getirdiği sınırlara göre kullanır. Ülkede “yerli” ve “yabancı” çağrışımlı iki vatandaş olup, birincilin tanıdığı kadar varlık gösterebilen bir ikincil grup hayat sürer. Bu ikincil gruba, Batı Hukuku sisteminde “azınlık” deyimini kullanılır.

İslam Hukuku, ülkeleri (dâr), Dâru'l-İslâm ve Dâru'lküfr olarak ikiye ayırır. Yukarıda belirtildiği üzere bu ayırım, bir aşağılama

³³- İzzetbegoviç, “Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar”, s. 1-2.

³⁴- İzzetbegoviç, Aliya, “Tarihe Tanıklığım”, (çvr. Alev Erkilet-Ahmet Demirhan-Hanife Öz), Klasik Yayınları, İstanbul 2003, s. 26-27.

³⁵- İzzetbegoviç, “Tarihe Tanıklığım”, s. 538-539.

³⁶- İzzetbegoviç, “Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar”, s. 12.

adına değil, var olan sosyal realiteyi kabul etmek adına kavramsallaştırılmış bir ifadedir. Dâru'l-İslâmın iyi ilişkiler içinde olduğu ülkeye Dâru-s-sulh adı verilir ve bu ülkenin vatandaşlarına her türlü seyahat hakkı tanınır.

Dârulislam vatandaşları, Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşur. Her iki grub da “aslî” vatandaşlık hakkına sahiptir. Gayrimüslim vatandaş için, küçümseyici, incitici “azınlık” (minority) deyimini yerine, “zimmî” ve “müste'men” ifadeleri kullanılır.

Zimmî, sözleşme gereği vatandaşlık hakkı kazanan ve her türlü hakları Dârulislam (İslami Devleti) tarafından garanti edilen vatandaş demektir. Müste'men ise, kendisine eman (güvence) verilen yabancı demektir. İslam hukukunda gerek *zimmî*, gerekse *müste'men*, dînî ve hukukî bütün haklara sahiptir. Onlara, hukukî özerklik verilmiştir.

Serahsi, diğer İslam Hukukçularında olduğu üzere, gayrimüslimlerin de meşru hayat hakkı olduğunu kabul eder.³⁷

Ona göre bir gayrimüslim azınlık (*zimmî ehli*)³⁸ *müste'men* konumunda olsa dahi, insani hak ve özgürlüklere sahiptir. İkamet etme, barınma, yaşama, mülk edinme hakkına da sahiptir. Müslüman için geçerli olan bütün işlemler, azınlık için de, yani zimmî ve müste'men için de geçerlidir.³⁹

2.1. Dînî Hak ve Özgürlükler Alanındaki Görüşleri

Serahsi, Dinin kutsal mekânları olan mabetlerin dokunulmazlıklarının olduğunu kabul eder. Serahsi'ye göre Fetihden

³⁷- Serahsi, Mabsut, XIII, 137; Kâsânî, Bedâyi', VI, 280.

³⁸- Serasi buna İslam Hukukundaki orijinal deyim olan zimmî ve müste'men tabirlerini kullanır.

³⁹- Serahsi, Mabsut, XX, 24-28; XXIII, 121.

önce mevcut olan mabetler aynen devam eder. Sadece, cemaati kalmayanlar yine ibadethane olarak tahvil edilebilir. Ancak asla, baskıyla Hıristiyan cemaat mabetten uzaklaştırılmaz. İslami Dönemlerde gayrimüslimlerin yeni ibadet yeri açmalarını özel statülere bağlayan Serahsi, bu konudaki rivayetleri ileri sürerek cevaplandırır.⁴⁰

Serahsi, azınlık haklarından din ve vicdan özgürlüğü konusunda, günümüz insanlığına ışık tutan şaheser bir hukuk ilkesine imza atmaktadır. Ona göre, bir Müslüman bir harbiyi İslam'a girmeye zorlasa, o da İslam'a girse, bu hususta harbinin Müslümanlığı geçerli kabul edilir. Zira İslam Ülkesi harbiye bir garanti vermemiştir. Zaten harbi, İslam Ülkesine savaş açan düşman bir ülkenin kimliğini taşımaktadır. Müslüman olmakla, artık bu düşmanlığı sona erer. Ancak aynı baskı, zimmî azınlıktan bir vatandaşa yapılırsa, kadın veya erkek bir gayrimüslim vatandaş İslam'a girmeye zorlansa, o da bu baskı sebebiyle Müslüman olsa, İmam Serahsi'ye göre bu durum kabul edilmez. Zimmînin kendi dininde kalması emredilir. Zira zimmî, İslam İdaresinin koruması altındadır. Kimse onu İslam'ı kabul etmeye zorlayamaz.⁴¹ Ancak kendi isteği ile Müslüman olmayı kabul ederse, bu onun din ve vicdan özgürlüğü olarak kabul edilir.⁴²

⁴⁰- Serahsi, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, Kahire, 1958-1971, IV, 1528-1548. Türkçesi: "*İslam Devletler Hukuku*", İbrahim Sarımsık-Sait Şimşek, Konya 2001, IV, 95-1009.

⁴¹- İmam Serahsi'nin bu hukuk kuralını belirlediği İslami Hüküm, Kur'an ve Sünnet ile diğer delillere dayalı olup en azından, günümüzden 10 Asır önceden bu yana geçerli bir İslam Hukuku kuralıdır. Ne garip ve ne yazıktır ki, -sözüm ona – bazı yazarlar, ülkelerinde, Müslümanların Hıristiyanları zorla Müslüman yaptıklarını söyleme gibi bir cehalet örneği vermeye devam edebiliyorlar.

⁴²- Mabsut, XXIV, 57; XXV, 28-42.

İmam Serahsi, savaş ortamında Müslümanların, gayrimüslim din adamlarına asla dokunamayacaklarını, onları öldüremeyeceklerini, kiliseye sığınan insanlara işemeyeceklerini, mabetleri tahrif edemeyeceklerini, XXI. Asır insanlarına ışık tutacak olan İslam Hukukunun genel hükümleri çerçevesinde aynen kabul eder.

2.2. Ticaret ve Borçlar Hukuku Alanında Zimmî Hakları

Serahsi'ye göre gayrimüslim bir azınlık (zimmî olsun mste'men olsun) İslam Ülkesinde (Dârulislamda) mala kefil olabilir. Çünkü o, İslam Ülkesine can ve mal güvencesi verilerek kabul edilmiştir.⁴³

Hatta müste'men (pasaportlu ve ikamet izinli gayrimüslim), Dârulharb (İslam Ülkesinin savaş halinde olduğu bir ülke) vatandaşı olsa dahi, Serahsi'ye göre bu hakkı bakidir. Bütün ticari hakları bakidir. Bütün akitleri sahihtir (geçerlidir). Devletin koruması altındadır. Bu durum devletin adaleti ve bağımsızlığının, devlet oluşunun gereğidir.

Dahası, azınlık, Müslümanlara nisbetle bazı konularda daha fazla haklara sahiptir. Müslümana, alım satımı geçersiz olan bazı eşyaların ticareti, azınlık için serbesttir. Kendi iç hukuklarına göre meşru olduğu sürece, ticaretini serbestçe yapabilirler. Mesela, içki, domuz, domuz eti, meyte (besmelesiz kesilen ve ölmüş hayvan) gibi, Müslüman vatandaşlar arasında geçersiz olan, borç doğurmayan işlemler, azınlık için, yani, zimmî ve müste'men için geçerlidir.⁴⁴ Bu tür gıda maddeleri, sadece sağlık denetimine tabidir.

⁴³- Serahsi, Mebsut, XX, 33.

⁴⁴- Serahsi, Mebsut, XX, 24, 51.

Bu hususun, günümüz hukuk sistemlerinin yeniden incelemesi ve demokrasi sevdalısı insanlığın ibret alması gereken ileri düzeyde bir hak ve özgürlük örneği teşkil ettiği kanaatindeyiz.

Geçici ikameti olan azınlık (müste'men) dahi, ülkenin dilediği herhangi bir yerinde, ikamet edebileceği gibi mülk edinme hakkına da sahiptir. Serahsi'ye göre bu durum, İslam Hukuk kültüründeki çok dinli, çok dilli, çok kültürlü ve çok uluslu beşeri birlikteliğin gereğidir ve İslam bunu meşru bir hak kabul eder.⁴⁵

Bir zimmî veya müste'men, istediği yerden arazi alabileceği gibi, müzâraa (arazi sahibinin uzman çiftçi ile meyve ağaçları ve ekin üzerinde ortaklık anlaşması yapması) yoluyla ticari işlemler de yapabilir. Hatta ortağından dış ülke halkından birinin bulunması da caizdir. Serahsi, İmam Ebû Yûsuf'un daha dikkatli olduğuna, İslam Ülkesine zarar verecek işlere karşı teassüf (hakkın kötüye kullanılması) işlemine meydan verilmemesine özen gösterdiğine dikkat çeker.⁴⁶

Zimmînin, birisi üzerinde borç bulunduğu dair yaptığı tanıklığı kabul eder. Bu hususta, harbî ile zimmînin tanıklığı çelişse, zimmîyi harbîye tercih eder.⁴⁷

Bir Müslüman, zimmîye ait korunaklı ve nisap miktarı bir malı çalsa, bu hırsıza iade ve had cezası verir.⁴⁸

Zimmînin zimmîye yaptığı vasiyetin geçerli olduğunu, murislerin mûsâleh/ kendisine vasiyet edilen kişiyi, vasiyet miktarını almaktan men edemeyeceklerini beyan eder.⁴⁹

⁴⁵- Hucurat, 49/13; Serahsi, Mebsut, XXIII, 121.

⁴⁶- Serahsi, Mebsut, XXIII, 122-123.

⁴⁷- Serahsi, Mebsut, XXVI, 42-44.

⁴⁸- Serahsi, Mebsut, XXVI, 132.

Aynı zamanda zimmînin Müslüman için yaptığı vasiyeti geçerli sayar ve İmam Şafî'nin bu konudaki çekincesini zikreder.⁵⁰

Ona göre zimmînin Müslüman veya gayrimüslim üzerindeki vedia akdiyle verdiği her şey kendisine aittir. Hiç kimse el koyamaz.⁵¹

Bir Müslüman, başka bir müslümanın elindeki içkiyi dökse tazmin etmez. Çünkü mütekavvim bir mala zarar verilmemiştir. Ancak aynı kişi zimmîye ait içkileri itlaf etse, İmam Serahsi, İslam Hukukunun temel esaslarına uygun olarak bu zararın tazmin edilmesi gerektiğini söyler.⁵² Domuz eti de içki gibidir. Çünkü bizim hukukumuzda mal olmayan domuz, Hıristiyan hukukunda maldır.⁵³

Bir Müslüman, zimmî ile ortak şirket kursa ve birbirleri adına işlem yapmaya yetkili olsalar, İmam Serahsi, müslümanın içki ve domuz eti gibi müslümana haram olan ve hukuken geçersiz olan işlemleri aynen geçersiz sayar. Zira ona göre, müslümanın müdâhil olduğu her konu İslam Hukuku tarafından meşru olmalıdır.⁵⁴

Zimmî, müslümanı ücret karşılığında meşru bir işte çalıştırabilir.⁵⁵

Zimmî, müslümana vekâlet verebileceği gibi, Müslüman da zimmîyi herhangi bir konuda kendine vekil tayin edebilir.⁵⁶

⁴⁹- Serahsi, Mebcut, XXVI, 25.

⁵⁰- Serahsi, Mebcut, XXVI, 95.

⁵¹- Serahsi, Mebcut, X, 68-69. Bu konuda, bazı ülkelerdeki vakıf mallarının hukuk dışı işlemlerle asıl sahipleri olan Müslümanların ellerinden çıkartılmasını, insani değerlerle telif etmek mümkün değildir.

⁵²- Serahsi, Mebcut, XI, 53.

⁵³- Serahsi, Mebcut, XI, 102; XII, 104.

⁵⁴- Serahsi, Mebcut, XI, 197.

⁵⁵- Serahsi, Mebcut, XVI, 56.

⁵⁶- Serahsi, Mebcut, XIX., 8-9.

2.3. Medeni Haklar Alanındaki Görüşleri

İmam Serahsi, zimmîlerin medeni haklarını kullanmada Müslümanlar gibi olduklarını dilediklerinde İslam hukukuna göre muamele edebileceklerini kabul eder.⁵⁷

İmam Serahsi, İslam Ülkesinde yaşayan gayrimüslim vatandaşların kendi iç hukuklarına ve dini inanç esaslarına göre özgürce işlem yapmalarını esasta kabul eder. Mesela, veled-i zinanın nesebini kendi hukuklarında sahih sayıldığı için kabul eder.⁵⁸

Dâruislama eman ile gelmiş bir müste'men, zimmî bir kadınla evlense, bu evlilik sayesinde zimmet ehli olmaz. Yine müste'men olarak kalır.⁵⁹ Burada Serahsi, medeni haklardan faydalanma hususunda zimmî vatandaşı asli vatandaş saymaktadır. Nitekim müste'men bir kadın Müslüman veya zimmî birisiyle evlense, müste'men olmaktan çıkar asli vatandaş olur.⁶⁰

2.4. Eşya Hukuku Alanındaki Öncelikleri

Serahsi'ye göre gayrimüslim bir azınlık (zimmî olsun, müste'men olsun) İslam Ülkesinde (Dâruislamda), eşya hukuku alanında, Müslüman'ın sahip olduğu haklara sahiptir. Mesela, bütün irtifak haklarına,⁶¹ hakk-ı mürur, hakk-ı mesil, hakk-ı şirb, hakk-ı mecrâ, hakk-ı teallî ve hakk-ı civar gibi eşya haklarına sahiptir.⁶²

⁵⁷- Serahsi, Mabsut, X, 84-86, 89.

⁵⁸- Serahsi, Mabsut, X, 62.

⁵⁹- Serahsi, Mabsut, X, 84-85.

⁶⁰- Serahsi, Mabsut, X, 84-85.

⁶¹- İrtifak hakları, sahip olunan bir mülkün kullanımını için başka bir mülk sahibinin iznine tabi olan, ya da hukuki bir sebebe bağlı olarak kazanılan haklardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür: 1-Hakk-ı mürur: Mecellenin 142. maddesinde yasalaştığı üzere, başkasının arazisi üzerinden yürüyüp geçme hakkıdır. 2-Hakk-ı mesil: Başkasını arazinden suyu akıtma hakkıdır. 3-Hakk-ı şirb: içmek için veya zirai mahsulleri sulamak için başkasının arazisi sınırlarındaki sudan faydalanma hakkıdır. 4-Hakk-ı mecrâ: Başkasının mülkü üzerindeki suyu kendi arazisine geçirme hakkıdır. 5-Hakk-ı teallî: Üst katta oturan komşunun alt katta oturan

İmam (yönetici), azınlığa (ehl-i zimmete) ait bir araziye, sahibinin isteği dışında kamulaştıramaz. Ancak, gayrimüslim vatandaşlık haklarını kötüye kullanır, Dâruhârüb yöneticilerine casusluk yaparsa, bu takdirde, arazi bedeli ödenerek kamulaştırılır.⁶³ Serahsi'nin dile getirdiği bu durum olağanüstü şartlarda çok az rastlanabilecek türden bir işlemdir. Hiç kimsenin yaşadığı ülkesine böyle bir kötülük yapması beklenemez.

Gayrimüslimin, hakk-ı mürur gibi diğer irtifak haklarına sahip olduğunu kabul eder.⁶⁴

2.5. Ceza Hukuku Alanında Zimmî Haklarına Bakışı

Serahsi'ye göre gayrimüslim bir azınlık (zimmî olsun müste'men olsun) İslam Ülkesinde mala kefil olabileceği gibi cana da kefil olabilir. Çünkü o, İslam Ülkesinde can ve mal güvencesi verilerek kabul edilmiştir. Kendi canı, İslam Ülkesine kutsal bir emanet gibidir ve devletin garantisi altındadır. Her çeşit tecavüze karşı koruma altındadır (*mahkûnu'd-demdir*). Bu konuda Müslüman ile onun arasında fark yoktur. Onun canını korumak bizatihi devletin varlık ve bağımsızlık sebebidir. Bir zimmî ve müste'mene yapılmış saldırı bizatihi devlete yapılan saldırıyla eşdeğer kabul edilir ve saldırgan cezalandırılır. Gayrimüslim azınlık (zimmî-müste'men) bir tek kişi olsa dahi durum değişmez.⁶⁵ Hatta müste'men, Dâruhârüb

---

komşu üzerindeki kat varlığını sürdürme hakkıdır. 6-Hakk-ı civar: Komşunun malı, canı ve namusunu korumaya layık görme hakkıdır. Geniş bilgi için bk. Karaman, Hayrettin, Mukayeseli İslam Hukuku, I-III, Nesil Yayınları, İstanbul 1987, III, 125-135.

⁶²- Serahsi, Mabsut, XXIII, 200.

⁶³- Serahsi, Mabsut, XXIII, 4-5.

⁶⁴- Serahsi, Mabsut, XXIII, 200-201.

⁶⁵- Serahsi, Mabsut, XX, 33, 78.

(İslam Ülkesinin savaş halinde olduğu ülke) vatandaşı olsa dahi, Serahsi'ye göre bu hakkı bakidir. Devletin koruması altındadır.

Bütün tecavüzlerden korunmuştur. Bu durum devletin adaleti ve bağımsızlığının, devlet oluşunun gereğidir.⁶⁶

Dâru'l-İslamda bir Müslüman zimmî bir vatandaşa adavet beslese, onun aleyhine yapacağı tanıklık, İslam mahkemesince kabul edilmez. İmam Serahsi bunu aynen savunur.

Bilindiği gibi, İmam Serahsi, müslümanın içki içmesini, satmasını, satarsa parasını harcamasını, bir yiyeceğe karıştırıldığında o yiyeceği satmasını, satın almasını, başkasının ikramı ise yemesini kesinlikle kabul etmez. Böyle işlemleri haram ve geçersiz sayar. Bu konudaki rivayetleri tahlil ederek yorumlar. Müslümanın gayrimüslime içki sunamayacağını, kendisine gayrimüslim tarafından ikram edilen içkiyi içmeyeceğini dile getirir. Zira içkinin İslam'da "*rics*" olarak geçtiğini, yani, içkinin bir pislik olduğunu aktarır.⁶⁷ Ancak içki, domuz, domuz eti, meyte, kan, gibi İslam Hukukunun Müslüman için mütekavvim (geçerli) mal olarak görmediği şeylerin zimmî için mütekavvim mal olduğunu kabul eder. İçki içen gayrimüslime had (içki içme cezası) uygulamaz. Fakat müslümana uygular. Şayet Müslüman içki karışımı bir yiyecek yese, haram işlemiş olur. Ancak had uygulanmaz. Haddin sebebi, doğrudan içki içmesidir.⁶⁸

Bir Müslüman, zimmî bir hanıma sövse, hakaret etse veya zina isnat etse, tazir cezası ile cezalandırılır. Böylece, Serahsi'ye göre

⁶⁶- Serahsi, Mebsut, XXI, 88.

⁶⁷- Serahsi, Mebsut, XXIV, 24-26.

⁶⁸- Serahsi, Mebsut, XXIV, 31.

zimmî bir kadın toplum içinde onurunun korunduğu sevinciyle rahatça ve özgürce hayat sürecektir.⁶⁹

Müslümanın, zimmîye ait malı çalması halinde, hırsızlık suçu işlediğinden, kendisine had cezası verileceğine dair İslam Hukuk kuralını aynen benimser.⁷⁰

Zimmî ile müslümanın kan bedeli ve diyet miktarı hususunda fark olmadığını, zimmîyi haksız yere teammüden öldüren müslümanın da idam edileceğini, Ebû Yûsuf örneğindeki gibi kabul eder. Bu konuda, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'yi referans alır. Hz. Ali'nin şu sözlerini aktarır; *“Biz onları zimmet ehli olarak vatandaş kabul ettik. Onlar da bu görevlerini yerine getiriyorlar. Bu bakımdan onların canları canımız, kanları kanımız, malları malımız gibi koruma altındadır”*.⁷¹ Müslüman hata yoluyla öldürdüğü zimmî konusunda da bir müslümanı hata yoluyla öldürdüğü miktara eşit keffaret ödemek zorundadır.⁷² Serahsi, bu konudaki hukuk ilkesini aynen benimser.

SONUÇ

Günümüz hukuk sistemleri ve insan haklarıyla ilgilenen kesimlerce dile getirilen “azınlık” kavramı “*hâkim toplum içinde kendisine yer arayan garibanların teşkil ettiği topluluk*” imajı verecek şekilde tanımlanan bir anlayışı, İslam Hukuk literatüründe göremiyoruz. İslam Hukukunda, Dârulislam vatandaşları, Müslim ve gayrimüslim olmak üzere iki ana gruba ayrılıyor. Her iki grubun barış içinde yaşamalarını devlet garanti ediyor. Müslümanlara, “İslam

⁶⁹- Serahsi, Mebsut, XXIV, 36.

⁷⁰- Serahsi, Mebsut, XXVI, 132.

⁷¹- Serahsi, Mebsut, X, 96; XXVI, 84-86, 130, 133.

⁷²- Serahsi, Mebsut, XXVII, 87.

Hukuk Kuralları”, gayrimüslimlere ise hem İslam Hukukundaki hakları hem de iç hukuklarındaki özel hükümleri uygulama hakkı veriliyor. Aile Hukuku alanında Hasan Basri'nin Ömer b. Abdülaziz'e karşı çıkararak gayrimüslimlerin nikâh sistemlerindeki bir kuralın, nikâhsız evliliği teşvik etse ve fesat sebebi olsa bile, azınlığın hukuki haklarına müdahale ettirmemesi, İslam Ülkesinin azınlık haklarına gösterdiği ince saygının önemli örneklerinden biridir.⁷³ Her ne kadar Fatih Döneminde bazı ahlaki düzenlemeler yapılsa bile, İslam Hukukundaki genel tolerans ve insani hakları devam etmiştir.

Makalede, böyle bir tecrübenin insan onuruna daha uygun olduğu sonucuna varılmaktadır.

İmam Ebû Yûsuf'un, Dârüislam Yurdunun en güçlü olduğu bir dönemde, İslam Ülkesinin Başkadısı (Kâdı'l-Kudât) sıfatıyla, haksız yere gayrimüslim bir vatandaşı öldüren bir Müslümana idam cezası vermesi, insanlık ve azınlık hakları açısından önemli bir örnek olarak söylenmelidir.⁷⁴

Serahsi, azınlık haklarından din ve vicdan özgürlüğü konusunda, günümüz insanlığına ışık tutan şaheser bir hukuk ilkesine imza atmaktadır. Ona göre, bir Müslüman bir harbiyi İslama girmeye

⁷³- Hasan Basri (110/728), Bakara Suresinin 256 ve Yunus Suresinin 99. Ayetleri gereği, Hıristiyanlara ve Yahudilere, aile hukuku alanında, vasiet ve miras hukukunda özerklik verildiğinden, onların aile hukuklarını düzeltmeye çalışan Halifeye karşı çıktı. Hıristiyanların iç hukuklarında serbest olduklarını, dolayısıyla onlara müdahale edilemeyeceğini söyledi. bk. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 148-149; İmam Serahsi'nin bu hukuk kuralını belirlediği İslami Hüküm, Kur'an ve Sünnet ile diğer delillere dayalı olup en azından, günümüzden 10 Asır önceden bu yana geçerli bir İslam Hukuku kuralıdır. Ne garip ve ne yazıktır ki, -sözüm ona – bazı yazarlar, ülkelerinde, Müslümanların Hıristiyanları zorla Müslüman yaptıklarını söyleme gibi bir cehalet örneği vermeye devam edebiliyorlar.

⁷⁴- KĀSĀNĪ, Alâuddin Ebî Bekr b. Mes'ûd (587/1191), *el-Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*, (*el-Bedâi'*), I-VII, Beyrut, 1982, VII, 236; Matlub, Mahmud, Ebû Yûsuf Haytuhu ve Âsaruhu ve Ârâuhu'l-Fıkhiyye, Bağdat, 1972. s. 438.

zorlasa, o da İslam'a girse, bu hususta harbinin Müslümanlığı geçerli kabul edilir. Zira İslam Ülkesi harbiye bir garanti vermemiştir. Zaten harbi, İslam Ülkesine savaş açan düşman bir ülkenin kimliğini taşımaktadır. Müslüman olmakla, artık bu düşmanlığı sona ereceğinden Müslümanlığa girişi geçerli sayılır. Ancak aynı baskı, zimmî azınlıktan bir vatandaşa yapılırsa, kadın veya erkek bir gayrimüslim vatandaş İslam'a girmeye zorlansa, İmam Serahsi'ye göre bu kabul edilmez. Bu onun din ve vicdan özgürlüğüne baskı sayılır. Böyle bir baskıya maruz kalan zimmînin kendi dininde kalması emredilir. Zira bu zimmî, İslam İdaresinin koruması altındadır ve kendisine dini inanç ve özgürlük hakkı tanınmıştır. Kimse onu İslam'ı kabul etmeye zorlayamaz. Ancak kendi isteği ile Müslüman olmayı kabul ederse, bu onun din ve vicdan özgürlüğü olarak kabul edilir.⁷⁵

Ayrıca, Dârulislam Yönetimince zimmet ehlerinden senede bir kez alınan zimmet vergisinin (*cizye*), günümüz şartlarında vatandaştan alınan vergilerle mukayese edilemeyecek kadar az ve insani olduğunu belirtmekte fayda mülhaza ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Arkoun, Muhammed, Târîhiyyetu'l-Fikri'l-A'rabî, (çvr. Haşim Salih), el-Merkezu's-Sakafi, Beyrut 1966.
- Arkoun, Muhammed, el-Fikru'l-İslâmî Nakdun ve'ctihâdun, (çvr. Haşim Salih), Dâru's-Sakafi, Beyrut 1992.
- Arkoun, Muhammed, İâdetu'l-'tibâr ile'l-Fikri'd-Dînî, I-II, (Röportaj: Haşim Salih), el-Kermil, sayı: 34-35, Kahire, 1989-1990, II, 37.

⁷⁵- Serahsi, Mabsut, XXIV, 57; XXV, 28-42.

- Armağan, Servet, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler, DİB Yayınları, Ankara, 1987.
- Atay, Hüseyin, İslamı Yeniden Anlama, Ankara, 2001.
- Attas, Seyyid Muhammed Nakib, Islam and Secularism, Kuala Lumpur 1978.
- Ayan, Engin, Horasan ve Civarında Oğuz Boyları, (Doktora Tezi), MÜSBE, İstanbul 1998; Yıldız, Hakkı Dursun, “Arap” Dİ A, III, 273.
- Başgil, Ali Fuad, Din ve Laiklik, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1962.
- Babanzade Ahmed Naim, İslamda Davay-ı Kavmiyyet, İstanbul 1332.
- Bedran, Eu'l-Ayneyn Bedran, el-Alâkâtu'l-ctimaiyye beyne'l-Müslimîn ve Ğayri'l-Müslimîn, Müessesetu Şebabi'l-Câmia, İskenderiye 1990.
- Bereke, Abdulmun'im Ahmed, el-İslâm ve'l-Müsâvât beyne'l-Müslimîn ve Ğayri'l-Müslimîn, Müessesetu Şebabi'l-Câmia, İskenderiye 1990.
- Bilge, Necip, Hukuk Başlangıcı, Ankara 1987.
- Çiğdem, Recep, Azınlıkların Dinsel Sorunlarının İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi, Yüksek İslam Enstitüsü Yıllığı, Sofya 2009.
- Davutoğlu, Ahmet, İnsan Hakları Kavramının Zihniyet Boyutu ve Siyasi Kullanımı, Demokratik Hukuk Devletinde Temel Hak ve Hürriyetler, İlim Yayma Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1997.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid, el-İtticâhu'l-Aklî fi't-Tefsîr-Dirase fi Kadıyyeti'l-Mecaz Inde'l-Mu'tezile, Beyrut 1982.
- Fazlurrahman, Islamisation of knowlodge”, AJISS, V/1, 1988.

- Fazlurrahman, “Islam and the Study of Religion”, Approaches to Islam in Religiaus, Stadies, s. 199.
- Ersoy, Mehmet Akif, “Safâhat, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.
- Eskicioğlu, Osman, İslam Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1996.
- Gökalp, Ziya, Makaleler III, Ankara 1977.
- Gözübenli, Beşir, Türk Hukuk Tarihinde Kanunlaştırma Faaliyetleri ve Mecelle, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.
- Halaçoğlu, Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara, 1988.
- Hamidullah, Muhammed, İslamda Devlet İdaresi, (çvr. Kemal Kuşçu), İstanbul 1963.
- Hamidullah, Muhammed, İslam Fıkhı ve Roma Hukuku, (çvr. Kemal Kuşçu), İstanbul 1964.
- Hamidullah, Muhammed, İslam Hukuku Etüdleri, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984.
- Hanefi, Hasen Haseneyn, “Kadâyâ Muâsıra”, Dâru’t-Tenvîr, Beyrut 1983; , “Kadâyâ Felsefiyye”, Kahire ty.
- İbn Haldun, Mukaddime, (çvr. Okan, Zeki Kadiri), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- İbn Kayyim, Ebu Abdillâh Şemsuddin Muhammed el-Cevziyye, Ahkâmu Ehli’z-Zimme, (thk. Subhi es-Salih), Dâru’l-İlm l’l-Melâyîn, Beyrut 1996.
- İzzetbegoviç, Aliya, Konuşmalar, (çvr. Fatmanur Altun-Rıfat Ahmetoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2005.
- İzzetbegoviç, Aliya, Özgürlüğe Kaçışım: Zindandan Notlar, (çvr. Hasan Tuncay Başoğlu), Klasik Yayınları, İstanbul 2005.

- İzzetbegoviç, Aliya, Tarihe Tanıklığım, (çvr. Alev Erkilet-Ahmet Demirhan-Hanife Öz), Klasik Yayınları, İstanbul 2003.
- Karadavi, Yusuf, Fıkhu'l-Evleviyyat/Öncelikler Fıkhi, (çvr. Abdullah Kahraman), İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Karadaş, Cağfer, Çağdaş İslam Düşünürleri, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Karaman, Hayrettin, Anahatlarıyla İslam Hukuku, Ensar Neşriyat 2006.
- Karaman, Hayrettin, “Yeni Gelişmeler Karşısında İslam Hukuku”, Nesil Yayınları, İstanbul 1992.
- Karaman, Hayrettin, İslam Hukuk Tarihi, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Kelebek, Mustafa, “İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası”, CÜ FD (Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi), sayı:4, Sivas, 2000, s. 325-373, s. 6-12.
- Keskioglu, Osman, Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku, Müftüoğlu Yayınları, Ankara 1969.
- Mahmesânî, Subhî, en-Nazariyyetu'l-Âmme li'l-Mücebât ve'l-Ukûd fi'ş-şrîa'ti'l-İslâmiyye, I-II, Dâru'l-İlim li'l-melâyîn, Beyrut 1972.
- Mahmesânî, Subhî, Felsefetu'ş-teşrî' fi'l-İslâm, Dâru'l-İlim li'l-melâyîn, Beyrut 1968.
- Matlub, Mahmud, Ebû Yûsuf Haytuhu ve Âsâruhu ve Ârâuhu'l-Fıkhiyye, Bağdat, 1972.
- Mevdudî, Ebu'l-A'la, “Tefhîmu'Kur'an”, Lahor 1991, I, 25.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, “Three Muslim Sages/Üç Müslüman Bilge”, (çvr. Ali Ünal), İstanbul 1985.

- Orhonlu, Cengiz, Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı, İstanbul, 1963.
- Orhonlu, Cengiz, Idealse and Realities Islam/İdealler Gerçekler”, (çvr. Ahmet Özel), İstanbul 1985.
- Sava Paşa, İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd, (çvr. Baha Arıkan), Yeni matbaa, Ankara 1955.
- Serahsi, Şemsu’l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed Ebu Sehl, el-Mebsût, I-XXX, Çağrı Yayınları, İstanbul 1983.
- Serahsi, Usûl, I-II, Dâru Kahraman, İstanbul 1984.
- Şâtıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa, el-Muvaakat fî Usuli’ş-Şerîa, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1975.
- Şekerci, Osman, İslam Ülkelerinde Gayrimüslimlerin Temel Hakları, Nun Yayıncılık, İstanbul 1996.
- Şener, Abdülkadir, Kıyas İstihsan Istislah, Elif Matbaacılık, Ankara 1874. Şerîati’l- islamiyye, I-II, Beyrut 1948.
- Şentürk, Recep, “Kavim”, D A, Ankara 2002, XXV, 69.
- Temel, Ali Rıza, “İslamda ve Batıda İnsan Hak ve Hürriyetleri”, İstanbul 1995.
- Türkkaya, Ataöv, “Azınlıklar Üzerine Bazı Düşünceler”, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, (Ocak Aralık 1987), XLII, 1 – 4 s. 54.
- Ubeyd, Mansur er-Râfiî, “el-İslamu ve Mevkıfuhû mine’l-Unfi ve’t-Tetarrufi ve’l- rhâb”, Mısır, 1987.
- Yinanç, Mükrimin Halil, “Aşiret” , İA, I, 709-710.
- Zeydan, Abdulkerim, Ahkâmu’z-Zimmiyyîn ve’l-Müste’menîn fî Dari’l- İslâm, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut 1402/1982.

EXTENDED SUMMARY

IMAM SERAHSI'S VIEW ON MINORITY RIGHTS

In Islamic Law, the country where Islamic provisions are applied is called Dârulislâm. The people living in Dârulislâm are divided into two main masses. The first is Muslim citizens and the second is non-Muslim citizens. The fact that both Muslims and non-Muslims have various ethnicities does not affect the exercise of their legal rights. The entire Muslim mass has the same legal status, and all non-Muslims have the right to fulfill their own domestic law. Every non-Muslim community, every society, has the right to apply the religious beliefs and legal rules.

The article deals with Imam Serahsi's approach in the solution of a legal problem such as the Concept of Minority in Islamic Law. Serahsî (483/1090) is a jurist who is committed to the tradition of Bukhara. Mutezile, unlike movements such as Murcia and Shi'a, Sunni and Maturid has grown up to have an understanding. Imam Abu Hanifa (150/767) was based on the fiqh sources which were educated by Imam Abu Yusuf (182/798) and Imam Muhammad (189/805), one of the leading mujtahids of the Hanafi School.

The non-Muslims who live in adherence, dariulism and who have a serious difference of citizenship do not regard them as a minority. Expresses views in accordance with the public structure of Islamic law, regulates their rights and obligations in this respect, uses Islamic law claims in this regard. Serahsi undersigns a masterful law principle that sheds light on today's humanity in terms of freedom of religion and conscience among minority rights. According to Imam

Serahsi, if a citizen of Zimmî is forced to enter Islam, this will not be accepted. This is a pressure on his freedom of religion and conscience. Zimmî who is subjected to such pressure is ordered to remain in his religion. This zimmî is under the protection of the Islamic Administration and has been given the right to religious belief and freedom. No one can force him to accept Islam. But if he voluntarily agrees to become a Muslim, it is considered his freedom of religion and conscience.

Furthermore, we consider that the embezzlement tax (cizya) received once a year from the embezzlement people by the Dârulislam Administration is too small and humane to be compared to the taxes taken from the citizens in today's conditions.

Minority law developed outside of Islamic Law and the legal status brought by Islam show a different feature. Islamic Law has made its citizens entitled to a difference in religious belief and culture, and has ensured that everyone is free to exercise their rights at the highest level of protection. Even if the rights and laws of societies are opposite, they have the right to life under the guarantee of the state. Other legal systems force all citizens to follow the legal status set by the dominant power. It only grants certain privileges to minorities within the extent to which a single legal system allows for all citizens of the state. As such, the community, which is often subject to minority status, is unable to exercise its personal, religious, cultural, social and legal rights and become victims.

TEFTAZANİ, RİSALETU'L-HUDUD

Çeviri

Recep Duran*

Makale Geliş: 29.05.2019

Makale Kabul: 13.11.2019

1

Bilgin üstad Sa'dettin Teftazani -Yüce Tanrı bizi onun ilminden yararlandırırsın- şöyle dedi:

Tanım (had, tarif), kendi amacını belirleyip sınırlayan ve tanımın içine girmesini istemediği şeylerin kendi içine girmesini engelleyen ve tanım dışında kalmaması gereken şeyleri de dışarıda bırakmayan açıklamadan ibarettir. Bu, bilginlerin şu sözleriyle kastettikleri anlamdır: “Tanım toplayan dışta-bırakandır(cami’-mani’).” Klasik ifadesiyle “Tarif efradını cami ağyarını manidir.”

Tanım maksudun beyanından ibarettir. O şekilde sınırlanır ve o şekilde kuşatılır ki ona dâhil olmayan onun içine giremez ve ona dâhil olan onun dışında kalmaz.¹

2

Akademik ve titiz bilimsel çevrelerde çok hoş karşılanmayacağını bile bile tek nüshayı “olduğu şekilde” yayınlama mahcubiyetini dile getirerek tek nüshadan eser yayınlamanın sıkıntısına işaret eden ancak

---

* Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, drecep@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3249-7501

Atıf için; Recep Duran, “Risaletu'l-Hudûd”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, sy. 2 (2019): 287-316.

¹ Bu her iki mantık için de böyledir. Aristoteles'in mantığı denen sınıf mantığı ve Stoahılarla ilişkilendirilen önermeler mantığı.

bunu yapmakta neredeyse “ma’zur” sayılması gerektiğini ifade eden Ebu Gudde, bu konunun ihmal edilmemesi gereken bir konu olduğunu çünkü bir ilim talebesinin, bir bilgi arayıcısının muhtaç olduğu en önemli şeyin mensubu bulunduğu bilim dalındaki “ıstılah”ların anlamlarını bilmek olduğunu, dolayısıyla “ta’rifat”ların bol miktarda bulunan kitaplar olması gerektiğini söyleyerek bu tek nüshadan yayınlamanın, tek nüshadan “tenkitli neşir” (edition critique) yapmaya kalkışmanın diğer nüshalara ulaşmakta bir işe yarayabileceğini düşünmekten kaynaklanan bir umut olduğunu, kendisinin de böyle düşünmenin çok temelsiz bir düşünce olmadığı kanaatinde olduğunu belirtir.

3

“Çünkü muhtemeldir ki böyle hem her öğrenciye yararlı ve hacimce küçük bir eseri bir müstensih veyahut da herhangi bir öğrenci bir iki saatte istinsah etsin. Eserin küçüklüğü yanında müellifinin de yaşadığı dönemde olsun, daha sonraki dönemlerde olsun, hayli okunmuş ve oldukça ilgi görmüş bir düşünür olması bu eserin birçok nüshasının bulunması gerektiği düşüncesini akla getirmektedir ve bu oldukça makul bir düşüncedir. Ancak eserin hacimce küçük olması, bu, dikkatlerden ve gözden uzak kalmanın olumsuz bir faktör olarak düşünülmesi de pek yabana atılmayacak bir düşünce gibi görünmektedir. Bana, eserin yeni nüshalarına ulaşmanın yollarından biri olarak elimizdeki bu tek nüshayı olduğu şekliyle yayınlamak çok temelsiz bir düşünce gibi görünmedi. Bu yüzden akademik ve titiz bilimsel çevrelerde çok hoş karşılanmayacağını bile bile tek nüshayı “olduğu şekilde” yayınlama cesaretini gösteriyoruz.

4

Teftazani'nin *Risaletu'l-Hudud*'u ile ilgili “background” belki bu kadar geniş tutulmayabilirdi; ancak konunun sistematik olarak sınırlı yaklaşımla kavranmaya çalışılmasının yanıltıcı olacağı endişesi arka planın geniş tutulması neticesini ve elimizdeki yazının halihazır planını ortaya çıkarmıştır.

5

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü hocalarından nazik ve zarif Muzaffer Bey Ezher Üniversitesi'nde talebe iken babasının tanıdığı ve hemşerisi olan “hâzâ allame” Zahid-i Kevseri'nin ufak-tefek “dünyasal işleri”yle ilgilenirmiş. Bu sırada şahit olduğuna ve bize aktardığına göre Mısır İskenderiye'den veya Alexandria'dan, veya Kahire'den, oralandaki misyonlardan “father”lar gelip Kevseri'nin elini öperlermiş. Kevseri'ye müktesebatından dolayı iltifat eden ve onunla “personnelle communication”u sürdürmek isteyenlerden birinin Anawati olduğunu biliyoruz.² () Anawati'nin bu abidevi eseri ve şahsı meşhur ve maruftur. İşte Teftazani'nin tanımlar kitabını tek nüshadan yayınlama cesaretini gösteren Ebu Gudde bu eli öpülesi Kevseri'nin öğrencisi imiş. Önce “eli öpülesi “ bir hocanın öğrencisi olmakla “iyi araştırmacı” olmak arasında bir ilişki olup olmadığı ve sonra bu ilişkinin “ale'l-ekser”bir ilişki mi, yoksa “ale't-tesavi” bir ilişki mi ve hatta yoksa “ale'l-ekal” mi olduğu gösterilmelidir. Bu konu düşünülmesi gerekli bir konu olmakla birlikte Texas Tech Üniversitesi'nin “Archive of Turkish Oral Narrative”in 1994'de Ord.

² Introduction a la theologie musulmane, Paris 1948, s. 180

Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın Eylül 1993'te vefatı vesilesiyle yayınladığı bildiride hatırlattığı sözünü doğru değerlendirmek gerekir. "An institute whom is lengthened shadow of one man." Bir kurum bir şahsiyetin, bir faninin uzayıp giden gölgesidir."³

6

1917'de Suriye'nin Halep şehrinde doğan Abdülfettah Ebu Gudde ilköğrenimini Halep'te, orta öğrenimini Husrev Paşa Medresesi'nde tamamladı. 1948 yılında Ezher Üniversitesi'nin Şeria Fakültesi'ni bitirdi. 1961'de Şam Üniversitesi Şariat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev aldı. 1965'te Riyad Şariat Fakültesi'nde görev aldı. 1966 yılında Suriye'ye döndüğünde Baasçılar tarafından tutuklandı. Bir yıl hapis yattı. Ebu Gudde Hadis, Hadis Usulü, Kur'an ilimleri, Fıkıh, Fıkıh Usulü, Akaid, Tasavvuf, Arap Dili ve Edebiyatı, Tarih, Teracim, Eğitim ve Öğretim Metotlarıyla ilgili telif veya tahkik yetmişden fazla eser neşretti. Uluslar arası pek çok konferansa katıldı. 16 Şubat 1997'de Riyad'da vefat etti.⁴

³ Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, *Higher Education in Medievale Islam*, çev. R. Duran, Öncü Kitap, s.14

⁴ Çağdaş İslam dünyası akademisyenlerinden Abdulfettah Ebu Gudde 9 Mayıs 1918'de Halep'te doğdu. İlk öğreniminden sonra çalışma hayatına girdi. Fakat 19 yaşında iken iş hayatından vazgeçip ünlü Husreviye medresesine kaydoldu, medreseden sonra Ezher Şariat Fakültesi'ne devam etti ve Arap Dili ve Edebiyatı ve Pedagoji okudu. Mısır'dan Halep'e döndü, lisede hocalık, medresede müderrislik yaptı. Siyasete girdi, milletvekili seçildi. Bir ara tutuklandı, hapse atıldı. Eğitimde 23 yıl hizmet ettikten sonra Kral Suud Üniversitesi'nde iki yıl çalıştıktan sonra emekli oldu ve kendini telif ve tahkike verdi. Sağ gözünde retina yırtılması oluştu. Hastalandı. 17 Şubat 1977'de Riyad'da öldü. Vasiyeti üzerine Medine'de Cennetü'l-Baki'ye defnedildi. Yumuşak huylu, alçak gönüllü, ağır başlı, vefalı, hocalarına saygılı, zarif ve duygusal kişiliği ile tanınır. Vaktini iyi değerlendirmesi, az konuşması, müslümanların dertleriyle ilgilenmesi onun özelliklerindedir. Ebu'l-Hasan, Ebu Gudde'yi "değişik ilimlerde yazan, ilmi dirayet sahibi, isabetli görüşler olan rabbani bir din bilgini" olarak nitelendirir. (*Safahat'a "Takriz", Safahat min Sabri'l-Ulema*).

7

Ebu Gudde'nin “terimlerin önemi” hakkında yapmış olduğu girizgahı bizi konuya biraz daha yaklaştırıyor. “Allah’a hamd, Hz. Peygamber ve ailesine ve onların yolunda gidenlere salât ve selam ettikten sonra” Ebu Gudde, ilim talebesinin, bilgi arayıcısının doğru bilgiye ulaşmak için muhtaç olduğu en önemli şeyin uğraştığı bilim dalında kullanılan ıstılahların anlamlarını bilmek olduğunu bunun onun ilgilendiği konuyu anlaması için olmazsa olmaz şartlardan biri olduğunu dolayısıyla ihmale gelmeyecek çok önemli bir konu olduğunu zaten İslam dünyasında da bu konunun ciddiye alınmış olduğunu ve bu konuda yayınlanmış eserler bulunduğunu söylemektedir.

8

Ebu Gudde Teftazani'nin eseri *Risaletu'l-Hudud*'a yazdığı uzunca önyazıda şöyle demektedir:

Birçok bilgin “terim” ve “tarifat” konularında eserler yazdılar. Bu eserlerin kimi büyük ve hacimlidir ve geniş kapsamlıdır. Hicri on ikinci yüzyıl bilginlerinden Muhammed bin Ali bin Ali el-Hindi et-Tahanevi'nin iki ciltlik eseri *Keşşaf-ı Istilahati'l-Fünun*'u gibi. Bu eserlerin kimi ise kısa ve öz yazılmış eserlerdir. Seyyid Şerif Cürcani'nin (öl. 1413) *Ta'rifat* adlı eseri gibi. Cürcani'nin bu eserinin şöhreti sınırları aşarak öğrenciler arasında çok yaygın ve muteber bir eser haline gelmiştir. Bu eser Türkiye, Avrupa ve Arap ülkelerinde bir çok defa basılmış olmasına rağmen ihtiyaca cevap verecek sayıda bulunmamaktadır.

Şu anda metnine bir mukaddime yazmakta olduğum Sadettin Teftazani'nin eseri *Risaletu'l-Hudud* Tefsir, Hadis, Fıkıh, Usul, Belagat, Mantık, Tevhid, ve Cedel ilimlerinde kullanılan kavramların

veciz bir ihtisarı, özetlenmiş şeklidir. Bu çalışma, müellifinin hem Arapçaya hem de aklî ilimlere vâkıf olduğundan ve öğrencilerin kolay okuyup faydalanabileceği şekilde yazılmış bir eser olduğundan dolayı onu neşredip istifade etmek isteyenlerin hizmetine sunmak istedim.

RİSALENİN ASLI

9

Bu risaleyi yayınlayıp gün yüzüne çıkarma ve insanların hizmetine sunma onuru, eserin, Burdur Devlet Kütüphanesi'nde karşılaştığı bu nüshasını benim için kopyalayıp getiren Mekke-i Mükerreme'de yüksek lisans yapmakta olan Seyit Bahçivan'a aittir.⁵ Ben sadece bu fırsatı değerlendirip bu güzel esere kısa ta'liklerde bulunarak yayınlanmasını sağladım.

10

Başka bir nüshasının bulunup bulunmadığını tespit etmek için yaptığım kısa araştırmada bu eserle ilgili herhangi bir kayda rastlamadım. Dolayısıyla bu eserin başka bir nüshasının veya nüshalarının bulunduğu hakkında herhangi bir bilgimiz bulunmamaktadır. Ancak bundan, bizim bu kısa araştırmamızdan acele bir çıkarımla bu eserin başka nüshalarının bulunmadığı gibi bir neticeye ulaşmak da sağlıklı bir düşünce olmayacaktır. Çünkü böyle hem her öğrenciye yararlı ve hacimce küçük bir eseri bir müstensih veyahut ta herhangi bir öğrenci bir-iki saatte istinsah edebilir. Eserin küçüklüğü yanında müellifinin de yaşadığı dönemde olsun daha sonraki dönemlerde olsun hayli okunmuş ve oldukça ilgi görmüş bir

⁵ Seyit Bahçivan Selçuk Üniversitesi'nde akademisyen.

düşünür olması bu eserin birçok nüshasının bulunması gerektiği düşüncesini akla getirmektedir ve bu düşünce de oldukça makul bir düşüncedir. Ancak eserin hacimce küçük olması bu dikkatlerden ve gözden uzak kalmanın olumsuz bir faktör olarak düşünülmesi de pek yabana atılmayacak bir düşünce gibi görünmektedir. Bana, eserin yeni nüshalarına ulaşmanın yollarından biri olarak elimizdeki bu tek nüshayı olduğu şekliyle yayınlamak çok temelsiz bir düşünce olarak görünmedi. Bu yüzden, akademik ve titiz bilimsel çevrelerde çok hoş karşılanmayacağını bile bile bu tek nüshayı “olduğu şekli”yle yayınlama cesaretini gösteriyoruz.

11

Şu anda elimizde bulunan nüsha üstünde tarih bulunmamaktadır. Ancak bu nüsha bizde onuncu yüzyılda veya onuncu yüzyıldan sonraki bir dönemde yazılmış bir nüsha olduğu gibi bir kanaat uyandırmaktadır. Nüshada müstensih adı da bulunmamaktadır. Fakat bu eseri istinsah eden kimse esere müdahalede bulunmuştur. Bu müdahaleler yerinde müdahaleler değildir ve müstensihimizin düzeltme yapayım derken yaptığı hatalar iki çeşittir: Gözden kaçmış olmaktan kaynaklanan hatalar ve bilgi eksikliğinden kaynaklanan hatalar. Bu müdahaleler bize bu kişinin eğitim seviyesi hakkında tahminde bulunmak için ipucu verecek müdahalelerdir. Bunları dikkate alacak olursak diyebiliriz ki müstensihimiz bilgi birikimi bakımından öyle müktesebatı çok yüksek biri değildir.

RİSALETU' L-HUDUD MÜELLİFİNİN HAYATI

12

İslam dünyası tefekkür ve düşüncesinde uluslararası ölçekte adı geçen İslam dünyasının ikinci klasik “işba” döneminin kalburüstü düşünürlerindendir.⁶ Eserin müellifi Sadettin Mes’ud bin Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî el-Hanefî’dir. Sadettin Teftazani Arap dili ile ilgili ilimlerde ve akli ilimlerde zamanının ileri gelen bilginlerinden idi. H. 712, Miladi 1312 yılında Horasan’ın Nese’ şehri yakınlarında büyük bir köy olan Teftazan’da doğdu. İci gibi döneminin önemli âlimlerinden dersler aldı ve Dil, Edebiyat, Mantık, Usul, Kelam, Tefsir ve diğer alanlarda daha ileriye gidebildi. Bu alanlarda önemli eserler telif etmiş ve şöhreti her tarafı sararak üstünlüğü yaygın bir şekilde kabul edilmiştir. Her bölgeden kimseler onun bu bilgi birikiminden istifade etmek istemişler ve onun bilgisi peşinde koşmuşlardır. İlk telifini henüz on altı yaşında iken yapmıştır: *Şerhu’t-Tasrif li-İzzeddin*. Sonra *Hacibiyye* isimli eseri ihtisar ederek nahivle ilgili olan *el-İrşad*’ı yazdı. Usul-ü dinle alakalı olarak *Makasid*’i telif ederek daha sonra da bunun şerhini yazdı. Ayrıca Fetâva’ *l-Hanefiyye*, ve usulü fıkıh alanında *Telvih* isimli eserleri vucuda getirdi. Sadru’ş-Şeria’nın *Tawzih* isimli eserine, İci’nin *Muhtasar*’ına ve *el-Keşşaf*’a haşiyeler yazdı. Ancak *Keşşaf* haşiyesini tamamlayamamıştır. Belagat alanında *Şerhu Telhisi’l-Miftah* ve mantıkla alakalı olarak *Risaletu’ş-*

⁶ Burada geçen “işba” ve “ikinci işba” tarihsel dönemlerinin *Mütemmimat-ı Ta’rifat*, *Külliyat-ı Ebi’i-Beka* ve benzeri artık sahip olmamız ve sahip çıkmanız gereken düşünce ve tefekkür “klasik”lerimiz eşliğinde tanımlanamasa bile hiç değilse betimleme faaliyetinde bulunmaya hazırlanmamız gerektiği, bu evrenin vaktının geldiği hiç değilse emare bazında ileri sürülebilir.

Şemsiyye'yi telif etti. Bunların dışında ilim dünyasının ilgi gösterdiği çeşitli eserlere de imza atmıştır.

Kendisiyle dönemin önemli ilmi şahsiyetlerinden Seyyid Şerif Cürcani arasında geçen münakaşa ve münazaralar halk arasında şöhret bulmuştu. İbn Hacer terceme-i halinde, “Belagat ve akli ilimlerde şarkta ondan üstün olan yoktu, hatta diğer bölgelerde de yoktu. Bu ilimlerde ondan üstünü olmadığı gibi daha sonraları da onun gibi birisi gelmemiştir.” demiştir.

Şiirdeki ustalığını ve ilme karşı olan ilgisini şu beyit göstermektedir:

Aklım düşünce denizine dalınca istek ve arzularım kaybolur,
Ben kitaplarla kralların ulaşamadığına ulaştığım için onları
hakir görürüm.

Teftazani seksen yaşlarında Semerkand'da vefat etti. Cenazesi Serahs'a götürülerek orada defnedildi.

RİSALETU'L-HUDUD'UN TÜRKÇESİ

1. **Tanım:** (had, tarif), kendi amacını belirleyip sınırlayan ve tanımın içine girmesini istemediği şeylerin kendi içine girmesini engelleyen ve tanım dışında kalmaması gereken şeyleri de dışarda bırakmayan açıklamadan ibarettir. Bu, bilginlerin şu sözleriyle kastettikleri anlamdır: “Tanım toplayan dışta-bırakandır(cami'-mani').” Klasik ifadesiyle “Tarif efradını cami ağyarını manidir.”
2. **İstidlali:** Edinilen, yani kazanılan bir bilgidir (müktesep), öyle ki o bilgiye sahip olmak için sanki şüphe söz konusumuş gibi delil ve öncüllerin düzenlenmesi gerekir. Bir Sani'in varlığı bilgisi gibi, garazların hadis olması bilgisi gibi.

3. **İstinbat:** Doğrunun çıkarımla elde edilmesi, çıkarsaması.
4. **İctihad:** Amaca ulaşmak için kapasitesini mümkün olduğunca kullanmak.
5. **İşaret:** Sözel olarak bir şey eklemeye ihtiyaç olmaksızın üsluptan, konunun gidişinden ortaya çıkan, sübut bulan.
6. **İstikra:** Cüz'ilerin çoğunda mevcut külli hüküm.
7. **İnşa:** Varlıkta görünene uygun olan veya varlıktakini çağrıştıran bir anlam icad etmek, uydurmak.
8. **Emir:** Kendinden aşağı düzeydeki birine sözle bir şey yaptırmak. Nehy bunun tersidir. "Nehy"nin özü "engellemek"tir ("tahrir"). "Emr"nin özü "yaptırmak"dır ("vucup").
9. **Asıl:** Bir şey hakkındaki hüküm kendisine dayalı olan, bu şeye dayalı olan ve kendisi üstüne yapı kurulan. Başkaları bunları dayanak olarak kullanırsa, bu kullanılan asıldır.
10. **İnkıta:** Amacına ulaşmakta yetersiz kalmak.
11. **Beyan:** Bir şeyi "işkal" durumundan "tecelli" durumuna çıkarmak. (İfade edilemeyen kompleks bir şeyi, durumu, ifade edilebilir yalın hale koymak).
12. **Batıl:** Bir bütünde (sistem) esamesi okunmayan, değeri olmayan, geçerli olmayan.
13. **Tahsis:** Bir "kısım"ı bütünden seçmek, belirlemek, ayırmak, çıkarmak.
14. **Tevatür:** Zorunlu olarak bilinmeyi gerektiren her haber "tevatür"dür.
15. **Taklid:** Bir sözü, iddiayı delilsiz olarak kabul etmek.
16. **Tâbii:** Sahabeden sonraki kuşaktan olan müslüman kimse.
17. **Tercih:** İki delilden birini diğerinden önde saymak.

18. **Te'vil:** Sözü açık anlamından, ihtimal dâhilinde başka bir tarafa yönlendirmek.
19. **Temsil:** Bir cüz'i hükmü başka bir cüz'ide bulunduğunu göstererek ispat etmek. Abdest almanın öğle namazında şart olduğunu söyleyerek ikindi namazında da şart olduğunu ispat etmek gibi.
20. **Cehl:** Bir şeyi olduğundan başka türlü, başka şekilde bilmek.
21. **Cedel:** Kendi sözünün doğru karşıdakinin (hasmın) sözünün yanlış olduğunu ileri süren iki kişi arasındaki sözel tartışma cedeldir.
22. **Cevr:** Hak'tan ayrılmak, haktan sapmak.
23. **Varlıkta hayyiz sahibi töz:** "Hayyiz" işgal etmek, bu o varlığın o varlık olmak itibarıyla başka bir varlık olmasını engeller (imkansız kılar).
24. **Cisim:** İki ve daha fazla tözden bileşen. (çıkıcı, yükselen).
25. **Caiz:** Şeriat'a uygun olan.
26. **Huccet:** Bir iddianın öyle olduğuna delalet eden; "Hüccet" ile "delil" birdir. denmiştir.
27. **Hakikat:** Konusunda kalan her lafız hakikattir. Denilmiştir: "İnsanlar karşılıklı konuşurken üzerinde anlaştıkları ıstılah hakikattir."
28. **Hazar:** Yapılmaması iyi sonuç veren, yapılması ceza gerektiren eylem, akt.
29. **Hak:** Olana uygun olan önerme. Benzer tazammunları olduğu için (bu gibi şeyleri kapsadığı için) söz hakkında, inançlar hakkında, dinler hakkında, mezhepler hakkında kullanılır. Mukabili "batıl"dır.

30. **Ahad haber:** Tevatür seviyesinde olmayan haber.
31. **Hafi:** Hangi bakımdan olursa olsun amacı dinleyiciye kapalı olan söz “hafi”dir.
32. **Delil:** Amaca götüren. Kelamcılar demiştir: “Delil bilgi gerektiren konuda kullanılır. Bunun dışında kalan yerlerde “emare” kullanılır.
33. **Delalet:** Bir lafzın sözcük olarak gösterdiği şeydir.
34. **Nazar:** Bir şeyin durumunu bilme amacıyla tefekkür ve teemmülde bulunmaktır. “İlim” ve “nazar” sadece gözle görülecek şeyleri görme konusunda kullanılır, kalple görme (kalp nazarı) konusunda da kullanıldığı olur.
35. **Nass:** Tek anlam taşıyan; denmiştir, “te’vile ihtimal olmayan”dır.” Sözlükte “nass” “zuhur”dan ibarettir. Bu yüzden “gelinin tahtı” denmiştir ki düpedüz tahttır.
36. **Nesh:** Yürürlükteki bir hükmün Şeriatın hükmüyle yürürlükten kaldırılmasıdır. Tercih edilen, hükmün, hükmün müddetinin sona ermesiyle yürürlükten kalkmasıdır. “Nesh” sözlükte “ortadan kalkmak”, “yok olmak”tır. Güneşin gölgesi yok olduğu zaman şöyle denir: “Güneş’in gölgesi **nesh** oldu.”, yani yok oldu.
37. **Nasih:** Bir metin yerine gelen ve önceki metne zıt olmakla onu değiştiren her metin “nesheden”dir.
38. **Nakz:** İlet var hüküm yoksa bu “nakz”dır.
39. **Sünnet:** Şeriat koyucunun ”iyi” gördüğü ancak vacip kılmadığı.
40. **Sebeb:** Kendisi ile bir yargıya ulaşılan.
41. **Sakin:** Bir yerde hareket etmeden kalan, orada duran.

42. **Şer'i:** Helalin bilgisi, helali bilmek.
43. **Şehadet:** Yokluğu hükmün yokluğunu gerektiren, yokluğu durumunda yargı da mümkün olmayacak olan.
44. **Şart:** Bir şeyin bağlı olduğu şey (tevakkuf); bir şeyin varlığı başka bir şeye bağlı ise o başka şey “şart”tır.
45. **Sahih:** Kendisine dayanılan, kullanılan, yürürlükte.
46. **Sıdk:** Bütün haberlerin (bilgi) kendisinin verdiği habere uygun haber.
47. **Sahabi:** Peygamberimizle (Nebi) dostluğu, birlikteliği olan kimse.
48. **Sarih:** Açıklığa ulaşmış, ve gizliliğin (bilinmezliğin) ortadan kaldırılması amacı olan. Amacı gizliliğin (bilinmezliğin, hafa) ortadan kalkması olan ve vuzuhta yüksek bir seviyeye ulaşmış olan “sarih”dir.
49. **Zaruri:** Doğruluğu bir öncüle ihtiyaç duymayan, bir öncül ortaya koymayı gerektirmeyen bilgi zorunludur. Bu bilginin sahibi kendisinden şüphe etse bile bu bilgiden şüphe etmez. Beş duyu bilgisi gibi ki, işitme, görme, tatma, koklama ve dokunma duyumlardır. Bu duyumlardan her biriyle o duyumun alanına giren varlıklar algılanır.
50. **Tard:** Yargının varlığı(hüküm) illetin varlığına bağlıdır.
51. **Zan:** İkisi de mümkün iki şeyden birinin imkânının diğerinden daha fazla olması.
52. **Zahir:** Bir varlığa yüklenecek iki anlamdan biri ötekinden daha muhtemel ise daha güçlü olan zahirdir.
53. **Zulüm:** Sınırı aşmaktır.

54. **Akıl:** Kendisiyle varlıkların hakikatleri düşünülen şey. Bulunduğu yerin baş olduğu da söylenmiştir, kalp olduğu da söylenmiştir.
55. **Genel** (âmm): Aynı bir lafız iki ve daha fazla aynı adlı varlığa delalet ediyorsa o lafız genel bir lafızdır. Kendisine ad olarak verilen bir sözcüğün birçok (varlığa) delalet etmesi.
56. **İlim:** Bulunduğu şahsın “bilen” olmasını sağlayan şey (bir şey ki, bir şahısta bulunsaydı o şahsın “bilen” olmasını gerektirecekti, o şey) bilgidir. Denmiştir: İlim bilinenden gizliliğin kalkmasıdır.

Bilgi Yüce Tanrı hakkında da temeldir (asl). Denmiştir: İlim bir sıfattır ki, kime sıfat olursa onu aydınlatır. Sıfatı olduğu şey onunla aydınlanır. Bu sözcük, bu sıfat mevcudu ve namevcudu, var-olanı ve yok-olanı kapsar. Bilgi, mevcut bir şeyin bilgisi olabileceği gibi namevcut bir şeyin de bilgisi de olabilir. Bunun kanıtı da Yüce Tanrı'nın şu sözüdür: *ولو ردوا* و لو ردوا “Onların varlıkları iade edilseydi, kendilerine yasaklanmış şeylere tekrar dönerlerdi.” (En'am Suresi 6:28).⁷ Sonra kadim bilgi Yüce Tanrı'nın zatıyla kaimdir. Hadis'e gelince (“muhtes”), bu bilgi üçe ayrılır: 1. Bedihi bilgi, 2. Zaruri bilgi ve 3. İstidlali bilgi. Bu çıkarıma dayalı istidlali bilgi edinilen, kazanılan bir bilgidir. Bedihiye gelince, bedihi bilgi öyle bir bilgidir ki, bu bilgiyi elde etmek için öncüller

⁷ Meşhur ve maruf Hintli müslüman .Kur'an mütercimi Yusuf Ali buraya bir not bağlıyor: “Onların yanlış yapmaları onların bilgisizliğinden veya onlardaki bilgi eksikliğinden değil ama inatçılıklarından ve bencilliklerindedir”. (*The Holy Qur'an*, s. 296, not 853).

düzmeye ihtiyaç yoktur. Bir kimse kendinden şüphe etse bile o kimsenin bu bilgiden şüphe etmesi söz konusu değildir. Bir kimsenin kendi varlığı hakkındaki bilgisi ile yine o kimsenin, bir şeyin kendi parçasından büyük olduğu hakkındaki bilgisi gibi.

57. **İllet:** Yasa koyucunun bir yargıya, bir hükme dayanak kıldığı gerekçe. Şarabın haram olmasının illeti gibi.
58. **İllet:** İlet yokluğu, ya da eksik illet.
59. **Aks:** İlet yokluğundan dolayı yargı yokluğu.
60. **Araz:** Kendi başına var olmayan, gayrıyla var olan.
61. **Fıkıh:** Fıkıhın delillerine “fıkıh” denir.**
62. **Fer’:** Dal, başkası üzerine bina edilen.
63. **Kıyas:** Dalın köke, fer’in asla, bu ikisini birleştiren bir illet kullanılarak bağlanmasıdır. Burada birleştirici olan illettir. Denilmiştir: Bir tek illete dayanarak, fer’in hükmünden aslın hükmünü çıkarmaktır. Yine denilmiştir: Bilinenden bilinmeyenin hükmünü çıkarmaktır. Kıyas, dört asıldan oluşur. Fer’, asl, cami, hüküm. Şöyle söylenir: Bir şeyin bir şeye bir şey bakımından karşılaştırılması, kıyas edilmesidir.
64. **Kalb** (olma): İki birbirine aykırı şeyin (hasım) esasta ve illette ortak olmalarıdır.
65. **Kadim:** Varlığının başlangıcı bulunmayan varlık kadimdir.
66. **Kesr:** Anlamı bir illet kavramı mevcut olmasına rağmen, yargının mevcut olmaması durumudur.

67. **Kinaye:** Bir şey ifade etmek için, bir söz söyleyen kimsenin, bu ifade etmek istediği şeyi, bu sözcüğü kendi anlamıyla değil, başka bir anlamla ifade etmesidir.
68. **Lugatsal (“Lugavi”)** : Yargıya konan koşulu varlığı ile (vucud) etkileyen koşul. Kaydın kendi varlığı ile yargının varlığını etkilemesi (kayıt, takyid).
69. **Müstedil:** Delil isteyen. Delil isteyen kimse. Bu ad delil isteyen için de kendisinden delil istenen kimse hakkında da kullanılır. Birinci “delil isteyen” kendisine soru sorulan iddia sahibinden ister, kendisinden delil istenen ikinci kişi delil ister, çünkü o yöntem dışı usulden delil istemektedir.
70. **Mu’temed:** Kendisine güvenilen. Denilmiştir: O rehber benzer.
71. **Mücmel:** Anlamı ancak karine ile çözümlenecek olan.
72. **Müfessir:** Lafızdan anlaşılana, daha fazla açık eden.
73. **Muhkem:** Değişmeden kalan. (Ebedi, teebbüd). Bunun için “değişmez”, “nesh olmaz”, “nesh edilmez” dersin.
74. **Müteşabih:** Yorumlamaya muhtaç, problemlili metin.
75. **Mutlak:** Belirsiz, belirleme almamış bir şeye delalet eden. (Sınırsız, sonu yok).
76. **Mukayyed:** Bir kısım şeylerle belirlenmiş olan.
77. **Mensuh:** Hükmü başka bir hükümle geçersiz kılınan.
78. **Mecaz:** Bir sözcüğün, belirli anlam dışına çıkma imkânı.
79. **Mendub:** Yapılması sevap olan, yapılmaması günah olmayan işler, eylemler.

80. **Mubah:** Yerine getirilmesini tercih etmek bakımından, yapılması ve yapılmaması eşit ağırlıkta olan, yapılması sevap, yapılmaması günah olmayan.
81. **Mekruh:** Yapılmaması, yapılmasına tercih edilen, terkedilmesi sevap olan, yapılması günah olmayan.
82. **Mürsel:** İsnadı kesik olan, isnadında eksik öge bulunan.
83. **Müsned:** İsnad zinciri tamam olan, isnad zinciri, kaynağına ulaşan.
84. **Meşhur:** Sahabeye ulaşıncaya kadar tevatür bir nakille gerçekleştiği ulema arasında şöhret kazanmış olan.
85. **Mani':** Yargının, hükmün gerçekleşmesi için ortadan kalkması gereken öge. Mesela, nikâhın sağlıklı olabilmesi için belirli sürenin (iddet) dolması gerekir.
86. **Münafi':** Yargıyla birlikte bulunması, yargının bozukluğunu gerektirecek olan.
87. **Menat:** İlletin varlığı halinde mevcut olan malülün gerektirdiği şey.
88. **Muaraza:** Birbirine karşıt iki iddia sahibinden birinin iddiasının diğeri kadar güçlü bir delille veya ondan daha güçlü bir delille savunmasıdır.
89. **Müctemi':** Gayrı yanında olan, bir şeye bitişik olan.
90. **Müteharrik:** Bir yerden başka bir yere götüren, motor, bir şeye hareket veren.
91. **Muhdes:** Varlığı için bir başlangıç zamanı olan.
92. **Ma'na:** Mana ile mefhum arasındaki fark: "Mefhum, anlama sırasında hâsıl olur. Ama karşısına fiil konsun ya da konmasın mefhum sırasında ortaya çıkar. Ancak bu mefhumun onun

karşısına konması için uygun olması gerekir. Mana bu lafızdan kastedilendir.”

93. **Müzmir:** Konuşanın gizlemesiyle ortaya çıkan, vuku bulan anlam eksikliği.
94. **Mesele:** Bilimlerin araştırdığı konular. Bu konu kanıtlanmıştır denir.
95. **Misl –veya- Müsül:**
96. **Vacib.** Yapılması sevap olan, bir mazereti yoksa terkedilmesi cezaya sebep olan. Şafii’ye göre “emir”, “yazılmış”(“mektub”), “farz” ve “vacip” bunların hepsi bir ve aynı şeydir. Bizim grubumuz, bizim arkadaşlarımız farzla vacibi ayırırlar, farklı görürler. Buna göre bir şey “maktu bih” delille sabit olursa o şey farz olur. Eger “müctehidun fih” delille sabit olursa o şey vacip olur.
97. **“Mefhum” (“kavram”) ile “mana”(“anlam”)**arasındaki fark: Kavram

Fiil karşısında olsun ya da olmasın anlama sırasında hasıl olur, mefhum anlama sırasında ortaya çıkar, hasıl olur. Onun karşısına fiil konsun ya da konmasın. Ancak bu mefhumun onun karşısına konmak için uygun olması gerekir. Mana bu lafızdan kastedilendir.

98. Ek 1: **SIDK**

SIDK. Özellikle “sözler” alanında, “sözler” konu olduğunda yaygın olarak kullanılan bir kavramdır. Mukabili “kızb”dir.

Ek 2: HAKİKA. Bir şey bir özellikle o şey oluyorsa o özellik o şeyin hakikatıdır.

Ek 3: ŞEYİN HAKİKATI. Bir şeyin hakikatı o şeyin mahiyeti, o şeyi o şey yapan şeydir. İnsan için “hayavan-ı natık”lık gibi. Oysa “gülen”lik, “yazan”lık özelliği olmayan insan düşünebiliriz. O halde bu özellikler insan için arazdır.

Ek 4: ŞEY. Bize göre “şey”, “mevcut”, “tahkik”, “vucud”, ve “kevn” aynı anlama gelen lafızlardır ve tasavvurları bedihidir.

***

***

Üstad Saadettin Teftazani -Yüce Tanrı onu bağışlasın- böyle söyledi. Yardımı güzel Cömert Yüce Tanrı'ya şükür olsun ki “**HUDUD**” tamam oldu.

رسالة الحدود

للإمام سعد الدين التفتازاني

بتحقيق الأستاذ عبد الفتاح أبو غدة

بسم الله الرحمن الرحيم

بين يدي الرسالة:

الحمد لله والصلاة والسلام على سيدنا محمد، وعلى آله وصحبه ومن والاه .

ويعـــــــد،

فإن من أهم ما يحتاج إليه طالب العلم لاستكشاف المعلومات على وجهها الصحيح : معرفة معاني المصطلحات العلمية، في الفن الذي يزاوله أو يرجع إليه، فإن الذي

يزاوله أو يرجع إليه فإن ذلك شرط أساسي لإدراك ما ينظر فيه على حقيقته.

وقد ألف غير واحد من العلماء تاليف في الحدود "والتعريفات" "ومصطلحات الفنون"، تيسيرا على الطالبين. ومنهم من أطال وأسهب كالتهانوي- محمد علي بن علي الهندي أحد علماء القرن الثاني عشر- في كتابه "كشاف اصطلاحات الفنون" في مجلدين، ومنهم أوجز واختصر كالسيد الشريف الجرجاني-علي بن محمد المتوفي سنة 1413- في كتابه المشهور "التعريفات" في مجلد لطيف.

ولقد حازت "تعريفات" السيد الشريف الجرجاني شهرة طبقت الأفاق، وغدت مرجعا مشهورا لدى طلاب العلم، لوجازتها وشمولها ويسر تداولها، فطبعت في تركيا و أوروبا و البلاد العربية عدة طبعات.

ورسالة سعد التفتازاني، "رسالة الحدود" التي أقدم لها بهذه الكلمات تتميز بوجازتها واختصارها، واقتصارها على أهم الألفاظ المتداولة في علم التفسير والحديث والفقه والأصول والبلاغة والمنطق والتوحيد والجدل. فهي رسالة لطيفة جامعة نافعة في بابها، يمر بها طالب العلم في جلسة يسيرة، ويقف منها على علم غزير وفوائده عزيزة، لما عرف من امامه مؤلفها في العلوم العربية والعقلية، ولذا رايت خدمتها ونشرها، لينتفع بها المستفيدون.

أصل هذه الرسالة:

يرجع الفضل في وقوفي على هذه الرسالة إلى الأخ الكريم الفاضل الشيخ سيد باعجوان، احد الطلبة النابهين الأتراك في الدراسات العليا بجامعة أم القرى بمكة المكرمة ، وقد كان وقف عليها في ضمن مجموع في مكتبة بورروز في تركيا، فصورها، وقدم لي صورة منها، فاستحسننت نشرها بعد التعليق عليها بكلمات يسيرة.

وقد بحثت عن وجود نسخة ثانية منها في الفهارس التي بين يدي المكتبات، فلم أظ بشئ . ولا يفهم من هذا أنها نسخة فريدة وحيدة، فهذا لا يقال فيها وفي مثلها مما يكون في صفحات معدودة، كما زعمه بعض من يلقي الكلام على عوانه!.

ذلك أن مثل هذه الرسالة يكتبها الناسخ أو طالب العلم في ساعة أو ساعتين ، فلا بد أن تتعدد نسخها لصغرها، ولشهرة مؤلفها ، فقد اشتهر حرص العلماء على مؤلفاته في عصره وبعد عصره ، ولكنها لصغرها تدخل في المجاميع، فلا يتنبه لها إلا باستقراء ما في تلك المجاميع التي تضمها المكتبات في كل مكان وما أكثرها.

ورأيت أن مما يساعد على الوصول إلى نسخة ثانية أو أكثرها منها : نشرها ، فإن الكتاب إذا كان مخطوطاً كان مغموراً محصوراً مستوراً، فإذا نشر وطبع عرف واشتهر وانتشرت نسخة ، وساعد ذلك على معرفة النسخ المخطوطة منه في كثير من الأحيان.

والنسخة التي بين يدي من (رسالة الحدود) متأخرة الزمن ، لا تاريخ عليها لكتابتها، ولا ذكر لاسم كاتبها – وهي - فيما أقدر من مخطوطات القرن العاشر أو بعده، ويبدو أن كاتبها عامي أو شبه عامي . فقد شاعت فيها التحريفات والتصحيحات، ولولا أنها في الفاظ محددة متداولة ، لما تمكنت من تصحيح . لما تمكنت من تصحيح كثير من الأخطاء المنتشرة فيها ، مما أشرت إلي بعضه ، أو أغفلت الإشارة إليه ، وبقي فيها جملة من الأخطاء والتحريفات لم أستطع تصويبها والاهتداء لصحتها، وقد أشرت إليها.

كلمات في ترجمة مؤلفها:

هو: سعد الدين مسعود بن عمر بن عبد الله التفتازاني الحنفي، و العلامة المحقق البارع، أحد أئمة المعقول وعلوم العربية في عصره . ولد سنة 712 في تفتازان ، قرية كبيرة بنواحي مدينة نسا في خراسان ، وأخذ عن أكابر علماء عصره كعضد الدين الإيجي وطبقته.

وفاق أهل زمانه في علم النحو والصرف والمنطق والمعاني والبيان والأصول والكلام والتفسير وكثير العلوم.

وألف في هذه العلوم كتباً نفيسة، وطار صيته واشتهر نبوغه وتفوقه ، ورحل إليه الطلبة والمستفيدون من الأفاق ، وشرع في التأليف وهو ابن ست عشرة سنة، فكان أول تأليفه وهو في هذه السن : " شرح التصريف لعز الدين الزنجاني " ثم ألف " الإرشاد " في النحو، اختصر فيه " الحاجبية " وصنف " المقاصد " في أصول الدين، ثم شرحه و " تهذيب الكلام " . وألف " فتاوى الحنفية " و " التلويح " في أصول فقه الحنفية ، عمله حاشية على كتاب " التوضيح " لصدر الشريعة ، وحاشية المختصر للقاضي عضد الدين الإيجي ، وحاشية على الكشاف لم تتم و " شرح تلخيص المفتاح " في علوم البلاغة وشرح " الرسالة الشمسية " في علم المنطق ، وله غير ذلك من التصانيف في أنواع العلوم التي تنافس العلماء في تحصيلها والاعتناء بقراءتها.

وكان بينه وبين معاصره السيد الشريف الجرجاني مباحثات ومناظرات مشهورة ، وكان كل واحد منهما جبلاً من جبال العلم في زمانه ، قال الحافظ ابن حجر في ترجمة التفتازاني : وكان قد انتهت إليه معرفة علوم البلاغة والمعقول بالمسروق بل بسائر الأمصار، ولم يكن له نظير في معرفة هذه العلوم ، ولم يخلف بعده مثله، أنتهى.

ومن شعره الذي يدل على شدة تعسفه للعلم وغلاء، العلم في نفسه: قوله:

إذا خاض في بحر التفكير خاطري || على درة من معضلات المطالب

حقرت ملوك الأرض في نيل ما حووا || ونلت المنى بالكتب لا بالكتائب.

وكانت وفاته بسمرقند سنة 792 ، ونقل إلى سرخس و دفن بها رحمه الله تعالى – عن نحو ثمانين سنة.

وكتبه عبد الفتاح أبو غدة

بسم الله الرحمن الرحيم

قال الشيخ الإمام العالم سعد الدين التفتازاني ، تغمده الله برحمته ، ونفعنا بعلمه.

إن الحد عبارة عن بيان المقصود الذي يحصره ويحيط به إحاطة يمنع أن يدخل فيه ما يمنع ما ليس منه وأن يخرج عنه ما هو منه وهذا معنى قول العلماء "إن الحد ما كان جامعاً مانعاً".

وحد العلم : ما لو قام بشخص يوجب كونه عالماً، وقيل: العلم زوال الخفاء عن المعلوم ، وفي حق الله عز وجل : الأصل وقيل : العلم هو صفة يتجلى بها - لمن قامت هي به- المذكور، وإنما أطلق لفظ المذكور ليتناول الموجود والمعدوم ، فإن العلم (كما يكون في حق الموجود) يكون في حق المعدوم أيضاً والدليل عليه قوله تعالى : (ولو ردوا لعادوا لما نهوا عنه).

ثم العلم ينقسم إلى قسمين : قديم ومحدث.

فالعلم القديم هو القائم بذات الله الباري جل وعلا.

وأما المحدث ينقسم إلى ثلاثة أقسام: بديهي، وضروري، واستدلالي . وهو العلم المكتسب.

فاما البديهي: فهو ما لا يحتاج الى تقديم مقدمة ولو شك فيه نفسه فإنه لا يشك كالعلم بوجود نفسه وأن الكل أعظم من جزئه.

وحد الضروري: ما لا يحتاج إلى تقديم مقدمة ، ولو شك فيه نفسه فإنه لا يشك . كالعلم بالحواس الخمس وهي : السمع ، والبصر، والشم، والذوق، واللمس . فبكل حاسة يدرك ما يوضع لإدراكها.

وحد الاستدلال : وهو العلم المكتسب – ما يحتاج فيه إلى تقديم مقدمة كانه يشك كالعلم بثبوت الصانع وحدث الأغراض.

وحد العلم الشرعي : معرفة الحلال.

وحد الجهل : معرفة الشيء على خلاف ما هو به.

وحد الظن : زيادة طرف أحد التجويزين على الآخر.

وحد النظر : هو التأمل والتفكر في حال الشيء بقصد العلم.

العلم والنظر يستعمل في نظر العين وحدة الإدراك بالبصر ، ويستعمل في نظر القلب.

وحد العقل: ما يعقل به حقائق الأشياء . قيل محله الرأس . وقيل محله القلب.

وحد الفقه : أدلة الفقه.

وحد الجدل : تردد الكلام بين الإثنتين بقصد كل منهما تصحيح كلامه ، وإبطال كلام صاحبه.

وحد البيان : إخراج الشيء من حد الإشكال إلى حد التجلي.

وحد الدليل : هو المرشد إلى المطلوب.

قال المتكلمون لا يستعمل الدليل إلا فيما يوجب العلم ، وغير ذلك لا يقال له دليل وإنما يقال له أمارة.

وحد المستدل : هو الذي يطلب الدليل. وهذا الإسم يحسن على السائل والمسؤول. أما السائل فهو يطلب الدليل من المسؤول فلأنه يطلب الدليل من الأصول.

وحد الحجة : ما دلت على صحة الدعوى . وقيل الحجة والدليل واحد.

وحد المعتمد : ما يعتمد عليه وقيل ، هو شبه الدليل.

وحد النص : ما يحتمل معنى واحد ، وقيل ما لا يحتمل التأويل . والنص في اللغة عبارة عن الظهور ، ومنه : منصة العروس وهي الكرسي .

وحد التأويل : صرف الكلام عن ظاهره إلى جهة تحتمل .

وحد الظاهر : ما يحتمل معنيين أحدهما أقوى من الآخر .

وحد المجمل : ما لا يعرف معناه إلا بقريئة كاشفة .

وحد المفسر : ما أفهم ، المراد من لفظه .

وحد المحكم : ما تأبد وقيل الذي لا ينسخ .

وحدة المتشابه : هو المشكل الذي يحتاج الى ذكر تاويله .

وحد العام : هو اللفظ الواحد الدال على المسميين فصاعدا .

وحد التخصيص : إخراج البعض عن الجملة .

وحد المطلق : ما يدل على واحد غير معين .

وحد المقيد : ما قيد ببعض .

وحد النسخ : رفع الحكم الثابت بخطاب الشرع، والمختار أن أحد النسخ عبارة عن بيان أنتهاء مدة الحكم، والنسخ في اللغة عبارة عن الإزالة . يقال نسخت الشمس الظل ، إذا أزالته .

وحد الناسخ : هو كل لفظ (جاء) بدل نص قبله بما يصاده .

وحد المنسوخ : هو الذي بطل حكمه بغيره .

وحد الحقيقة : كل لفظ يبقى على موضوعه وقيل ما اصطاح الناس على التخاطب به .

وحد المجاز : ما يجوز عن موضوعه . وقيل ما اصطاح الناس على التخاطب به والمجاز ينقسم الى أربعة اقسام : مجاز بالزيادة : كقوله تعالى (ليس كمثله شيء وهو السميع البصير) . ومجاز بالنقصان : كقوله تعالى (واسئل القرية) . ومجاز بالنقل : كقوله تعالى (أو جاء أحد منكم من الغائط) و الغائط في اللغة أسم المكان المطمئن من الأرض وهو في الشريعة إسم لما يخرج عند قضاء الحاجة . ومجاز بالاستعمال : كقوله تعالى " جداراً يريد أن ينقض " والجدار لا إرادة له .

وحد الأمر : استدعاء الفعل بالقول ممن هو دونه . والنهي أمر بضده . وحقيقة النهي التحريم . وحقيقة الأمر الوجوب . **وحد الصحيح :** ما يعتد به .

وحد الباطل : ما لا يعتد به في الجملة .

وحد المندوب : ما يثاب على فعله ولا يعاقب على تركه .

وحد السنة : ما رغب الشارع فيه ولم يوجبه .

وحد المباح : ما استوى طرفاه واعتدل جانباه ، لا يثاب على فعله ، ولا يعاقب على تركه .

وحد المكروه : ما ترجح جانب عدمه على جانب وجوده ، لو تركه يثاب ولو فعله لا يعاقب .

وحد الحظر : ما يثاب بتركه ويعاقب على فعله.

وحد الواجب : ما يثاب بفعله ويستحق بتركه عقوبة لولا عذره . وعند الشافعي : الأمر ، والمكتوب ، والفرض ، والواجب كله واحد ، وفرق أصحابنا بين الفرض والواجب ، فالفرض ما ثبت بالدليل مقطوع به . والواجب ما ثبت وجوبه بدليل مجتهد فيه .

وحد الجائز : ما وافق الشرع .

وحد الجور : العدول عن الحق.

وحد الظلم : مجاوزة الحد.

وحد الشهادة : ما ينعدم الحكم بعدمه.

وحد السبب : ما يتوصل به للحكم.

وحد الصدق : كل خبر يخبر على ما أخبره به.

وحد خبر الأحاد : ما نقص عن التواتر.

وحد التواتر : كل خبر أوجب العلم ضرورة.

وحد المرسل : ما قطع إسناده.

وحد المسند : ما اتصل إسناده.

وحد المشهور : ما اشتهر فيما بين علماء العصر بنقل متواتر حتى اتصل بالصحابة.

وحد الصحابي : من صحب النبي صلى الله عليه وسلم .

وحد التابعي : من تبع الصحابة.

وحد التقليد : قبول القول بلا حجة.

وحد الاجتهاد : بذل الوسع في بلوغ الغرض.

وحد الاستنباط : استخراج الصواب.

وحد القياس : رد فرع إلى الأصل بعلّة جامعة بينهما ، والجامع هو العلة وقيل إخراج حكم الأصل على الفرع بعلّة واحدة .

وقيل حمل الشيء على نظيره بضرب من الشبه .

وقيل : تعريف حكم المجهول من المعلوم . والقياس مركب من أربعة أركان : فرع ، وأصل ، وجامع ، وحكم ، وتقديره ، بقياس شيء في شيء ، لشيء .

وحد الأصل : ما ثبت حكمه بنفسه ويبني عليه غيره .

وحد الفرع : ما يبني على غيره .

وحد المعنى : هو المقتضى للحكم المقتضي ، والسبب ، والعلة ، والشرط ، والمناط والباحث ، والمناط ليس بمعني واحد المانع المنافي .

وحد العلة : ما جعله الشارع معرّفاً وامارة على ثبوت الأحكام .

وحد الشرط : ما يتوقف الشيء عليه .

وحد المانع : ما يطلب انتفاؤه لثبوت الحكم ، كانقضاء العدة لصحة النكاح .

وحد المنافي : ما يلزم من ثبوت الحكم معه مفسدة .

وحد المناط : بالفقه ما أوجب معلوله في حال وجوده للعلة .

وجود اللغوي : ما يقيد لتقييد الحكم بوجوده .

وحد العلة: القاصرة: هي ما لا يتعدى إلى غير المعلول . والمعلل يطلب العلة .

وحد الطرد : وجود الحكم لوجود العلة .

وحد العكس : انعدام الحكم لعدم العلة .

وحد النقض : وجود العلة بلا حكم .

وحد الكسر : وجود معنى العلة ولا حكم .

- وحد القلب** : مشاركة الخصم في الأصل والعلة.
- وحد المعارضة** : مدافعة أحد الخصمين بمثل دليله أو أقوى منه.
- وحد الترجيح** : تقديم أحد الدليلين على آخر .
- وحد الانقطاع** : هو العجز على بلوغ الغرض.
- وحد المجتمع** : ما كان غيره لجنبه.
- وحد المتحرك** : هو المتنقل من مكان إلى مكان.
- وحد الساكن** : هو اللابث في مكان واحد.
- وحد القديم** : ما لا ابتداء لوجوده.
- وحد المحدث** : ما كان لوجوده ابتداء.
- وحد الجوهر المتحيز في الوجود** : أن يشغل الحيز ، ويمنع وجوده غيره حيث هو .
- وحد الجسم** : ما ركب من جوهرين فصاعدا .
- وحد العرض** : ما لا قيام له بنفسه ، وانما يقوم بغيره.
- وحد الاشارة** : هو الثابت بنفس الصيغة من غير أن يساق الكلام له .
- وحد الدلالة** : هو الذي دل عليه اللفظ لغة.
- وحد المضمّر** : ما ثبت باضمارة المتكلم أخيراً بذكر ما يدل عليه اللفظ اختصاراً .
- وحد الصريح** : ما تنهأ في الوضوح وكشف الخفاء عن المراد.
- وحد الكناية** : ما دل على مراد المتكلم بغيره لا بنفسه.
- وحد الخفي** : هو كل لفظ خفي مراده على السامع بأي وجه كان .
- وحد التمثيل** : إثبات حكم جزئي لوجوده في جزئي آخر . كالوضوء في صلاة العصر شرط ، لكونه في صلاة الظهر كذلك .

وحد الاستقراء : هو الحكم الكلى الموجود في أكثر الجزئيات .

وحد المسألة: هو الحكم المبحوث عنه من المعلوم . وقيل هو الحكم المبرهن عليه.

وحد المثل: هو كلام شبه مضر به بمورده .

الفرق بين المفهوم والمعنى:

أن المفهوم ما حصل عند الفهم ، سواء وضع الفعل بإزائه أولا ، ولكن ذلك المفهوم يكون صالحا لوضع اللفظ بإزائه.

والمعنى هو ما يقصد من اللفظ.

وحد الإنشاء : إيجاد معنى بلفظ يقارنه في الوجود.

وحد الحق : الحكم المطابق للواقع ، يطلق على الأقوال ، والعقائد ، والاديان ، والمذاهب ، باعتبار اشتغالها على ذلك ، ويقابله الباطل.

وأما الصدق فقد شاع في الأقوال خاصة ، ويقابله الكذب ، وقد يفرق بينهما بأن المطابقة تعتبر في الحق من جانب الواقع ، وفي الصدق من جانب الحكم مطابقة الواقع ومعنى حقيقته مطابقة الواقع إياه .

وحقيقة الشئ وما هيته ما به الشئ وهو هو ، كالحیوان الناطق للإنسان بخلاف مثل الضاحك ، والكتاب ، مما يمكن تصور الإنسان بدونه ، فإنه من العوارض.

وقد يقال أن ما به الشئ هو هو ، باعتبار تحققه : حقيقة ، وباعتبار تشخصه : هوية ، ومع قطع النظر عن ذلك : ما هية .

والشئ عندنا الموجود ، والثبوت ، والتحقيق ، والوجود ، والكون : ألفاظ مترادفة ، معناها بديهية التصور.

كذا قاله الشيخ سعد الدين التفتازاني رحمه الله تعالى.

تمت "الحدود" بحمد الله الودود وحسن توفيقه.

BENDEN SUAL EDERSENİZ: PROF. DR. AHMET YAŞAR OCAK İLE SÖYLEŞİLER*

Kitap Tanıtımı

İdris Söylemez**

Makale Geliş: 04.12.2019

Makale Kabul: 23.12.2019

Cemil Meriç, Bu Ülke adlı kitabında Türkiye'nin en önemli sorununun bireyin kendi geçmişini bilme çabası olduğunu ifade eder. Bu çaba felsefeciler, edebiyatçılar ve tarihçilere göre hayatın en değerli uğraşdır. Zira düşünürler, kültür ile alakalı sorunlar çözülmedikçe ülkenin diğer sorunlarının çözülmesinin mümkün olamayacağını ifade ederler. Onlara göre kültür, bir milletin geçmiş ve gelecek arasında kurmuş olduğu sosyal, siyasal ve ekonomik değerlerin akışkanlığını sağlayan en temel değer yani köprüdür. Bireyin kendini tanıması, toplumunu tanımlaması ve kadim olanla bağ kurması en önemli değerlerin başında gelmektedir. Bu durum, bireyin kadim dili bilmesi ve kuşanması bir sonraki nesle aktarması ile mümkün olabilmektedir.

Bu bilme hali, bireyin “bilgi nedir” ve “bilgiye nasıl ulaşılır” sorularına cevap aramasıyla değere dönüşür. Tarih gibi sosyal

---

* Ed. Muhsin Mete. Ankara: Cümle Yayınları, 2015, 318 sayfa. ISBN: 978-605-65375-6-1.

** Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı ABD, idrissöylemez@gmail.com., ORCID: 0000-0001-9798-4453.

ilimlerin tamamında bilgi elde etmenin temel koşulu şüphe, yani bir şeyi bir nedene bağlı olarak merak etmektir. Bu durum ilkçağ Yunan filozoflarından Aristoteles'in, *Metafizik* adlı eserinde insanı felsefi etkinliğe sürükleyen motive ruh halinin etkileyeni konumunda değerlendirilmiştir. Zira Aristoteles, insanlık tarihinin başlangıcından güne değin insanları soru sormaya ve araştırmaya sevk eden nedenin hayret etmek olduğunu ifade eder. Dış dünyada karşılaşılan nesne veya eşyanın değer veya edimleri karşısında şaşırmanın nedeni, onun senden farklı olan değeri, bilgisi, hali ve tavrıdır. İnsanoğlu, tarihin her döneminde kendisinin dışında cereyan eden meseleler ve farklılıklar hususunda hayrete düşmüştür. Zaman içerisinde hayatlarının bir parçası haline gelmiş olan kimi nesnelere veya değerler hakkında tanımak gayesiyle sorular sormaya başlamıştır. Yaşadığı hayret neticesinde bilgisiz olduğunun farkına varan insan, sorular sorarak elde etmiş olduğu cevaplar neticesinde bilgilenmeye ve birikim elde ederek kendi dışında var olan nesne ve değerleri tanımlama beceresi kazanmıştır. Aslında insanoğlunun temel amacı, cehaletten kurtulmak veya bir başka deyimle kâinatın farklı zenginliklerinden faydalanmaktır. Sosyal bilimlerin ortak tavrı; daha önce bilmediği veya farkında olmadığı meseleler ya da sorunlar hususunda evvela hayrete düşerek bir serüvenin içine dâhil olmak, akabinde yeni karşılaşmış olduğu ve hayrete celbeden mesele ile ilgili bilgisini artırarak onun yaratabileceği sorunların üstesinden gelmektir. Sosyal bilimlerden biri olan tarih, aslında “geçmişte veya anda yaşanan meselenin tespitine ne oldu” sorusuyla başlar.

Akabinde “meselenin bütün teferruatının keşfi için nasıl oldu” sorusunu sorar. Böylece meseleyi bütün ayrıntılarıyla ortaya koymaya çalışan tarihçi, objektif kimliğinin gereği olarak eylemin kimin tarafından ortaya konulduğunu ve eylemin neticelerinden en çok kimin etkilendiğini tespitte çalışır. Bu verilerin neticesinde meselenin sonuçlarını tartışmaya açar; sonuçların fert ve toplum üzerinde meydana getirdiği siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik tesirleri üzerinde durur.

Bir toplumun hiç şüphesiz en önemli sorunu, bireyin kendini ve toplumunun değerlerini tanımaması ya da bir başka ifadeyle kültürel değerlerine vakıf ol(a)mamasıdır. Oysaki kültür, insanı bütün edim ve davranışları ile çepeçevre kuşatan ve onun yaşamsal öğelerini sağlayan temel değerdir. Toplum açısından hayat damarı olarak ifade edebileceğimiz bu kavram, İslam ile tanıştığımız ve İslam medeniyeti değeri içerisinde var olma mücadelesi verdiğimiz bin yıllık tarihi seyirde bizim sığındığımız en önemli öğedir. Geçmişle kurduğumuz bağ anlamına gelen kültürümüzle başkasına aitmiş gibi uzak durduk. Sahip çıkmadık veya çıkamadık. İslam kültürü sahasında inşa ettiğimiz kültürel değerlerimizden sanki başka bir mecra ve başka bir kültüre mensup kişilerce yazılmışçasına uzak durduk. Kültür ve onun taşıyıcısı konumunda bulunan dil ve bu dilin birikimleri ile oluşturulan eserler, bilginin elde edilmesi hususunda bize yol gösterecek en temel referans kaynaklarımızdır. Kültüre dair temel değerleri uhdesinde bulunduran, ana taşıyıcı konumunda bulunan eserlerden ve onları besleyen düşünce biçiminden hızlı bir şekilde uzaklaşmış bir neslin varlığı global düzlemde metinle ve metnin

üretileri ile nesil arasında örülen perdeler toplumun oluşumu safhasında ciddi sorunları beraberinde getirmektedir.

Tarih, tasavvuf, Alevilik ve edebiyatla ilgili olarak ortaya koymuş olduğu nitelikli çalışmalarıyla tanınan TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Tarih bölümü öğretim üyesi Prof. Ahmet Yaşar Ocak ile farklı ortam ve zamanlarda yapılmış kitap, gazete ve dergilerde yapılan söyleşilerden oluşan bu eser, Cümle Yayınları tarafından 2015 yılında okuyucuların istifadesine sunulmuştur. Kitap, kısa bir önsöz ve altı ana bölümden meydana gelmektedir. Ahmet Yaşar Ocak, kitabın “Eğri Oturalım Doğru Konuşalım” adlı ön sözünde farklı zaman ve kişiler tarafından kendisi ile yapılan röportajların, yayınevının isteğiyle yayıma hazırlandığını dile getirmektedir.

Kitabın “Alevîlik Etrafında” başlıklı birinci bölümünde (s.11-131) Ahmet Yaşar Ocak ile yapılan, değişik yerlerde yayınlanan on başlık bulunmaktadır. Bölümün ana başlığından da anlaşıldığı üzere bu söyleşiler Türkiye toplumunun önemli bir kesimini oluşturan Alevîler üzerine yapılan söyleşileri ihtiva eder. Bu söyleşilerde Alevîlerin tarihi, gelenekleri, Alevî kaynakları, onlar açısından önemli olan eserler ve kişiler, Türkiye toplumunun diğer kesimini oluşturan Sünnî cenahın onlara bakışı, Alevîlerin tarihi meselelere bakışı, geçmişin değerleri çerçevesinde kurulmaya çalışılan yeni toplumsal anlayışın dizaynı, teolojik anlamda kaynaklardan uzaklaşmış Alevîler ile geleneksel öğretinin verileri çerçevesinde yaşayan Alevîlerle alakalı kimi bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde Alevîlik sorununun nedenleri ve konu ile ilgilenmeye başladığı dönemle ilgili kimi

bilgileri vermekle birlikte bu meselenin “dinî, etnik ve kültürel kimliğini alabildiğince işin içine karıştırmamak, meselelere bilimsel ve tarihsel bir perspektiften bakmakla anlaşılabilirliğini”. (s.13) ifadesini kullanmıştır. Ahmet Yaşar Ocak, bu bölümde toplumsal barışın sağlanmasının bilinmek ve bilmekle mümkün olduğunu söylemektedir. Yazar, Alevîliğin İslam kültürünün dışında bir başka kültür olmadığını, aksine İslam dininin esas ve usulleri içerisinde Anadolu sahasında vuku bulmuş olan bir düşünce mektebi olduğunu ifade eder. Kitabın birinci bölümü: “Alevîlik ve Bektaşîliğin Tarihi Üzerine”, “Alevî ve Sünnî; Aynı Gelecek”, Önyargıyı Yıkma Vakti”, Kentleşme ve Alevîlik”, Alevîlik, Toplum ve Laisizm, “Alevî Açılımı, Kentleşme ve Problemleri”, “Modern Türkiye’de Alevîlik ve Alevî Açılımı”, Türkiye’de İfade Özgürlüğü Problemleri ve Alevîler”, Alevî- Sünnî Sentezi Olabilir mi” başlıklı söyleşilerden meydana gelmektedir.

Kitabın “Türkiye’de Dinî Yapı” adlı ikinci bölümü (s. 131-159) Bu bölümdeki söyleşilerde Ahmet Yaşar Ocak, İslam ve Müslüman kelimelerinin arasındaki bağlantıdan hareketle inşa edilen toplumun kültürel kodlarının sağlıklı bir şekilde ortaya konulmasının bir gereklilik olduğunu ifade eder. Yeniden inşa edilecek olan toplumun inşa sürecinin kültüre ve dine ait değerlerin kaynaklarla uyum içerisinde kalarak ele alınmasını istemektedir. Toplumun tanışması meselesini Alevîlik, Sünnîlik ve Türk Müslümanlığı kavramları çerçevesinde dile getiren yazar, farklılıklar ve ötekinin yaşaması ya da görüş ve düşüncesini açıkça ortaya koyabilmesi amacıyla Anglo-Sakson tarzı bir laikliğin benimsenebileceğini bu

sebepten devletin bütün düşünce, din ve mezheplere aynı mesafede durmayı becermesinin bir ödev olduğunu hatırlatmaktadır. Müslümanların bugün yaşadıklarının kendi zihin değerlerinin neticesinde olduğunu ifade eden yazar, suçlunun İslam değil Müslümanlar olduğunu, kültürel karşılaşma esnasında(Müslüman dünya-Batı dünyası) kendi değerlerinden hızla uzaklaşan toplumun yenilginin faturasını İslam'a kestiğini oysa hakikatte durumun böyle olmadığını suçlunun bu karşılaşma esnasında yenilgiyi kabullenen Müslümanlar arasında aranması gerektiğini beyan etmektedir. Kitabın ikinci bölümü “İslam – Müslümanlık Türk Müslümanlığı, Alevîlik”, Diyanet Tedricen Kalkmalı” ve “İslam Müslümanlık, Tasavvuf” başlıklı söyleşilerden meydana gelmektedir.

Kitabın “Osmanlı Üzerine” adlı üçüncü bölümü (s. 159-199) Osmanlı Devleti'nin antik imparatorluklar geleneğine bağlı kalarak oluşturmuş olduğu yönetim anlayışı ve bu anlayış neticesinde sahip olduğu hâkimiyet sahası ve bu sahada yaşanan fetihler ve çok kültürlülük, çok dillilik meselelerini dile getirmektedir. Yazar, Osmanlı Devleti gibi çok kültürlü ve uluslu bir devlet yapılanmasının 600 yıl gibi önemli bir süre varlığını devam ettirmesinin altında yatan en önemli nedenlerin başında devletin sahip olduğu background ve yönetsel aurayı gösterir. Bununla birlikte devletin sahip olduğu resmi ideoloji kavramları çerçevesinde ele alan yazar bugünden geriye dönüp baktığımızda 700 yıl gibi uzun bir dönemin bakiyesine sahip bir dünya devleti olan Osmanlı Devleti'nin, ortaya konan bütün çalışmalara rağmen derin kültürel kodlarıyla ele alınmadığını belirtir. Osmanlı Devleti'nin kültürel birikimiyle ilgili sağlam bir perspektif

oluşmadığı için bu konuda yapılan tartışmaların ve açıklamaların, sorulan soruların Osmanlı Devleti'nin önemli yönlerini ortaya çıkarmaya olanak sunmadığını ifade eder. Osmanlı tarihini parçasal okumadan arındırıp, eleştirici ve övücü mantıktan kurtarıp meselenin tespiti esasını benimseyerek ele almanın daha bilimsel olduğunu dile getirmektedir. Yazara göre bu durum, var olanı tespit etmeye dönük sorular sormakla mümkün olabilecektir. Yani Osmanlı tarihini sağlıklı bir şekilde anlamak istiyorsak seçici olmadan meseleyi belli bir kompozisyon dâhilinde bütüncül olarak ele almalıyız. Dolayısıyla yazar bu bölümde Osmanlı tarihini Türk tarihinin, İslam tarihinin ve Avrupa-Ortadoğu tarihinin bir parçası olarak ele almamız gerektiği üzerinde durmaktadır. (s. 161) Kitabın üçüncü bölümü, “Cihan Devleti Osmanlı”, “Fatih ve Fetih Üzerine” ve “ Osmanlı Resmi İdeolojisi Üzerine” başlıklı söyleşilerden meydana gelmektedir.

Kitabın “Tarihçiliğimiz Üzerine” adlı dördüncü bölümü (s. 199-233). Ahmet Yaşar Ocak, bizim gibi kadim bir geleneğe sahip olan devletler veya milletlerin, varlıklarının temel nedeni olan tarihlerini yakından takip etmesi ve bilmesi gerektiğini söyler. Bu bölümdeki söyleşilerde Türkiye gibi Türk ulusu anlayışı ve sünni gelenek esasları çerçevesinde kurulan devletin, kadim geleneğin verilerinden bağımsız olarak tarihi ele alamayacağını söyler ve meselelerin ideolojik verilerden tamamen azade olarak araştırılması, tartışılması ve ortaya konulması gerektiğini dile getirir. Türkiye tarihinin kendi gerçeği içerisinde ele alınmamasının bir gereklilik olduğunu ifade eden Ahmet Yaşar Ocak, tarihî mirasın unutturulması hali beraberinde tarihin saptırılması ve tarihin deformasyonu

meselesini de getirmiştir.(s.199) Cumhuriyetin ilk dönemlerinde batılı toplumların baskılarına direnmek ve var olmak maksadıyla dönemin yöneticilerinin bilinçli bir halde tarihi deforme ettiklerini(s.200) söyleyen Ahmet Yaşar Ocak, bu deformasyonun yaşamsal zorunluluk kaynaklı olduğunu söyler. Oysa bugün bu baskı nispeten bertaraf edilebilmiştir. Bu durumda toplumun geçmişi ile sağlıklı bir ilişki kurmasına olanaklar sağlanmalıdır. Yazarın bu söyleşide dile getirdiği bir diğer önemli husus; şüphesiz bir millet için hayati öneme sahip olan tarihi, popüler olandan kurtarıp kendi gerçeği içerisinde tespit edip değerlendirmek gerekir. Bu sebeptendir ki tarihi, ideolojilerin ya da bakış açılarının kurbanı olmaktan kurtarmanın, bilimsel bir ahlakın kuşanılması ile mümkün olabileceği gerçeğine vurguda bulunmaktadır. Kitabın dördüncü bölümü, “Kültürel Çatışma ve Türkiye Tarihçiliği” ve “Tarih Araştırmalarında Yöntem” başlıklı söyleşilerden meydana gelmektedir.

Kitabın “Ahmet Yaşar Ocak ve Tarihçiliği” adlı beşinci bölümü (s. 233-273). Toplumsal değerlerin oluşturucusu konumunda var olan konuların (siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik) tamamı bilimsel bir yöntemle ele alınıyor olması bilimsel bir ciddiyetin gereğidir. Bu gerekliliğin farkında olan tarihçi, birinci elden kaynakları tespit ederek işe başlamalıdır. Verileri toplamak ve toplanan bu verileri objektif tespitler ile sıralayarak, konularına göre dizayn ederek meseleyi bütün yönleriyle ilim dünyasının bilgisine sunmalıdır anlayışına sahip olan Ahmet Yaşar Ocak, meselenin bütün yönleri ve değerleriyle vuzuha kavuşması amacıyla araştırma sürecinin öngörü ve ön yargıdan uzak olma durumunun tarihçiliğin vazgeçilmez ilkesi olduğunu dile

getirmektedir. Yine bu bölümdeki söyleşilerde yazarın tarihçi kimliğinin ya da tarihçi olmasının arkasında var olan nedenlerin şu şekilde ortaya konduğunu görmekteyiz: tarihçi olmasında çocukluğunun geçmiş olduğu Yozgat'a ait derin Osmanlı kültürünün ve ailesinin etkisinin olduğunu söyleyen Ahmet Yaşar Ocak; babasının tarihe duymuş olduğu ilgi ve merakın onda bir tarihçi tarafının ortaya çıkmasına katkı sunduğunu ifade etmektedir. Bu etkilenmenin neticesinde kendisinde ortaya çıkan okuma aşkının ve bu dönemlerde izlediği Hollywood yapımı Ömer Hayyam filminin özellikle bu filmde var olan Hasan Sabbah tipinin kendisini çok etkilediğini (s.274) ifade etmektedir. Bu bölümde Ahmet Yaşar Ocak; tarihi niçin sevdiğini, niçin ona ilgi duyduğunu ve hangi yollardan geçerek bugünkü tarihçilik kimliğini edindiğini kimi ipuçlarına yer vererek, ilkokul, ortaöğretim, yüksekokul (İlahiyat-Tarih) lisansüstü eğitim, hocaları ve okuduğu kitaplarla alakalı olarak kimi bilgiler vermektedir. Kitabın beşinci bölümü: “Ahmet Yaşar Ocak ve Tarihçiliği 1” “Ahmet Yaşar Ocak ve Tarihçiliği 2”, “Ahmet Yaşar Ocak ve Tarihçiliği 3”, “Tarihçilik, Tarihi Roman ve Sinema”, “Yozgat İmam Hatip Okulunda” başlıklı söyleşilerden meydana gelmektedir.

Kitabın “Eserleri Üzerine” adlı altıncı bölümü (s. 313-318). Bu bölüm kitabın son bölümüdür. Bu bölüm Ahmet Yaşar Ocak hocanın yazmış olduğu eserlerde ele aldığı Hızır meselesi ile alakalı bazı soru ve cevaplara havidir. Bu bölüm Hızır kültü üzerine inşa edilmiş bir konuşmadan oluşmaktadır. Hızır kültünün ortaya çıkışı, ortaya çıktığı yerler, kadim kültürlerde Hızır kültünün izleri, İslam ve

tasavvuf dűşüncesinde var olan veli-Hızır ilişkisi bugün için geçerli olan bu anlayışın geçerliliğinin sebepleri ve bu anlayışın Türk halk kűltürü iğerisindeki fonksiyonu ve etkisi üzerinde yapılan bir söyleşidir. Bölüm “Hızır Hakkında” adlı tek bölümden meydana gelmektedir.

“Benden Sual Ederseniz”, Alevilik kűltürü, tarihi ve toplumsal değerleri, Osmanlı dűşünce tarihi, Türkiye’deki dini yapı ve Ahmet Yaşar Ocak hocanın tarihçi yönü ile alakalı olarak önemli bilgilere havi bir eserdir. Türkiye toplumunun önemli öğeleri hususunda çok kıymetli bilgilere havi olan bu ęalışma, meselenin anlaşılması hususunda önemli bir gösteren olacaktır.

MAKALE KABULÜ ve SAYFA DÜZENİ

Dergimiz makaleleri DergiPark sistemindeki adresimiz <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ydoguilaf> üzerinden online olarak kabul etmektedir.

Makale yayınlanması için yazarların aşağıdaki taahhütname ve telif devir formunu ıslak imzalı olarak sisteme yüklemesi gerekmektedir.

Makaleler sisteme iki dosya halinde gönderilmelidir:

- Birinci dosyada yazarın bilgileri (Adı-Soyadı, Mail adresi, Açık Adresi, Çalıştığı Kurum, ORCID numarası, Cep telefonu numarası ve Sorumlu yazar bilgisi).
- İkinci dosyada yazarsız bir şekilde makale metni yer almalıdır. ORCID numaranız yok ise <https://orcid.org/> adresinden bir hesap açıp numara temin edebilirsiniz.

Makale bir kongre, konferans ya da toplantıda sunulmuşsa, finansal desteğe sahipse veya teşekkür edilmesi istenen kişi/kurumlar varsa makale içinde belirtilmelidir.

Özet 150-250 kelime arası olmalıdır.

Anahtar kelimeler 3-6 arası olmalıdır.

Makale dili İngilizce değilse özetin hemen ardından İngilizce "başlık, özet ve anahtar kelimeler" yer almalıdır.

Ayrıca makalenin sonunda 500-1000 kelime aralığında makalenin literatür, yöntem, bulgular ve sonuç kısımlarını ihtiva edecek şekilde bir **EXTENDED SUMMARY** bulunmalıdır. Extended Summary bölümünde referans göstermeye gerek yoktur.

Makale Arapça ya da Farsça yazılmışsa "Kaynakça" latin harfleriyle (Türkçe ya da İngilizce) verilmelidir.

YAZIM KURALLARI

1. Metinler için yazım kuralları

İmla kurallarında Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınmalıdır.

Eser "Microsoft Word" programında yazılmış olmalıdır.

Metin yazı karakteri olarak Times New Roman kullanılmalıdır.

Paragraf başı boşluğu bırakılmalıdır.

Makale başlığı 14 punto, Times New Roman yazı tipi, bold ve ana metinden ayrı olmalıdır.

Metin 12 punto ile yazılmalıdır. Alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve metinden ayrı olmalıdır. İkincil alt başlıkların altındaki alt başlıklar 12 punto, Times New Roman, bold ve italik olmalı ve paragrafın ilk cümlesinin başında yer almalı ve bir nokta ile sonlanmalıdır.

Bütün çizelge, grafik ve diyagramlara "şekil" denilmeli ve birbirini izleyen numaralar verilmelidir. Tablolar olanaklar elverdiği ölçüde az sayıda olmalı ve sadece çok gerekli bilgiler içermelidir. Her şekil ve tabloya Arap rakamları ile bir numara verilmeli ve numaradan sonra başlığı yazılmalıdır ve metin içinde atıf yapılmalıdır.

Metin 1,5 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Sayfa düzeninde word belgesinin otomatik olarak bıraktığı üst ve alt, sağ ve sol boşluklar esastır.

Chicago atıf sistemi kullanılmalıdır.

Tercüme eserlerin orijinal dilindeki adı jenerik sayfalarına yazılmak üzere bildirilmelidir

2. Dipnotlar için yazım kuralları

Dipnotlar 10 punto olmalıdır.

Dipnotlarda kaynak adları (kitaplar, tezler veya dergi adları) italik olmalıdır.

Dipnotlarda makalelerde, makale adı tırnak içinde ve düz yazılmalıdır.

Dipnotlarda yazar adı ve soyadı sırası takip edilmelidir.

Detaylar için Chicago stilindeki bkz..a.g.e. kısaltması yerine, kitabın anlamlı kısaltması kullanılmalıdır.

Mütercim metinle ilgili açıklama yaptığı takdirde bunları bir dipnotla sayfa sonlarına eklemelidir.

Eser çevriyazı ise hazırlayanın eklediği açıklama (haz.) kısaltmasıyla; başka bir dilden Türkçeye tercüme eserlerde ise (çev.) kısaltmasıyla verilmelidir.

3. Kaynakçalar için yazım kuralları

Eserin sonunda müstakil bir kaynakça verilmelidir.

Kaynakça eserin özelliğine göre tasnif edilebilir. (Arşiv Kaynakları, Eserler, Makaleler, Ansiklopedi Maddeleri vb.)

Kaynakça sadece metin içinde kullanılan (bilgi aktarılan) makaleler gösterilmelidir.

Kaynakçada yer alan eser ve makale künyelerinde yazarın önce soyadı (küçük harflerle), sonra adı yazılmalıdır.

Kaynakçadaki kitap isimleri italik yazılmalıdır.

Kaynakçadaki makale isimleri tırnak içinde ve düz yazılmalıdır.

Kaynakçadaki kitaplarda sayfa aralığı verilmemelidir.

Kaynakçadaki makalelerin bütününe ait sayfa aralığı gösterilmelidir.

Eserin doi numarası varsa belirtilmelidir.

Kaynakçadaki künye bilgi sıralaması aşağıda belirtilen şekilde olmalıdır:

Kitap:

Fallmerayer, Jakob Philipp, Trabzon İmparatorluğunun Tarihi, çev. Ahmet Cevat Eren, yay. haz. Celalettin Yavuz – İsmail Hacifettahoğlu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Makale:

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair”, Belleten, c. XX, Nisan 1956, S. 77, s. 103-174.

Ekler – Albüm – Osmanlıca Tıpkıbasımlarda vb.

Metne eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgeler (JPG, TIFF gibi bilgisayar formatında) ayrıca gönderilmelidir.

Resim ve belge türünden tüm materyaller numaralandırılmalı ve altına açıklamaları yazılmalıdır.

Metinde sayfa aralarına eklenecek olan şekiller için uygun büyüklükte boşluklar bırakılmalı veya resimlerin nereye geleceği anlaşılır bir şekilde belirtilmelidir.

Resim veya şekil altı yazıları 10 punto ve italik olmalıdır. Eserde, Latin alfabesi dışında başka bir alfabeye (Arap alfabesi) yazılmış bölümler metinde olması gereken yere yazar tarafından yerleştirilmeli, farklı olan yazı tipi kuruma iletilmelidir.

Yazarlar indekse girecek kelimelerin listesini alfabetik sıralamayla göndermelidir.

Sayfa numaraları grafik tasarım esnasında sayfa düzenine göre konulacaktır.